

KORAK

BROJ 24 / JULI-SEPTEMBAR 2011.

ISSN 1512-9411

U ovom broju:

Adr. Asim Mujkić

**O SAMOJ IDEJI BOSANSKOHERCEGOVAČKE DRŽAVNOSTI:
IZMEĐU NACIONALNE RAVNOPRAVNOSTI GRAĐANA I NARODA**

Mustafa Spahić

BOSNA I HERCEGOVINA IZMEĐU TRADICIONALIZMA I TRADICIJE

Fikret Muslimović

O POSLJEDICAMA RATA U BOSNI I HERCEGOVINI

mr. Sanja Seferović Drnovšek

AMERIKA POSLIJE 11. SEPTEMBRA: OBAMA VS. OBAMA

mr. Muhamed Mrahorović

IZRAELSKI LOBI I VANJSKA POLITIKA SJEDINJENIH AMERICKIH DRŽAVA

Jasmin Ganić

ISTRGNUTI IZ KORIJENA KULTURU SJEĆANJA

RAVNO JE NASTAVKU GENOCIDNOG DJELOVANJA

**48
SATI
PEPELA**

Munib Kajmović

Kajmović

DISCO
48
PEPELA

...Svaki
do nove,
zna je, i
nje, j
gučava
i snala
ma. U
hodno
podr
nači
oko
ran
jov
ko
m
z

SADRŽAJ

DRŽAVA I DRUŠTVO

Sonja Biserko OTVORENO „SRPSKO PITANJE“ – STALNA PRETNJA STABILNOSTI U REGIONU	3
mr. SADMIR KAROVIĆ KRIVIČNOPRAVNI ASPEKT GENOCIDA SA OSVRTOM NA PRAKSU MEĐUNARODNOG PRAVOSUĐA	11
Nenad Dimitrijević KOLEKTIVNA MORALNA ODGOVORNOST: S ONU STRANU UZROČNOSTI I KRIVICE	21

TEMA KORAK-A: BILANS RATA U BOSNI I HERCEGOVINI 1992.-1995.

dr. Asim Mujkić O SAMOJ IDEJI BOSANSKOHERCEGOVAČKE DRŽAVNOSTI: IZMEĐU NACIONALNE RAVNOPRAVNOSTI GRAĐANA I NARODA	50
Mustafa Spahić BOSNA I HERCEGOVINA IZMEĐU TRADICIONALIZMA I TRADICIJE	65
Fikret Muslimović O POSLJEDICAMA RATA U BOSNI I HERCEGOVINI	70
Hasan Efendić POSLJEDICE AGRESORSKOG RATA NA RBiH	77
dr. Džemal Najetović OSNOVNE KARAKTERISTIKE RATA U BiH 1992.-1995. GODINE	83

SVIJET I MEĐUNARODNI ODNOSI

- Sanja Seferović Drnovšek
AMERIKA POSLIJE 11. SEPTEMBRA: OBAMA VS. OSAMA 121
- mr. Muhamed Mrahorović
IZRAELSKI LOBI I VANJSKA POLITIKA
SJEDINJENIH AMERIČKIH DRŽAVA 125
- mr. Alija Muminović
ZAHTJEV PALESTINE ZA PRIJEM U ČLANSTVO UN 133

UMIJEĆE SJEĆANJA

- Peter Munch
MIRIS LIPE U SARAJEVU 145
- Amin Maaluf
UBILAČKI IDENTITETI 154
- Jasmin Ganić
ISTRGNUTI IZ KORIJENA KULTURU SJEĆANJA
RAVNO JE NASTAVKU GENOCIDNOG DJELOVANJA 167
- Ibro Čomić
NA VRIJEDNOSTI NOB-a 1941.-1945. MORAMO BITI PONOSNI 173

Izdavač: Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, Nedima Filipovića 19 ~ tel. (033) 658 015, fax: (033) 658 015 ~ e-mail: zatebebih@bih.net.ba www.zatebebih.ba ~ Za izdavača: prof.dr. Mesud Hadžialić ~ Redakcija: dr Džemal Najetović, Orhan Bajraktarević, Zahir Dervišević, mr. Safet Kešo, mr. Emir Ramić ~ Glavni urednik: Asaf Džanić ~ Sekretar: Dževad Hadžić ~ Lektor i korektor: Nazif Osmanović ~ DTP: Kenan Branković ~ Štampa: Armis-Print, Sarajevo ~ Za štampariju: Smail Alihodžić

Prednja korica: Po motivu likovnog rješenja knjige "48 SATI PEPELA" Muniba Kajmovića, autor: Kenan Branković

OTVORENO „SRPSKO PITANJE“ – STALNA PRETNJA STABILNOSTI U REGIONU

U regionu još nisu stvorene pretpostavke neophodne za normalizaciju odnosa. Bosna i Hercegovina je blokirana unutrašnjom krizom, na koju utiče i njeno okruženje. Makedonija još uvek ima otvoreno pitanje sa Grčkom vezano za makedonski državni identitet (ime), što je usporilo njeno približavanje Evropskoj uniji i uvelo zemlju u regresivni proces. Posledice tog nerešenog pitanja odražavaju se i na region u celini.

Slično je i sa Kosovom. Mišljenje Međunarodnog suda pravde (MSP) je potvrdilo legalnost kosovske nezavisnosti, ali Srbija u njemu traži i paralelu za Republiku Srpsku. Izveštaj Dika Martija o trgovini ljudskim organima značajno je narušio ugled kosovske države (barem privremeno) i dodatno usporio proces njenog priznavanja.

Kada je reč o Crnogorcima, negira im se poseban identitet. U školskim udžbenicima se tretiraju kao deo srpskog naroda i ističe se da su stekli državnost boreći se protiv Turaka, što je presudno uticalo da u 20. veku proglaše sebe nacijom i tako srpsko nacionalno biće podele na dva nejednaka dela.¹

DRŽAVNA STRATEGIJA –NOVI POKUŠAJ

Srbija nije odustala od svoje uloge patrona nad svojim susedima. Za to im služi stalna instrumentalizacija Srba u susednim zemljama tako što se stalno plasiraju (memorandumske) teze o njihovoj navodnoj ugroženosti. Neposredni povod za oživljavanje matrice o „ugroženosti“ je predstojeći popis stanovništva koji će se u svim zemljama regiona obaviti tokom 2011. godine.

¹ Danas, 4. mart 2011.

Teza o ugroženosti je detaljno razradjena u Strategiji za očuvanje i jačanje odnosa matične države i Srba u regionu.²

Taj dokument, koga je Vlada Srbije usvojila u januaru 2011, pripreman je gotovo dve godine. Na tom poslu bili su okupljeni, brojni sturčnjaci, ali i tridesetak nevladinih organizacija.³ Osim Srba iz regiona, mišljenje su dala i sva ministarstva. Na osnovu prikupljenog materijala, završni tekst napisalo je nekoliko ljudi. Među njima je nekoliko mlađih istoričara poput Čedomira Antića i Predraga Markovića, kao i Živadin Jovanović, ministra inostranih poslova SRJ u vreme Slobodana Miloševića.⁴

Čedomir Antić smatra da samo Srbi u Republici Srpskoj, u Bosni i Hercegovini imaju dobro rešeno statusno pitanje u odnosu na ostale zemlje u okruženju. Međutim, smatra da je to „jedini državni entitet u Evropi koji je pod stalnim pritiskom“, koga EU i SAD žele da ukinu. Srbi u Federaciji BiH, ističe, ne uživaju ni deo prava i uticaja koji Bošnjaci imaju u Srbiji. Takođe smatra da Srbi u Hrvatskoj ne uživaju puna prava koja im garantuje hrvatska država. Ističe da se u Crnoj Gori vodi kampanja protiv Srpske pravoslavne crkve, a da crnogorska država želi da potisne srpski jezik. Po njemu, Srbi u Makedoniji nemaju pravo na slobodu veroispovesti, a u Sloveniji nemaju status nacionalne manjine...“⁵

Povodom usvajanja Strategije ministar za dijasporu u Vladi Srbije Srđan Srećković izjavio je da je „otvorena nova era odnosa države Srbije i našeg rasejanja: „Vlada Srbije i državni vrh pokazali su da su spremni da stvore institucionalne mehanizme za izgradnju nove, odgovorne i dugoročne politike i zato je ovaj zakon temelj stvaranja partnerskih odnosa, koji će na ekonomskom, političkom i kulturnom planu doneti korist svima – i državi Srbiji i svakom čoveku ma gde živeo“. U Strategiji se navodi da u regionu ima 2,120.000 Srba, što je više od četvrtine stanovništva Srbije. Najviše ih je u Republici Srpskoj - oko 1,1 milion; U Hrvatskoj i Crnoj Gori živi oko 200.000 Srba, u svakoj od njih.

2 www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti/sekcija.php?id

3 Politika, 18. mart 2011.

4 „Srbi, nezaštićeni u Srbiji i šire“, Vreme, 17. februar 2011.

5 Isto.

REAGOVANJE SUSEDA

Strategija je u regionu primljena sa nepoverenjem, jer je pre svega fokusirana na konkretne oblike „brige“ za srpski narod, što podseća na memorandumsku brigu o Srbima kojom je počeo rat u Hrvatskoj, a zatim i u BiH. Osim toga, Strategija se oslanja na politiku Srbije prema regionu koja ne prihvata novu realnost, ili je marginalizuje. To se vidi i po skromnom obimu međusobnih odnosa uprkos kontaktima na visokom političkom nivu.

Ovakav odnos Beograda prema Srbima u susedstvu šteti njihovom položaju u novonstalim državama, koji se inače dugo i strpljivo stvarao. Prvi su se distancirali od beogradske strategije politički predstavnici Srba u Hrvatskoj (potpredsednik hrvatske Vlade, Slobodan Uzelac), koji su, ne bez cinizma zamolili Srbiju da prestane da im „pomaže“.

Najoštrije reakcije stigle su iz Crne Gore. Draško Đuranović, glavni urednik portala „Analitika“, navodi da je zvanični Beograd, prvi put nakon smene Miloševića zašao u zonu uređivanja pravnog poretka susednih država: „Tako se nekadašnja Miloševićeva deviza ‘svi Srbi u jednoj državi’ volšebno pretvorila u nekakav Tadićev rimejk, nešto u stilu ‘više država a Srbi da upravljaju’“⁶ Vlada Crne Gore je uputila i zvaničan demarš, ističući da Strategija predstavlja direktno mešanje u unutrašnje stvari Crne Gore i da je „u potpunoj suprotnosti sa temeljnim principima dobrosusedskih odnosa“⁷

Vlada Srbije je u međuvremenu, izbrisala iz Strategije zahtev o konstitutivnosti za srpsku zajednicu u Hrvatskoj i Crnoj Gori. Od Strategije se ogradio i Vuk Drašković, lider SPO, čiji je član i potpredsednik stranke, ministar za dijasporu Srđan Srećković. Drašković je izjavio da je taj dokument „na tragu mилоševićevske politike“, a ministar Srećković „ovakav tekst nije ni smeo da predloži vladi“⁸

6 Prema Danasu, 4. mart 2011.

7 Politika, 11. mart 2011.

8 Politika 12. mart 2011.

ŠTA JE POZADINA

„Srpsko pitanje“ je stalno prisutno, a Beograd koristi svaku priliku da ga „ispostavi“ u nekoj novoj formi. Međutim, zbog oštre reakcije regiona ovaj, najnoviji pokušaj nije uspeo. To ne znači da je konzervativno-nacionalistički blok od toga odustao. Autori Strategije su reagovali na vladino uzmicanje i na pravljenje „ustupka“, a Večernje novosti smatraju da je postupak Vlade izazvao „talas nezadovoljstva“ među političkim predstavnicima Srba, ne samo u Crnoj Gori već i u „ostalim državama regiona“.

Predrag Marković, jedan od pisaca Strategije, kaže da je Srbija ovim dokumentom prvi put pokazala da ima konkretan plan za brigu o svom narodu izvan granica i „zato je ova odluka Vlade Srbije neobjašnjiva“. Istakao je da je apsurdno „da nas država koja je priznala nezavisno Kosovo optužuju da se mešamo u njen ustavni poredak“.⁹ Čedomir Antić pak smatra da je odustajanje od nekih zahteva u Strategiji „stvorilo (nepovoljnu) sliku o Republici Srbiji“ i da je „čudno da neko u letu promeni dva puta mišljenje... Mi već imamo niz poniženja sa 'žutom kućom', sa Purdom, s Divjakom. I ovo je jedno od njih. Naša država se ponaša kao da je pala s Marsa na Balkan“.¹⁰

Bez obzira na to što je najsporniji deo Strategije (o konstitutivnosti srpskog naroda u Hrvatskoj i Crnoj Gori) izbrisan, obnova pojačane brige za Srbe u regionu deo je smišljene taktike, proizašle iz nacionalnog projekta od koga se nije odustalo. Srbija je nakon zajedničke rezolucije sa EU o Kosovu u Generalnoj skupštini 2010. godine, odustala od odbrane nekadašnje južne pokrajine „svim sredstvima“. Otvaranje dijaloga Prištine i Beograda u martu 2011, praktično predstavlja početak postepenog privatanja realnosti kada je reč o Kosovu.

Međutim, kompenzacija se i dalje očekuje u BiH, koja je arhitektima nacionalnog projekta uvek i bila važnija od Kosova. Reč je o nastojanju da se država proširi prema severozapadu Balkana, s time što bi se, kako se nadaju, sa Albancima napravio „istorijski dogovor“, koji bi podrazumevao srpsko odustajanje od Kosova, uz eventualnu korekciju granice na severu (pripajanje Srbiji područja severno od Ibra).

⁹ Večernje novosti, 14. mart 2011.

¹⁰ Politika 23. mart 2011.

Druga okolnost sa kojom se računa je mišljenje Međunarodnog suda pravde o legalnosti nezavisnosti Kosovsa i „paralelizma“ koji, po tumačenju srpske elite, sledi i za Republiku Srpsku u BiH. Činjenica, da mišljenje MSP izričito navodi da tog paralelizma nema namerno se prećutkuje, uz prevlađujuće mišljenje da se „još ne zna šta će biti sa celim regionom, jer granice jos nisu definitivne“.

Predsednik Republike Srpske Milorad Dodik najeksplicitnije formuliše pravac kojim bi, ako to okolnosti dozvole, krenula i zvanična politika Beograda. Dodik naime, u svakoj prilici osporava državnu budućnost Bosne i Hercegovine koja može da „klapa“ dok se spolja u nju uliva infuzija i stvara privid demokratije.¹¹ Ističe da je Bosna za Srbe moranje, nešto što se želi stresti sa leđa kao teret.¹² Dodikovo tumačenje svodi se na to da „mi (Srbi) želimo da jasno etabliramo naša prava da se u nekoj budućoj situaciji možemo ponašati na isti način kao sada Albanci. Moramo da budemo strpljivi i da platimo cenu vremena u kome se nalazimo. U tom vremenu moramo da živimo za Srpsku i da je gradimo“.¹³

Indikativno je, međutim, da ta izgradnja dobija i novi „temelj“ koji počiva na tezi da Republika Srpska nije samo jedan od dva ravnopravna entiteta koji čine BiH, već da je ona svoju (ratom stečenu) državnost unela u Bosnu i Hercegovinu. Ta teza koju, između ostalih, lansira i Dodik, sve se preciznije uobličava i u Beogradu. Istoričar Čedomir Antić tvrdi da je u Republici Srpskoj početkom devedesetih godina prošlog veka „u potpunosti primenjen hrvatski model nacionalnog osamostaljivanja“.¹⁴

Specijalne veze između Srbije i Republike Srpske sve su isprepletenije i sve čvršće. Osim što se preko njih zaokružuju ekonomski i kulturni odnosi, u poslednje vreme dobili su i specifičnu političku dimenziju. U Banjaluci je prvi put održana zajednička sednica Vlade Republike Srbije i Republike Srpske, što je i sa stanovišta međunarodnih odnosa i međunarodne prakse neprimereno ponašanje. Održava-

11 Večernje novosti, 28. jul 2010.

12 Isto.

13 Isto.

14 Vreme, 17. februar. 2011.

nje zajedničkih sednica najavljeno je i za ubuduće, na šta niko iz tzv. međunarodne zajednice nije reagovao.

MANIPULACIJA TUŽILAŠTVOM ZA RATNE ZLOČINE I IZBEGLICAMA

Regionalna saradnja na nivou tužilaštva za ratne zločine, bez obzira na neka relevantna dostignuća, nije još uspela da odnose postavi na čvrste osnove poverenja i međusobnog uvažavanja. Slučajevi Ganić, Jurišić, Purda, Divjak i "žuta kuća", impliciraju da je Srbijansko tužilaštvo za ratne zločine je ovakvim ponašanjem nanelo štetu sopstvenom kredibilitetu, jer u regionu raste nepoverenje prema pravosuđu Srbije, što će imati veliki uticaj na buduću saradnju i spremnost pojedinih svedoka da svedoče pred sudovima u Srbiji.

Beograd zaokruživanje "istine" o ratovima devedestih sada preneo i na pravni teren, kako bi na ta taj način konkretno ilustrovao da je reč o građanskom ratu, u kome su Bosanci i Hrvati počeli sukob protiv JNA.

Svi slučajevi su veoma nategnuti, jer su brojne presude u Haškom tribunalu već dale pouzdan okvir i redosled ratnih zbivanja. Ovi slučajevi imaju za cilj relativizaciju odgovornosti; međutim, ta strategija Beograda pokazala se providnom i neuspešnom, jer je u svim navedenim slučajevima reč bila o iznuđenim priznanjima (Purda), ili situacijama koje su bile rezultat tenzija koje su stvorila JNA i srpske snage (Dobrovoljačka ulica i Tuzlanska kolona Srbijansko tužilaštvo za ratne zločine je ovakvim ponašanjem nanelo štetu sopstvenom kredibilitetu, jer u regionu raste nepoverenje prema pravosuđu Srbije, što će imati veliki uticaj na buduću saradnju i spremnost pojedinih svedoka da svedoče pred sudovima u Srbiji.

Vlada Srbije donela je Nacionalnu strategiju za rešavanje pitanja izbeglica i interno raseljenih lica za period od 2011, do 2014. godine. Jedan od glavnih prioriteta te strategije je unapređenje neophodnih uslova za siguran i dostojanstven povratak izbeglica u Republiku Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu i institucionalnih mehanizama za puno i ažurno ostvarivanje stečenih prava u zemljama porekla.¹⁵

15 http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678.

Pitanje izbeglica imalo je značajnu ulogu u rešavanju "srpskog nacionalnog pitanja". Od samog početka rata stimulisan je dolazak Srba, najpre iz Hrvatske, a potom i iz BiH koji su dobijali status izbeglica, čime je trebalo dokazati da "zajednički život nije moguć"; deo iste strategije bilo je proterivanje svih nesrba sa područja koje su proglašena etničkim srpskim teritorijama. I opozicija i Miloševićev režim bili su saglasni u sprečavanju povratka izbeglica, jer su one poslužile konsolidaciji etničkog srpskog prostora, a to su RS i deo Hrvatske (od čega su kasnije odustali), što bi zadovoljilo težnju srpskih nacionalista (bar jednog dela) za "pomeranje" države na severozapad. U tom bi slučaju Kosovo bi moglo biti podeljeno sa Albanicima po modelu podele teritorija u Hrvatskoj i BiH: dakle velikim "premeštanjem stanovništva".

Politika Beograda prema izbeglicama u poslednje dve decenije bila je njihova integracija u Srbiju, posebno u područjima koja su izrazitije multietnički, kao što je Vojvodina. Izbeglice su naseljavane na severu Vojvodine, duž granice sa Hrvatskom, kao i u nekim mestima koja su bila izrazito većinski naseljena pojedinim manjinama (Slovaci u Staroj Pazovi), Zemun i Zemun Polje... Pokušaji da se nasele u depopulisana područja u užoj Srbiji nije uspeo. Pitanje povratka nije bio prioritet osim u funkciji denunciranja susednih zemalja, posebno Hrvatske u EU. Iniciranje peticije izbegličkih organizacija u Srbiji, takođe je u funkciji usporavanja članstva Hrvatske u EU.

Kada je reč o BiH, povratak se ohrabrivao samo u Republiku Srpsku u cilju njene etničke konsolidacije jer su njeni delovi bili većinski naseljeni muslimanskim stanovništvom pre rata. Jedan od ciljeva, kako je definisano na okruglom stolu "Srpski narod u novoj geopolitičkoj stvarnosti" (1997), (...) Najveća opasnost za opstanak i prosperitet Republike Srpske jeste Aneks 7 Dejtonskog sporazuma, tj. Sporazum o izbeglicama i raseljenim licima (...) Sa stanovišta srpskih nacionalnih interesa taj sporazum je mač sa dve oštrice. Njegovim sprovođenjem se gubi kohezioni moć RS, a jača uloga onih snaga koje RS "utapaju" u jedinstvenu državu BiH, i, što je još teže, interese srpskog naroda potčinjavaju interesima muslimana.¹⁶

16 Rajko Gnjato, *Geopolitička stvarnost Srba*, Institut za geopolitičke studije, Beograd 1997.

Srbija nije odustala od svojih regionalnih aspiracija, samo ih je preformulisala u nove inicijative (izbeglice, tzv. dijaspora i suđenja za ratne zločine), što region stavlja u veoma nepovoljan položaj kada je reč o približavanju evroatlanskim integracijama.

ZAKLJUČAK

Srbija nije odustala od svojih regionalnih aspiracija, samo ih je preformulisala u nove inicijative (izbeglice, tzv. dijaspora i suđenja za ratne zločine), što region stavlja u veoma nepovoljan položaj kada je reč o približavanju evroatlanskim integracijama.

Uprkos međunarodnim naporima da se balkanska arhitektura zaključi nezavisnošću Kosova, Srbija i dalje teži rekonpoziciji Balkana. To pokazuje svojom politikom prema susedima.

Srbija je fragilna i nekosolidovana zemlja, što znači da sama nema kapacitet da ostvari svoje aspiracije, jer one nužno vode u nove sukobe. U svojim nastojanjima ima i podršku Rusije bez koje Srbija ne bi mogla da održi ovakav kurs.

Srbija opstaje na poraženoj politici, jer EU nije do kraja definisala svoj odnos prema regionu.

Stvara se privid da su sve zemlje dobrodošle u EU, međutim u realnosti, zbog unutrašnjih probelma EU i sve turbulentnije međunarodne situacije, sve je očiglednije da je članstvo zemalja Zapadnog Balkana, za sada odloženo.

Takav odnos prema regionu stvara povoljnu atmosferu za održavanje iluzija o velikodržavnim projektima. Da bi se sprečila dalja deterioracija regiona i njegova regresija, neophodno je da EU donese političku odluku o davanju statusa kandidata svim državama Zapadnog Balkana. Time bi se stvorio novi politički kontekst za region, a pitanje velikodržavnih projekata bi izgubilo na značaju.

KRIVIČNOPRAVNI ASPEKT GENOCIDA SA OSVRTOM NA PRAKSU MEĐUNARODNOG PRAVOSUĐA

Jasna diferencijacija zločina genocid u odnosu na ostala međunarodna krivična djela, prvenstveno zločine protiv čovječnosti nameće se kao imperativ. Samim tim izbjegava se nepotrebno i pogrešno poistovjećivanje zločina genocid sa etničkim čišćenjem. Praksa međunarodnog pravosuđa je u značajnoj mjeri uticala na pojmovno određenje i formalno pravno značenje zločina genocid kao i određenje objektivnih elemenata (actus reus) i subjektivnog elementa (mens rea), pri čemu se posebno apostrofira teret dokazivanja „dolus specialis“. U tom kontekstu genocidna namjera i teret dokazivanja subjektivnog elementa, pored objektivnih elemenata zločina koji su propisani alternativno, predstavlja krivičnopravnu i krivičnoprocesnu suštinu zločina genocid. Genocid nad Bošnjacima u Srebrenici koji je u geografskom i vremenskom smislu ograničen, daje krivičnopravne odgovore na krucijalna pitanja koja se odnose na zločin genocida.

1. KOMPLEKSNOŠT KRIVIČNOPRAVNOG ODREĐIVANJA I SHVATANJA POJMA GENOCID

Usvajanjem Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida 1948. godine, od Generalne skupštine Ujedinjenih nacija pravno je formulisan i ustanovljen zločin genocida. Navedena konvencija predstavlja polazište i ishodište, odnosno opći pravni osnov i okvir, kada je u pitanju definisanje, odnosno određenje pojma genocid. Donošenju ove konvencije prethodila je Rezolucija o zločinu genocida, u kojoj se, između ostalog, navodi da je genocid zločin po međunarodnom pravu koji se sastoji u uskraćivanju prava na opstanak čitavim ljudskim skupinama i koji civilizirani svijet osuđuje i čiji glavni počin-

telji i njihovi saučesnici trebaju biti kažnjeni budući da je kažnjavanje takvih zločina stvar od međunarodnog interesa.

Genocid (grč. genos - pleme, narod + lat. occidere - ubiti) kazneno je djelo protiv čovječnosti koje se sastoji u preduzimanju različitih radnji upravljenih na potpuno ili djelimično uništenje neke nacionalne, etničke, rasne ili vjerske skupine.¹

Iz naprijed navedenog evidentno je da se radi o krivičnom djelu koje svoj osnov ima u povredi određenih pravila međunarodnog prava, dok, s druge strane, istovremeno predstavlja i krivično djelo protiv čovječnosti.

Krivično djelo genocida je na istovjetan način određeno u Rimskom statutu međunarodnog krivičnog suda (član 6), statutu Međunarodnog tribunala za gonjenje lica odgovornih za ozbiljne povrede međunarodnog humanitarnog prava izvršene na teritoriji bivše Jugoslavije (član 4) kao i statutu Međunarodnog krivičnog tribunala za Ruandu (član 2). U članu 4. Statuta Haškog tribunala u potpunosti su preuzete odredbe II i III Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida iz 1948. godine. U statutu stalnog Međunarodnog krivičnog suda, tj. u članu 5. određena je stvarna nadležnost ovog suda nad zločinima genocida. Dakle, međunarodni zločin genocid je u nadležnosti i Haškog tribunala za bivšu Jugoslaviju i Stalnog krivičnog suda u Hagu, koji primjenjuju ista materijalna pravila, s tim da ih Tribunal primjenjuje na pojedince za koje utvrdi individualnu krivičnu odgovornost za njegovo počinjenje, dok Sud na državu stranku Konvencije u slučaju tužbe druge države stranke da je Konvenciju prekršila (odgovornost države za zločin genocida).

Genocid se, s obzirom na njegov sadržaj, svojstvo pasivnog subjekta i pre svega subjektivnu komponentu-genocidnu (uništavačku) nameru kod učinioca, često označava kao zločin nad zločinima ili najteži, tzv. kapitalni zločin.²

Ovaj pojam označava ubijanje naroda ili narodoubistvo. Ovo je prihvatljiva definicija pojma genocid ali je dosta uopštena, jer se iz

1 Hajrija Sijerčić-Čolić, i dr., Komentari Krivičnih/Kaznenih zakona u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2005, str. 558

2 Škulić, M., Međunarodni krivični sud, Nadležnost i postupak, Beograd, 2005, str. 219

iste ne naziru bitne komponente kao što su zaštićene grupe, radnje izvršenja, te genocidna (uništavačka) namjera.

U teoriji se pod ovim izrazom podrazumeva ne samo ubijanje već uništenje na bilo koji način određene grupe koja čini jednu povezanu celinu na nacionalnoj, etničkoj, rasnoj ili verskoj osnovi.³

Međutim, ubijanje je potrebno shvatiti samo kao jedan od modaliteta ili načina potpunog ili djelimičnog uništenja članova neke od grupa koje su zaštićene Konvencijom o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocid.

Krivično delo genocida sastoji se u preduzimanju određenih radnji u cilju potpunog ili delimičnog uništenja neke nacionalne, etničke, rasne ili verske grupe kao takve.⁴

Iz naprijed navedenog evidentno je da genocid predstavlja najteži zločin protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom, s obzirom na to da se potpuno ili djelimično uništenje odnosi na pripadnike ili članove određene nacionalne, etničke, rasne ili vjerske grupe, a ne na čovjeka kao pojedinca.

Reformom krivičnog zakonodavstva u Bosni i Hercegovini 2003. godine krivično djelo genocida nije imalo nikakve promjene u novom krivičnom zakonu.

Krivično djelo je propisano članom 171. u okviru glave XVII - Krivična djela protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom, gdje se, između ostalog navodi „*ko u cilju da potpuno ili djelimično istrijebi nacionalnu, etničku, rasnu ili vjersku skupinu ljudi...;*” što se u potpunosti podudara sa navedenim definicijama (bitni elementi) u kontekstu određivanja pojma zločina genocida.⁵

U Krivičnom zakonu BiH je usvojena objektivno-subjektivna definicija krivičnog djela, kojeg može izvršiti samo čovjek. Slična je situa-

3 Đurđić, V., Jovašević, D., Međunarodno krivično pravo, Beograd, 2003, str.76

4 Stojanović, Z., Međunarodno krivično pravo, Beograd, 2008, str.122

5 Krivični zakon Bosne i Hercegovine proglasio je Visoki predstavnik za BiH 24.01.2003 godine. Odlukom br.101/03 i objavljen je u „Sl. glasniku BiH“ br. 3/03 od 10.02.2003 godine. Ispravke KZ BiH su objavljene u „Sl. glasniku BiH“ br.32/03 OD 28.10.2003 godine. Navedeni tekst KZ BiH usvojila je i Parlamentarna Skupština BiH, nakon čega je objavljen kao prečišćeni tekst KZ BiH u „Sl. glasniku BiH“, br. 37/03 od 22.11.2003 godine. KZ BiH stupio je na snagu 01.03.2003 godine.

cija kada su u pitanju *nacionalna krivična zakonodavstva Srbije⁶, Crne Gore⁷, Hrvatske⁸*, u kojima je isto tako u nacionalnim krivičnim zakonima propisano krivično djelo genocida kao posebno krivično djelo.

Propisivanje u nacionalnom zakonodavstvu da određena kršenja pravila međunarodnog prava predstavljaju krivično djelo je ispunjavanje međunarodnih obaveza Bosne i Hercegovine prema međunarodnim konvencijama koje je preuzela i ratifikovala, a u nekim slučajevima i direktna ustavna obaveza.

2. ELEMENTI GENOCIDA

U praksi međunarodnog ad hoc Tribunala za bivšu Jugoslaviju, u članu 4. Statuta, genocid je definisan na osnovu dva konstitutivna elementa, za koja možemo reći da su opšteusvojena i u teoriji međunarodnog prava.

To su:

- *actus reus krivičnog djela, koji se sastoji od jedne ili više navedenih radnji u članu 4 (2) (objektivan element) i*
- *mens rea krivičnog djela, opisana kao posebna namjera da se u potpunosti ili djelimično uništi neka od zaštićenih grupa - nacionalna, etnička, rasna ili vjerska grupa (subjektivan element).⁹*

2.1. Objektivni elementi zločina

Član II Konvencije o genocidu definiše radnje izvršenja koje predstavljaju genocid:

6 Član 370 Krivičnog zakonika Republike Srbije, objavljen u „Službenom glasniku RS“, br. 85/05

7 Član 426 Krivičnog zakona Republike Crne Gore, objavljen u „Službenom listu RCG“, br. 70/03

8 Član 156 Krivičnog zakona Republike Hrvatske, objavljen u „Narodne novine“, br. 110/97

9 <http://www.icty.org>: Prosecutor v. Goran Jelisić, Judgement in the Trial Chamber, IT-95-10-T, 14 December 1999, par. 66 (Prvostepena presuda u predmetu Jelisić); Prosecutor v. Radoslav Krstić, Judgement in the Trial Chamber, IT-98-33-T, 2 August 2001. (Prvostepena presuda u predmetu Krstić), par. 542.-550.; Prosecutor v. Dario Kordić and Mario Čerkez, Judgement in the Trial Chamber, IT-95-14/2-T, 26. February 2001. (Prvostepena presuda u predmetu Kordić), par. 213.; Prosecutor v. Zoran Kupreškić, Mirjan Kupreškić, Vlatko Kupreškić, Drago Josipović, Dragan Papić and Vladimir Šantić, Judgement in the Trial Chambers, IT-95-16-T, 14. January 2000., par. 636.; Prosecutor v. Milomir Stakić, Judgement in the Trial Chamber, IT-97-24-T, 31. July 2003 (Prvostepena presuda u predmetu Stakić), par. 505.

- a) ubistvo članova grupe (naroda);
- b) uzrokovanje teških tjelesnih ili mentalnih povreda članovima grupe (pripadnika određenog naroda)
- c) namjerno podvrgavanje grupe takvim životnim uslovima koji dovode do njenog potpunog ili djelimičnog fizičkog uništenja;
- d) uspostavljanje mjere s namjerom sprečavanja rađanja u okviru grupe (naroda);
- e) prinudno premiještanje djece iz jedne grupe u drugu.¹⁰

Radnje izvršenja genocida (objektivni elementi) date su alternativno, iz čega proizilazi da je za izvršenje krivičnog djela genocida potrebno da izvršilac poćini samo jednu od navedenih radnji, uz pretpostavku da je ona preduzeta s ciljem potpunog ili djelimičnog uništenja određene grupe zaštićene u skladu sa Konvencijom o sprećavanju i kañnjavanju zloćina genocid. Međutim, u pravilu, genocid se češće vrši preduzimanjem više radnji izvršenja.

Biće krivičnog djela genocid je u suštini na isti naćin određeno i u KZ-u BiH, u ćlanu 171, s tim da se jedina razlika oćgleda u tome da je navedenim zakonom kao radnja izvršenja izrićito propisano i na rećenje za izvršenje neke od radnji ovog krivićnog djela. To znaći da krivićno djelo genocid obuhvata na rećivanje izvršenja ili neposredno izvršenje, iz čega proizilazi da se i naredbodavac smatra neposrednim izvršioćem. Takoćer, u tom slućaju, krivićna odgovornost naredbodavca se izjednaćava sa krivićnom odgovornošću izvršioća.

Navedena odredba ćlana II Konvencije o genocidu obuhvata mećunarodnopravnu zaštitu odrećenim ljudskim skupinama (grupama), a to su nacionalna, etnićka, rasna i vjerska grupa. ćlan II navedene konvencije se ne odnosi, tj. ne obuhvata etnićko ćišćenje, odnosno protjerivanje civila koji pripadaju nekoć od zaštićenih grupa iz nekog podrućja, urbane ili ruralne sredine. Mećutim, etnićko ćišćenje, uz zadovoljenje odrećenih uslova, tj. samo ako pripada ili odgovara jednoć ili više kategorija djela zabranjenih u ćlanu 2. Konvencije o genocidu moće prerasti u zloćin genocida. Diferencijacija zloćina genocid u udnosu na etnićko ćišćenje je potrebna jer se u praksi ova dva pojma vema češće poistovjećuju.

¹⁰ <http://www.preventgenocide.org/ba/konvencijaogenocidu.htm>

Konvencija o genocidu nije dala jasna mjerila ili kriterije identifikacije, kada su u pitanju značenja pojmova nacionalna, etnička rasna ili vjerska grupa.

U praksi Međunarodnog tribunala za bivšu Jugoslaviju u predmetima Jelisić, Krstić i Nikolić, grupu možemo identifikovati koristeći se kriterijem stigmatiziranja grupe, posebno od izvršioca zločina, a na osnovi percepcije njezinih nacionalnih, etničkih, rasnih ili vjerskih karakteristika.¹¹

Značenje navedenih pojmova je konkretnije i preciznije determinisano u predmetu Akayesu i sadržano u odluci Međunarodnog krivičnog suda za Ruandu u cilju nedvosmislene identifikacije zaštićene grupe.

Međutim, postoji dilema na koji način protumačiti dio odredbe koji glasi „...u namjeri potpunog ili djelimičnog uništenja...“ koju je neophodno razjasniti. Naime, Konvencija o genocidu, kao i statuti Stalnog međunarodnog krivičnog suda i Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, kada je u pitanju ovo krivično djelo, ne navode izričito kvantitativna mjerila ili neke pokazatelje o uništenju određenog (uslovno rečeno potrebnog) broja članova (pripadnika) neke od zaštićenih grupa. U praksi međunarodnog pravosuđa, smatra se da je potrebno da učinilac mora imati namjeru da uništi „značajan dio“ populacije određene zaštićene grupe ili da u kvalitativnom smislu uništi određene dijelove zaštićene grupe kao što su istaknutiji intelektualci, poznati i priznati stručnjaci u određenim oblastima (doktori, profesori, sudije, privredni poduzetnici, itd), političke i vjerske vođe i drugi pripadnici zaštićene grupe. S druge strane, krivično djelo genocida može se učiniti i preduzimanjem jedne radnje u odnosu na jedno lice, npr. ubistvo jednog člana ili pripadnika neke od zaštićenih grupa, ali pod uslovom postojanje genocidne namjere kod izvršioca. Izvjestan broj pravnih teoretičara osporavaju činjenicu da se zločin genocida može učiniti i preduzimanjem jedne radnje u odnosu na jedno lice. Ukoliko nema genocidne namjere, onda se u konkretnom slučaju radi samo o ubistvu kao krivičnom djelu protiv života i tijela. Dakle, u ovom slučaju objekt napada nije lice kao pojedinac, već pripadnik ili član zaštićene grupe.

¹¹ Prvostepena presuda u predmetu Jelisić, par. 70.; Prvostepena presuda u predmetu Krstić, par. 557.; Odluka po pravilu 61 u predmetu Nikolić, par. 27.

I u predmetu Krstić utvrđeno je da namjera mora biti uništenje grupe, a ne samo jednoga ili više pojedinaca koji su slučajno pripadnici određene grupe.¹²

Razlike između genocida i drugih međunarodnih krivičnih djela je u nekim situacijama vrlo teško prepoznati pogotovo ako se uzmu u obzir određene specifičnosti koje se odnose na subjektivni element u anglosaksonskom i evropskom kontinentalnom pravnom sistemu.

U članu III Konvencije o genocidu navodi se da su slijedeća djela kažnjiva:

- a) genocid;*
- b) planiranje izvršenja genocida;*
- c) direktno i javno podsticanje na izvršenje genocida;*
- d) pokušaj genocida;*
- e) saučesništvo u genocidu.¹³*

Isti ovaj propis sadržan je u članu 4. Statuta Tribunala za bivšu Jugoslaviju.

2.2. Subjektivni element zločina

U krivičnopravnoj nauci opšteusvojeno je mišljenje i saglasnost da je subjektivni element opšteg pojma krivičnog djela vinost, s obzirom na to da je u našem krivičnom zakonodavstvu prihvaćena objektivno-subjektivna koncepcija shvatanja pojma krivičnog djela.

Dva oblika vinosti su umišljaj i nehat. S obzirom na to da je genocid krivično djelo koje se može izvršiti samo sa umišljajem, stoga je neophodno posvetiti dužnu pažnju ovom obliku vinosti kao subjektivnom elementu. Nije sporna ni činjenica da umišljaj kao oblik vinosti predstavlja psihički odnos izvršioca prema zločinu te da se sastoji iz dva dijela: iz svjesnog i voljnog elementa.

Mentalni ili subjektivni element genocida, kao zločina koji povlači međunarodnu krivičnu odgovornost, sadržan je u članu II, stav 1. Konvencije o genocidu (i odgovarajućim običajnim pravilima): *“namera*

¹² Prvostepena presuda u predmetu Krstić, par. 561

¹³ <http://www.preventgenocide.org/ba/konvencijaogenocidu.htm>

potpunog ili delimičnog uništenja jedne nacionalne, etničke, rasne ili verske grupe“¹⁴

Iz naprijed navedenog proizilazi da su drugi oblici subjektivnog elementa isključeni i to eventualni umišljaj (dolus eventualis) ili nehat. Dakle, za izvršenje genocida zahtijeva se postojanje specijalnog ili posebnog umišljaja (dolus specialis) pored postojeće namjere koja se odnosi na izvršenje zabranjene radnje. Zahtjev za postojanjem specijalnog ili posebnog umišljaja predstavlja šire shvaćanje genocidne namjere.

*Genocidni dolus specialis, kako je Tribunal za bivšu Jugoslaviju utvrdio u predmetu Stakić, jeste dominantno obilježje genocida.*¹⁵

Za dokazivanje i postojanje zločina genocid uopšte, radnja izvršena kao objektivni element sama po sebi nije dovoljna, bez subjektivnog elementa, zbog čega on i jeste dominantno obilježje.

*Također, u predmetu Blagojević uslov za posebnu namjeru jeste izvršiočeva želja za uništenjem, djelimičnom ili u potpunosti, nacionalne, etničke, rasne ili vjerske grupe. Navedeno uništenje mora predstavljati cilj djela (jedne radnje ili više) u osnovi.*¹⁶

Ovakvo shvatanje prihvata i Tribunal za Ruandu. Genocidna (uništavačka) namjera postoji u slučaju kada je izvršilac svjestan da svojim radnjama može prouzrokovati djelimično ili potpuno uništenje neke od četiri zaštićene grupe (postojanje voljnog elementa visokog intenziteta) i to hoće jer je to cilj preduzimanja njegovih radnji. Shodno naprijed navedenom, ukoliko tokom postupka tužilac ne dokaže tu posebnu namjeru počinioca (dolus specialis), ne radi se o genocidu, već o nekom drugom krivičnom djelu (ratni zločin ili zločin protiv čovječnosti). Uslovi počinjenja genocida veoma su restriktivno propisani, zbog čega je puno teže dokazati počinjenje genocida nego bilo kojeg drugog međunarodnog krivičnog djela. Ilustracije radi, Pretresno vijeće Haškog tribunala za bivšu Jugoslaviju u slučaju Jelisić je na osnovu njegovih izjava u kojima je govorio da istrijebi, pobije musli-

14 Kaseze, A, Međunarodno krivično pravo, Beograd, 2005, str. 118

15 Prvostepena presuda u predmetu Stakić, par. 522

16 <http://icty.org>: Prosecutor v. Vidoje Blagojević, Judgement in the Trial Chamber, IT-02-60-T, 17. January 2005. (Prvostepena presuda u predmetu Blagojević), par. 656.

mane..., nastojalo da utvrdi da li je optuženi s posebnim umišljajem izvršio genocid, ali je Sud zaključio da te izjave otkrivaju poremećenu ličnost, što je isključilo postojanje „specijalnog umišljaja“, tako da ni Žalbeno vijeće nije preinačilo presudu, bez obzira na protivljenje presudi Pretresnog vijeća. Za sudsko utvrđivanje subjektivnog elementa najbitnije je stanje svijesti koje se dokazuje prema okolnostima pod kojima je neka radnja izvršena. Pri tome, irelevantno je da li ta namjera postoji radi ostvarivanja i drugih ciljeva, kao što je to najčešće osvajanje teritorija, sticanje lične ekonomske dobiti, političke moći ili drugog oblika moći, pljačka imovine i drugo.

Naprijed navedena konstatacija može se još neposrednije i jasnije interpretirati na sljedeći način:

- izvršilac je svjestan da ubija žrtvu (pripadnik zaštićene grupe) bez njene krivnje,
- u svakoj fazi radnje zna šta radi (svijest o svojim postupcima) i želi počiniti zločin,
- zna da žrtva pripada jednoj od zaštićenih grupa, na osnovu čega formira zločinačku volju koja se ispoljava kroz (genocidnu) namjeru da se uradi što je propisom zabranjeno,
- izvršilac zločina genocida to zna i hoće da ubije žrtvu ili preduzme neku drugu radnju izvršenja (actus reus) usmjerenu prema žrtvi kako bi kroz to pojedinačno uništenje potpuno ili djelimično uništio zaštićenu grupu kojoj žrtva pripada, a ne čovjeka kao pojedinca.

Na naprijed opisani način izvršen je genocid, zločin po međunarodnom pravu, nad Bošnjacima i u Srebrenici, na kraju XX stoljeća u srcu Evrope.

Literatura:

1. Hajrija Sijerčić-Čolić, i dr., Komentari Krivičnih/Kaznenih zakona u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2005,
2. Škuljić, M., Međunarodni krivični sud, Nadležnost i postupak, Beograd, 2005,
3. Đurđić, V., Jovašević, D., Međunarodno krivično pravo, Beograd, 2003,
4. Stojanović, Z., Međunarodno krivično pravo, Beograd, 2008,
5. Krivični zakon Bosne i Hercegovine proglasio je Visoki predstavnik za BiH 24.01.2003. godine,
6. Član 370 Krivičnog zakonika Republike Srbije, objavljen u „Službenom glasniku RS“, br. 85/05
7. Član 426 Krivičnog zakona Republike Crne Gore, objavljen u „Službenom listu RCG“, br. 70/03

8. Član 156 Krivičnog zakona Republike Hrvatske, objavljen u „Narodne novine“, br. 110/97
9. <http://www.icty.org>: Prosecutor v. Goran Jelisić, Judgement in the Trial Chamber, IT-95-10-T, 14 December 1999, par. 66 (Prvostepena presuda u predmetu Jelisić); Prosecutor v. Radoslav Krstić, Judgement in the Trial Chamber, IT-98-33-T, 2 August 2001. (Prvostepena presuda u predmetu Krstić); Prosecutor v. Dario Kordić and Mario Čerkez, Judgement in the Trial Chamber, IT-95-14/2-T, 26. February 2001. (Prvostepena presuda u predmetu Kordić); Prosecutor v. Zoran Kupreškić, Mirjan Kupreškić, Vlatko Kupreškić, Drago Josipović, Dragan Papić and Vladimir Šantić, Judgement in the Trial Chambers, IT-95-16-T, 14. January 2000.; Prosecutor v. Milomir Stakić, Judgement in the Trial Chamber, IT-97-24-T, 31. July 2003 (Prvostepena presuda u predmetu Stakić),
10. <http://www.preventgenocide.org/ba/konvencijaogenocidu.htm>
11. Prvostepena presuda u predmetu Jelisić; Prvostepena presuda u predmetu Krstić; Odluka po pravilu 61 u predmetu Nikolić,
12. Prvostepena presuda u predmetu Krstić,
13. <http://www.preventgenocide.org/ba/konvencijaogenocidu.htm>
14. Kaseze, A, Međunarodno krivično pravo, Beograd, 2005,
15. Prvostepena presuda u predmetu Stakić,
16. <http://www.icty.org>: Prosecutor v. Vidoje Blagojević, Judgement in the Trial Chamber, IT-02-60-T, 17. January 2005. (Prvostepena presuda u predmetu Blagojević),
17. Statut Tribunala za bivšu Jugoslaviju Statut Stalnog međunarodnog krivičnog suda

KOLEKTIVNA MORALNA ODGOVORNOST: S ONU STRANU UZROČNOSTI I KRIVICE¹

Tvrdio sam da grupe nisu samostalni akteri, ali da ipak možemo i treba da razmišljamo o moralnosti kolektivnih namera i postupaka. To sledi iz ponuđenog razumevanja grupne strukture kao strukturiranog i normativno određenog skupa odnosa između njenih pripadnika. Da ponovim, grupe su sposobne da deluju na načine i postižu učinke koji prevazilaze sposobnosti bilo kog pojedinca. Ovo svojstvo uključuje i veliku sposobnost činjenja dobra i zla.² Na poseban slučaj kolektivnog delanja³ nailazimo kada neki članovi grupe delaju, ili tvrde da delaju, u ime čitave grupe. Masovni zločin, te kolektivni zločin kao jedna njegova verzija, pripadaju tom tipu kolektivnog delanja. Moja namera je da pokažem kako moralna odgovornost za kolektivni zločin obuhvata i moralno pristojne ljude. Njihov udeo u kolektivnoj odgovornosti počiva na identitetu koji oni dele sa akterima koji su direktno ili posredno uzročno odgovorni za zločin.

Razmatranje koje sledi sastoji se od nekoliko povezanih koraka, u čijoj se žiži nalaze zločinom obeleženi relacioni i pozicioni elementi zajedničkog identiteta. U odeljku 4.1. tvrdiću da kolektivni zločin kreira nove društvene grupe. U odeljku 4.2. ispitaću ideološka opravdanja kolektivnog zločina koja nudi populistički zločinački režim. Tvrdiću da se ta opravdanja ne mogu jednostavno zanemariti kao "institucionalizovana laž". Iako na različite načine, zločinačko pozivanje na zajednički identitet ima moralni značaj za svakog člana grupe ponaosob. U odeljku 4.3. vraćam se na pitanje grupne solidarnosti da bih pokazao

1 Ovo je prevod završnog dela četvrtog poglavlja knjige *Duty to Respond. Mass Crime, Denial and Collective Responsibility* (Budapest: CEU Press, 2011; u pripremi).

2 Kay Mathiesen, "We're All in This Together: Responsibility of Collective Agents and Their Members", u Peter French i Howard Wettstein (ur.), *Shared Intentions and Collective Responsibility* (Maldew: Blackwell Publishers, 2006), 240.

3 Engl. 'collective action' – prim. prev.

kako ona oblikuje moralnu odgovornost i obrasce njene raspodele posle kolektivnog zločina. Tvrdiću da je *moralna obeležnost*⁴ odgovarajuća sankcija za pristojne pripadnike društvene grupe u čije ime je počinjen zločin. Postavivši pitanje o obavezi da se odgovori, naznačiću dva oblika kolektivne moralne odgovornosti koji se odnose na pristojne ljude.

4.1. GRUPNI IDENTITETI STVORENI ZLOČINOM

Za razliku od "običnog" zločina, kada je reč o kolektivnom zločinu ne treba uzeti u obzir samo počinioce i žrtve, nego i sve članove grupe u čije ime je zločin počinjen i sve članove grupe kojoj pripadaju žrtve. Ovakvi zločini stvaraju nove društvene podgrupe, menjaju moralna svojstva svakog člana tih podgrupa, njihov moralni status i karakter njihovih moralnih odnosa. Možemo razlikovati barem četiri grupe stvorene zločinom: neposredne žrtve, posredne žrtve, aktere koji su na razne načine učestvovali u zločinu ili su ga podržavali, te moralno nedužne podanike zločinačkog režima. Ova klasifikacija izvedena je iz glavnih odlika kolektivnog zločina, koje sam razmotrio u prvom poglavlju. Te odlike su: broj počinilaca; broj žrtava; mnoštvo oblika nasilja, povreda i šteta nanetih žrtvama; uloga političke vlasti u zločinu; ideološko utemeljenje zločina; način na koji su izabrane žrtve; priroda reakcije većine podanika na zločin i njegovo opravdanje; konačno, ozbiljne moralne i političke posledice koje su nastupile i koje prevazilaze neposrednu štetu nanetu žrtvama.

a) Žrtve

Žrtva je osoba koja je izložena nasilju i koja je povređena, odnosno oštećena nasiljem. Povredu mogu naneti razni akteri, primenjujući različita nasilna sredstva i metode; postoje različiti oblici povreda; šteta može pogoditi razne ljude na razne načine. Odavde sledi da je identitet žrtve oblikovan identitetom počinioaca, prirodom zločina i načinom na koji je žrtva pogođena zločinačkim delanjem i njegovim posledicama.⁵

4 Engl. 'moral taint' – prim. prev.

5 James Dignan, *Understanding Victims and Restorative Justice* (Maidenhead: Open University Press, 2005), 16.

Kolektivni zločin usmeren je protiv čitave jedne grupe. Od trenutka formiranja zločinačke namere, grupa koja se našla na meti posmatra se kao organska celina, što čini nebitnom individualnu autonomiju njenih članova. Negiranje priznanja postaje centralna tačka grupnog identiteta. Ovo negiranje zasniva se na ideološki izobličenoj reprezentaciji napadnute grupe i materijalizuje se kroz isključenje njenih pripadnika iz zajednice moralno ravnopravnih ljudi. Takva nasilna promena ljudskog identiteta – od ravnopravnih pripadnika društva u parije – obično počinje aktiviranjem i promovisanjem, verovatno već postojećih, ali do tog trenutka politički nelegitimnih i moralno neprevladajućih kulturnih predrasuda o napadnutoj grupi. Nastupanje novog vremena prepoznaje se po stvaranju prostora i zvaničnoj podršci da se javno izraze “nezavisni glasovi” koji izražavaju sumnju u lojalnost pripadnika napadnute grupe, “razotkrivaju njihovu zaveru”, ili tvrde da su grupa i njeni pripadnici sami po sebi manje vredni. Civilizacijska ograničenja, koja u pristojnim društvima sprečavaju nosioce predrasuda da otvoreno podrivaju standarde moralne jednakosti i pristojnosti, sada su uklonjena i na njihovo mesto dolazi nova etika. Ta etika zahteva društveno, pravno, političko, moralno, i, na kraju, fizičko uklanjanje onih koji su proglašeni neprijateljima.

Prva reakcija napadnutih ljudi najčešće će biti zbuñjenost, praćena mešavinom neverice, straha i nade da će se stvari nekako vratiti na svoje mesto.⁶ Oni će nastojati da očuvaju privid normalnosti u svojim svakodnevnim životima, ali ta nastojanja pokazaće se uzaludnim čim režim dobije podršku većine i formalizuje obrasce i praksu diskriminacije. U novim okolnostima, žrtvama je osporen status građana i one su prisiljene da žive izložene stalnom nipodaštavanju i pretnjama, lišene svake zaštite. Jedna od najvažnijih karakteristika takvog stanja jeste ukidanje priznanja od strane države. Pravna, politička i socijalna zaštita, koju moderne države jemče svim svojim građanima, što građani u normalnim okolnostima rutinski smatraju svojim pravom, više se ne odnosi na ljude koji su označeni kao meta. Policija ih ne štiti a pravosudni sistem ih ne priznaje za

6 Vidi na primer Marion Kaplan, *Between Dignity and Despair: Jewish Life in Nazi Germany* (New York: Oxford University Press, 1998), 230

ravnopravne; njihova svojina, kao i sve drugo što je njihove živote činilo normalnim, može se slobodno uzeti ili uništiti. Uskraćeni su im sloboda kretanja, pristup obrazovanju, socijalna i zdravstvena zaštita; kao nepodobne, otpuštaju ih sa posla. Takvi ljudi postaju otpadnici, prepušteni na milost i nemilost onima koji su ih proglasili za neprijatelje.

Identitet koji im je pripisan, iako lažan i moralno nebranljiv, ipak postaje činjenica. Kolektivni zločin nije svodiv na ubijanje. Zlostavljanje Jevreja i drugih "manje vrednih" ljudi u nacističkim koncentracionim logorima, ili silovanja žena koje ne pripadaju srpskoj etničkoj grupi od strane pripadnika srpskih vojnih i paravojnih jedinica u jugoslovenskim ratovima iz devedesetih godina dvadesetog veka pokazuju kako masovna ubijanja dolaze na kraju dugog procesa u čijoj žiži je uništavanje moralnog identiteta i ljudskog dostojanstva.⁷

Posledice takvih zločina šire se i na društvo koje se formira posle uklanjanja zločinačkog režima. Najbitnije je to što patnje kojima su žrtve bile izložene i dalje oblikuju identitete onih koji su preživeli, porodica žrtava i čitave grupe. Oni pate na razne načine. Jon Elster razlikuje materijalnu patnju ("gubitak nepokretne ili lične imovine"), ličnu patnju ("uništen život, telo ili sloboda"), i teško određivu patnju ("gubitak mogućnosti").⁸ Dodajem i moralnu patnju. Njen izvor je u najbrutalnijem poricanju ljudskosti kojem su žrtve bile izložene za vreme vladavine zločinačkog režima. Ove patnje se najčešće ne okončavaju sa promenom režima i otpočinjanjem tranzicije ka normalnosti. Brojna potresna svedočenja potvrđuju da životi mnogih ljudi koji su bili izloženi nasilju ostaju odlučujuće

7 "Kad se ubije moralna osoba, jedina stvar koja sprečava da se ljudi pretvore u žive leševe jeste razlikovanje pojedinaca, njihovih jedinstvenih identiteta... Način na koji se postupa sa tom jedinstvenošću... započinje stravičnim uslovima prilikom transporta u logore, kada se na stotine jezivo golih ljudskih bića pakuje u stočne vagona, stiska jedno uz drugo, i danima prebacuje tamo-amo s jednog na drugi kraj zemlje; to se nastavlja po dolasku u logor dobro smišljenim šokom u prvim satima, šišanjem do glave, odevanjem u grotesknu logorsku uniformu, a završava se potpuno nezamislivim mučenjima koja su tako odmerena da ne unište telo, bar ne odmah. Svrha svih tih metoda, u svakom slučaju, jeste manipulacija ljudskim telom – sa beskrajnim mogućnostima za patnju – na takav način da se uništi ljudska osoba tako neumitno kako to čine neke bolesti organskog porekla." – Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism* (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1973), 453.

8 Jon Elster, *Closing the Books. Transitional Justice in Historical Perspective* (Cambridge: Cambridge University Press: 2004), 168.

obeleženi preživljenom patnjom i njenim posledicama i nakon što zločinački režim padne i društvo proglašuje povratak u normalnost. Formalno priznanje, u obliku vraćanja građanskog statusa i jednakih ustavnih prava, nije dovoljno. Jednostavno, ljudi koji su trpeli nasilje pod zločinačkim režimom i posle zločina zadržavaju svoj specifični identitet žrtve.

b) Na strani zločinaca: akteri, posmatrači, pristojne osobe

Razlikujem one koji su uzročno doprineli kolektivnom zločinu od onih koji nisu. U prvu podgrupu spadaju počinioci i saučesnici, kao akteri koji su direktno učestvovali u zločinu, političke i vojne elite koje su izdavale naredjenja sa svojih zvaničnih mesta, kulturne elite koje su razrađivale normativne i ideološke stavove koji zagovaraju ili podržavaju zločin, i posmatrači. Posmatrači su osobe koje su podržavale zločinački režim i njegove postupke na razne načine koji nisu obuhvaćeni krivičnom i političkom odgovornošću. Njihova uzročna povezanost sa zločinom je posredna, ali jasno uočljiva: iako nisu učestvovali u zločinačkim delima, njihovi etički stavovi, namere i ponašanja saglasni su sa stavovima, namerama i ponašanjem počinilaca. U drugom i trećem poglavlju razmotrio sam razne oblike lojalnosti posmatrača prema režimu. Nastojao sam da pokažem kako je postojanje ove posebne većine jedna od ključnih osobina populističkog zločinačkog režima: bez takve većinske podrške nijedan kolektivni zločin ne bi bio moguć.

Drugu podgrupu čine osobe koje nisu počinile zločin niti su učestvovale u njemu, i koje ni na jedan način nisu doprinele stvaranju pogubnih stavova i uspostavljanju režima. Iako su one slične posmatračima po tome što nisu direktno učestvovale u zločinu, nepostojanje posredne uzročne veze sa zločinom ukazuje na njihovu suštinski drugačiju moralnu poziciju. Zato se pitanjem raspodele moralne odgovornosti moramo baviti tako da sačuvamo moralno bitnu razliku između ove dve podgrupe. Jedan način da se očuva ta razlika – način koji će mnogima od nas izgledati kao jedini ispravan – sastojao bi se u tome da se svi koji su moralno nedužni oslobode svake odgovornosti. Da ponovim, ne slažem se sa ovakvim stavom, uprkos njegovim intuitivnim, praktično-mo-

ralnim i kontekstualno specifičnim jakim mestima. Zašto tako mislim?

Podsetimo se da sam u prvom poglavlju tvrdio kako se kolektivni zločin ne može svesti na zbir pojedinačnih zločinačkih namera i postupaka. Zbog toga je moralni sud o ovoj praksi nesvodiv na vrednovanje pojedinih akata počinitelaca, saučesnika i posmatrača. Drugo, i verovatno kontroverznije, zbog svog opravdanja, svrhe, namere, načina na koji je izvršen i prirode povreda i štete, kolektivni zločin nije svodiv na kolektivno delanje grupe koju obrazuju osobe uzročno odgovorne za zločin: počinioci, saučesnici i posmatrači. Kako da razumemo tvrdnju da kolektivna moralna odgovornost obuhvata veći broj aktera od onih koji su neposredno ili posredno prouzročili zločin? Najvažniji izvod takvog stava glasi da su svi pripadnici grupe povezani sa kolektivnim zločinom. U pitanju je tip odnosa koji ih sve čini odgovornim, iako na različite načine.

Tu tvrdnju je teško objasniti i opravdati. Ona proširuje raspon odgovornosti na osobe: (1) čije vrednosti i stavovi nikada nisu išli u prilog zločinačkoj ideologiji; (2) koje ničim nisu doprinele širenju zločinačkih namera; (3) koje nisu učestvovala u zločinačkim delima; (4) koje nisu podržavale zločinački režim i njegova dela ni na jedan mogući način. Tvrdnja dalje podrazumeva da opravdana nemoć jedne osobe da se suprotstavi zločinu (na primer, zbog izuzetno velike režimske represije), iako jeste bitna za procenu *prirode* učešća te osobe u kolektivnoj odgovornosti, ne može biti razlog za *izuzimanje* ili *oslobađanje* od odgovornosti. Još zaoštrenije, isto važi čak i za one osobe koje se *jesu* suprotstavile zločinačkom ponašanju. Ukratko, tvrdim da postoje situacije u kojima su svi pripadnici društvene grupe moralno odgovorni, bez obzira na to da li su učestvovali u zločinačkim delima, bez obzira na njihove stavove, bez obzira na to jesu li ili nisu mogli da pruže otpor, i bez obzira na to da li su pružili otpor.

Na prvi pogled, ovo je okrutno nepravedan stav, pogotovo ako pomislimo na primere herojstva ljudi koji su se usudili da se suprotstave populističkim zločinačkim režimima. Setimo se životne priče nemačkog protestantskog sveštenika Haralda Poelchaua, pripadni-

ka hrišćanskog opozicionog pokreta Crkva ispovedanja (*Bekennende Kirche*).⁹ Kao kapelan zatvora Tegel u Berlinu, između 1933. i 1945. on je na razne načine, svakodnevno rizikujući život, pomagao političkim zatvorenicima osuđenim zbog suprotstavljanja režimu. Kao član grupa "Kreisau" i "Stric Emil", bio je jedan od glavnih organizatora mreže koja je skrivala i pomagala berlinske Jevreje. Njegovi biografi saglasni su da je to što je preživio rat ravno čudu.¹⁰

Kako taj čovek i ljudi poput njega mogu biti odgovorni za nacističke zločine? Kako neko ko je svestan takvih primera izuzetnog herojstva i digniteta može argument o kolektivnoj moralnoj odgovornosti koji se poziva na identitet braniti od primedbi da je nepravičan? Uz sve to, već smo videli da heroizam nije merilo nečije moralne ispravnosti. Lestvica je postavljena mnogo niže. Moralno pristojne osobe su one koje niti dele niti pokazuju mržnju prema "drugima", i koje nisu doprinele njihovom stradanju. Problem postaje još teži kada se setimo da sud o kolektivnoj odgovornosti ne sledi iz razumevanja grupe kao autonomnog aktera. U pitanju nije slučajna odgovornost koju osobe moraju prihvatiti jer sticajem okolnosti pripadaju nekom kolektivnom akteru koji jeste odgovoran. Ponoviću da ovde branim jedan individualistički pogled na kolektivnu odgovornost. Sud se odnosi na sve pripadnike grupe, a njegovu osnovu čini moralni značaj unutargrupnih odnosa. Bez obzira na karakter moje povezanosti sa zločinom, zločin utiče na bitne aspekte mog moralnog identiteta na način koji zahteva odgovor. Obavezu da se odgovori najbolje je shvatiti kao moralnu cenu mog pripadanja grupi. Da bih odbranio ovu tvrdnju, moram da pokažem da je, kada govorimo o zločinu i njego-

9 Osnivač Crkve ispovedanja bio je Martin Niemöller, autor čuvene pesme koja opisuje nemoralnost ćutanja u slučaju zločinačkog po našanja:

*Prvo su došli po komuniste,
ali pošto nisam komunista, ćutao sam.
Onda su došli po socijaliste i sindikalce,
ali ja nisam bio nijedno od ta dva, pa sam ćutao.
Onda su došli po Jevreje,
ali nisam bio ni Jevrej, pa sam ćutao.
Onda su došli po mene,
ali nije bilo nikoga ko bi digao glas za mene.*

(http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Holocaust/Niemoller_quote.html)

10 Za više informacija o Harald Poelchau, vidi Peter Schneider, "Besser tot als feige", u Stefan Aust i Gerhard Spöhl (ur.), *Die Gegenwart der Vergangenheit. Der lange Schatten des Dritten Reiches* (Reinbeck: Rowohlt, 2005), 320; Klaus Harpprecht, "Ein stiller Kämpfer", *Die Zeit*, 41/2003.

vim posledicama, kolektivna odgovornost koja se odnosi na svakog člana grupe moralno ispravan zahtev, a ne nepravičan konstrukt. Da odmah objasnim jednu bitnu stvar: premda zahtevanje nečije odgovornosti za zločin tipično ukazuje na negativan sud o osobi čija se odgovornost zahteva, to se ne odnosi na odgovornost onih koji nisu učinili ništa nemoralno.¹¹ Takve osobe su odgovorne, ali ne zaslužuju sankciju koja bi ih proglasila krivim, ili izložila bilo kakvom obliku moralnog prekora. Braniti tvrdnju da je neko odgovoran za delo ili stanje kojemu ni na koji način nije doprineo, znači tvrditi da je neko odgovoran iako ne zaslužuje moralnu osudu. Kao što sam već je osporen status građana i one su prisiljene da žive izložene stalnom nipodaštavanju i pretnjama, lišene svake zaštite. Jedna od najvažnijih karakteristika takvog stanja jeste ukidanje priznanja od strane države. Pravna, politička i socijalna zaštita, koju moderne države jemče svim svojim građanima, što građani u normalnim okolnostima rutinski smatraju svojim pravom, više se ne odnosi na *Intentions and Collective Responsibility* (Maldeu: Blackwell Publishers, 2006), 22. nagovestio, smatram da za ovakve ljude *moralna obeležnost* predstavlja prikladnu moralnu sankciju. Nastojaću da objasnim šta pod tim mislim.

4.2. KAKO IDEOLOŠKO OPRAVDANJE KOLEKTIVNOG ZLOČINA POGAĐA MORALNO PRISTOJNE OSOBE

Polazim od analize ideološkog opravdanja kolektivnog zločina koju sam izložio u prvom poglavlju (odjeljak 2.2).¹² Da ukratko ponovim: ovo opravdanje ima dva osnovna svojstva. Prvo, kolektivni zločini su predstavljeni kao dela učinjena u ime čitave grupe. Drugo, razlog za postupanje u ime grupe jeste grupnospecifično dobro. Praksa kolektivnog zločina uvek se predstavlja u prenaglašeno etičkim kategorijama: nijedan kolektivni zločin nije počinjen bez pozivanja na izopačene etičke argumente. Legitimizacija najstrašnijih zločina pozivanjem na principe pravde, pravičnosti i dobra jedno je od svojstava zločinačkih režima koje najviše uznemirava.

11 Paul Sheehy, "Holding Them Responsible", u Peter French i Howard Wettstein (ur.), *Shared Intentions and Collective Responsibility* (Maldeu: Blackwell Publishers, 2006), 22.

12 Vidi Nenad Dimitrijević, "Zločinački režim, njegovi podanici i masovni zločin", *Reč* 79.

Dalje, u prvom poglavlju sam objasnio da se masovna ubistva mogu identifikovati kao kolektivni zločin ako su ispunjena tri uslova. Prvo, zločin se događa kao koordinisana, smišljena akcija mnoštva pojedinaca. Drugo, zločin je ideološki, pravno i politički institucionalizovan i "normalizovan": politički aranžmani, pravne norme i sistem vrednosti, uverenja i stavova, oblikovani su tako da se dozvoli, opravda i učini rutinskim nanošenje patnje onima koji su arbitrarno proglašeni za neprijatelje. Treće, većina podanika režima usvojila je izopačeni sistem vrednosti, što se onda ispoljava kao njihova podrška režimu, njegovoj ideologiji i postupcima, uključujući i ubijanje.

Ipak, takav opis kolektivnog zločina na očit način vodi samo ka odgovornosti onih osoba ili grupa koje su na razne načine učestvovala ili doprinele zločinu, od ubica do posmatrača. On nam govori o zastrašujućoj činjenici da je većina podržala ubijanje nedužnih ljudi. Ali, zašto bi to vodilo ka odgovornosti onih pripadnika društva koji nisu učinili ništa što zavređuje moralnu osudu? Pretpostavimo da sam se suprotstavljao Miloševićevom režimu u Srbiji i preovlađujućem stavu mojih srpskih sunarodnika prema ratovima koje je taj režim vodio u Hrvatskoj, Bosni i na Kosovu: bio sam aktivan u mirovnim pokretima, učestvovao sam u raznim mirovnim demonstracijama, potpisivao sam antiratne peticije, pokušao sam da zaštitim svoje nesrpske sugrađane od raznih pretnji kojima su bili izloženi; i zbog takvog "nepatriotskog ponašanja" ostao sam bez posla. Šta me čini odgovornim za zločin?

Podsetimo se dva bitna koraka u argumentaciji Larryja Maya. Prvo, premda je puka činjenica pripadanja nedobrovoljnoj grupi izvan kontrole jedne osobe, ta osoba je ipak odgovorna za ono što izabere da bude. Prihvatam taj stav. Drugo, ako osoba izabere moralno ispravno delanje, to će je osloboditi moralne odgovornosti za zločin. Ovo mi se čini manje uverljivim. Videli smo da se prema Mayovom shvatanju moralno ispravan izbor sastoji od ograđivanja od režima, od moralno iskvarene većine i, na kraju, od cele društvene grupe. Neću biti odgovoran ako u teškim okolnostima izrazim ispravan stav spram vladajućih uverenja, ciljeva, postupaka, te spram svog pripadanja moralno ukaljenoj grupi, u kojoj članstvo nije stvar mog ličnog izbora. S obzirom na karakter represije pod zločinačkim režimom, Mayov argu-

ment mogao bi se ublažiti, tako da zahteva manje od jasno iskazane ograde. Ako mogu dokazati da moja uverenja, stavovi i ciljevi nikada nisu potpali pod uticaj dominantne etike, odgovarajući sud bio bi da moj izbor – izostanak otvorenog suprotstavljanja režimu – nije bio moralno pogrešan, to jest da sam živio u skladu sa svojom pretpostavljenom moralnom odgovornošću. Jezgro Mayovog argumenta biće sačuvano: moralna ograda od kolektivnog zločina jeste izbor koji se mora videti kao simboličko presecanje veza sa grupom kojoj osoba pripada.

Ipak, verujem da takav izbor ne postoji. Pojedinaac ne može izbeći fatalizmu argumenta o moralnoj 'zloj sreći',¹³ niti može zadovoljiti zahteve uvećanih grupnospecifičnih obaveza tako što će zaključiti da je činom moralnog neslaganja jasno distancirao ili okončao svoj odnos sa ostalim članovima grupe. Moje pripadanje grupi, a pogotovo moj odnos prema zločinu koji počiva na tom pripadanju, ne završavaju se time što mogu da dokažem da su moje moralne vrednosti u vreme zločina bile drugačije od dominantnih vrednosti na koje se pozivalo u pripremi, činjenju i opravdavanju zločina. Na primer, odluka da emigriram zaista može počivati na principijelnoj refleksiji i uvidu u neoprostivo ponašanje najvećeg broja mojih sunarodnika, a ne na proračunatom vaganju koristi. Zamislite Nemca ili Nemicu koji tokom nacističkog režima hrabro pomažu svojim jevrejskim sugrađanima i koji posle oslobođenja odluče da napusti zemlju, jer su duboko razočarani nedavnim stavovima i ponašanjem svojih sunarodnika. Može biti da su tim odlaskom on ili ona želeli da preseku sve veze sa nemačkom državom, društvom i narodom. Ali, to zapravo nije važno. Bitno je nešto drugo: on ili ona to čine *zato* što su Nemci.

May s pravom tvrdi da pripadanje zajednici podrazumeva povećanu pretpostavljenu moralnu odgovornost svakog člana. Ali ozbiljan problem za moralnu osobu u moralno iskvarenom društvu predstavlja nedostatak izbora i kontrole. Uprkos tome što je normativno kompetentna, takva osoba je – jednom kada se suoči sa institucionalizovanim zločinom koji uživa većinsku podršku – praktično lišena kapaciteta da deluje u skladu sa moralnim standardima. To nedelanje, koje je posledica nemoći, direktno pogađa njegove ili njene sugrađa-

13 Engl. 'moral luck' – prim. prev.

ne koji su mete zločina. To je tako zbog toga što se njihov zahtev za moralnu jednakost u kontekstu zločina pretvara u očekivanje da će drugi pripadnici grupe ispuniti svoju moralnu obavezu da pomognu ljudima u nevolji. Moralno pristojna osoba koja ne može da pomogne sprečena je da postupi u skladu sa obavezom ispravnog postupanja: takva osoba lišena je mogućnosti da u svom praktičnom delanju sledi moralno načelo koje od svakog čoveka zahteva da prizna druge ljude kao moralno jednake. U takvom društvu moralna osoba ne može da vodi dobar život, zato što je zvanična, od strane većine prihvaćena, izopačena etika stvorila međuljudske odnose koji poriču ljudsko dostojanstvo i moralnu jednakost, ukidajući istovremeno prostor za drugačije ponašanje.

Ova tvrdnja pre svega upućuje na goli empirijski kontekst, u kome svaki čin neslaganja nosi sa sobom veliki rizik. Niko nema moralno pravo da od moralno pristojne osobe zahteva da se izloži takvom riziku. Drugo, i jednako važno: život pod populističkim zločinačkim režimom praktično isključuje pristojnu osobu iz moralne zajednice. Relacioni kvalitet moralnosti, koji počiva na uzajamnom priznavanju, postoji samo za većinu koja podržava vladajuću etiku zla. Izloženi režimskoj represiji, okruženi ljudima čija se moralna komunikacija zasniva na tumačenju koje zlo proglašava dobrim, pristojni ljudi ostaju izolovani. Reč je o izolaciji koja poništava mogućnost praktične moralnosti kao odnosa obeleženog uzajamnim pravima i obavezama ljudi koji jedni druge priznaju kao moralno jednake.

Ipak, isključenje iz etičke zajednice ne znači da grupna etika prestaje biti relevantna za isključenu osobu. Zašto? Kako razumeti tvrdnju da moralni pad moje grupe u kome nisam učestvovao ne poništava moralni značaj mog pripadanja?

Tvrditi da činovi i stavovi neslaganja, poput suprotstavljanja režimu, njegovoj ideologiji i praksama, ili napuštanja zemlje, jasno razdvajaju moju moralnost od grupne moralnosti svodi se na stav da prošli, predzločinački odnosi mogu postati nebitni usled mog ispravnog postupanja u kontekstu presudno obeleženom moralnim posrnućem. To nije održiva tvrdnja. Moralno ispravan stav prema kolektivnom zločinu ne raskida veze pristojne osobe sa njenom grupom. Naprotiv, zločin se uspostavlja kao nova ključna veza koja nas drži na okupu.

Duboko problematičan karakter te spone nalaže da se postavi pitanje kolektivne moralne odgovornosti. Ovde se, između ostalog, pita i o tome kako pristojna osoba treba da odgovori na činjenicu da se ubijalo pozivanjem na jedan moralno važan aspekt njenog identiteta. Izrek da me nedavna ubistva pogađaju ne upućuje samo na činjenicu da su ubice ubijale u moje ime, odnosno da je moja pripadnost grupi implicirana u zločinačkoj praksi. Reč je i o tome da je kolektivni zločin razorio moralno jezgro grupne strukture, koje je pre zločina nalagalo svakome od nas kao pripadnicima grupe da poštujemo, kao svoje vlastite, osnovne univerzalne moralne standarde.

Odavde ću izvesti dva bitna zaključka. Prvo, skup odnosa koji određujem kao grupnu strukturu odlikuje se dinamičnošću. Drugo, ovaj odnos je *uvek važan* za svakog člana grupe. Promena je ponekad primetna jedino u dugom vremenskom rasponu. To se događa kada tokom života nekoliko generacija grupa ne doživljava krupne političke, društvene ili kulturne lomove. U takvim društvima vrednosti, uverenja, pravila i institucije koje oblikuju grupnu strukturu odlikuju se stabilnošću: svi se ovi elementi razvijaju na način koji ne dovodi u pitanje identitet grupe, niti hijerarhijski odnos u kome je univerzalni moral nadređen grupnospecifičnoj etici. U takvom kontekstu pripadnici grupe obično neće postavljati krajnja pitanja o identitetu, moralu i institucionalnim okosnicama njihovog zajedničkog života. Oni će prihvatiti strukturu svojih odnosa kao nešto samo po sebi razumljivo. Moral i *mores* ići će ruku podruku.

Ali nije uvek tako. Dugotrajne društvene krize, za kojima sledi nagla politička, kulturna ili moralna promena, uzrokuju drugačiji tip dinamike, koja prisiljava svaku osobu da se zapita o svom statusu i identitetu. Suočeni sa prekidom u onome što je izgledalo kao kontinuitet istorijskog vremena i, pogotovo, sa razaranjem sistema vrednosti, ljudi će biti primorani da postave pitanja koja se tiču kako individualnog, tako i grupnog morala: "Kako treba da živim?", "U šta treba da verujem?", "Odakle potičem?", "Da li su moja jučerašnja uverenja i delanja bila ispravna ili pogrešna?", "Da li su jučerašnja grupna etika i kolektivna delanja preduzimana u ime grupe bili ispravni ili pogrešni?", "Zašto smo mi zajedno, i kako da se postavim prema drugim pripadnicima moje grupe, naročito s obzirom na nedavne događaje?", "Kako da se

ponašamo prema ljudima koji ne pripadaju našoj grupi, naročito s obzirom na nedavne događaje?" Svim ovim pitanjima otvaraju se teme univerzalnog morala, ali te teme postaju kontekstualno specifične, u meri u kojoj na njih treba odgovoriti iz perspektive događaja koji su ih izbacili u prvi plan.

Ukratko, posle zločina svakom pripadniku koji nije uzročno odgovoran ostaje izbor koji je bitno drugačiji od opcije da se napusti zajednica: osoba mora da razmotri kontekstualno specifično značenje moralnosti svog pripadanja. Temelji za takvu obavezu su delimično već obrazloženi u prvom delu ovog pogavlja. Sad želim da se vratim izloženim argumentima, i da podrobnije objasnim kako se oni odnose na postzločinačko vreme.

4.3. SOLIDARNOST, MORALNA OBELEŽENOST I ODGOVORI

a) Još jednom o solidarnosti

U drugom odeljku ovog poglavlja objasnio sam da je individualna odgovornost relacionalna kategorija zasnovana na zajedničkim moralnim standardima. Prema argumentu u trećem odeljku, relacionalno svojstvo nalazi se i u središtu koncepta grupne strukture. Biti pripadnik nedobrovoljne međugeneracijske društvene grupe znači živeti unutar koordinata koje su određene moralno bitnim odnosima – karakter tih odnosa definiše ono što zovemo zajedničkim identitetom. Sledi da o jednoj konkretnoj društvenoj praksi koja se odvijala unutar jasno omeđenog perioda ne možemo suditi samo iz perspektive njenih neposrednih uzroka: kriterijumi prosuđivanja određeni su karakterom odnosa unutar zajednice koji su prethodili toj praksi. S druge strane, premda osoba samo u izuzetnim prilikama može reći da je lično doprinela promeni identiteta grupe na neposredan i jasno uočljiv način, svako od nas je koautor moralnog univerzuma kome pripadamo. To važi kako za interne odnose između nas kao članova grupe, tako i za naš odnos prema osobama koje ne pripadaju našoj grupi.

Jedan važan izvod glasi da grupnospecifična etika nije samo skup ograničenja unutar kojih se radamo i koji sužava naše moralne horizonte, ili ocrtava prostor za moralno ispravno postupanje. Pripadanje

nedobrovoljnoj grupi nikada nije puka stvar istorijske kontingencije. Čista je slučajnost što sam ja pripadnik jedne velike nedobrovoljne društvene grupe – Srbin koji živi u Srbiji, belac koji živi u Južnoj Africi, ili državljanin Novog Zelanda. Međutim, moralne koordinate koje delim sa ostalim pripadnicima moje grupe nisu deterministički nametnuti okovi – već sam kritikovao relativističku tezu o kulturi kao istorijski predefinisanoj repozitoriju moralnih značenja u koje se pojedinci mogu tek uklopiti. Pravilno shvaćena, moralnost grupne pripadnosti podrazumeva kontinuiranu refleksiju kako o univerzalnim moralnim standardima, tako i o grupnospecifičnim vrednostima. Prvo, članstvo u grupi zahteva refleksiju višeg reda: treba da identifikujemo i prihvatimo kao važeće obaveze koje proističu iz univerzalnih principa individualne autonomije, moralne jednakosti, uzajamnog poštovanja i pravde. Ti principi čine moralne standarde koji važe za sve nas, ali ne samo za nas. Bitno je naglasiti da univerzalna moralna načela nisu proizvod apstraktnog uma, koji bi nam “stizao odozgo”, da se nametne svakom pojedincu kao neka vrsta metafizičke obaveze. Naprotiv, to su komunikacijski principi koji (treba da) upravljaju ljudskim odnosima *sada i ovde*: činjenica da se oni odnose na sve ljude ne poriče njihovu specifičnost, niti obavezu svake moralne osobe da ih prihvati kao svoje. ‘Ugrađenost’ univerzalnih moralnih principa u grupnu strukturu merilo je moralne pristojnosti grupe. Međutim, grupna struktura nikada ne počiva samo na moralnim univerzalijama. Ona takođe obuhvata i etičke norme koje su specifične za grupu, i koje odražavaju vrednosti svojstvene određenom mestu, vremenu i istorijski stabilizovanoj strukturi međusobnih odnosa – standardi grupne etike važe za sve nas koji smo pripadnici grupe, ali samo za nas.

U tom međudelovanju moralnih univerzalija i grupnospecifične etike, univerzalije moraju uživati primat. Naše grupnospecifične vrednosti ispunjavaju etičke zahteve dobra ako ostaju unutar normativnog okvira koji oblikuju univerzalni moralni principi. Zahtev da se ja kao pripadnik grupe odnosim prema onima koji nisu pripadnici grupe na određeni način, proći će proveru moralne opravdanosti samo ako se može pokazati da taj odnos – bez obzira na to koliko je kontekstualno uslovljen – nikada ne pada ispod praga univerzalnog morala. Može se dogoditi da imam više obaveza prema članovima svoje

grupe nego prema drugim ljudima, ali to "više" nikada ne može postati dobar razlog da se prema tim drugima ne ponašam kao prema moralno jednakima.

Kombinacija ova dva nivoa važećih moralnih pravila čini srž unutargrupne solidarnosti. Kada prihvatimo da je osnova našeg zajedništva određena međusobnim prožimanjem grupnospecifičnih vrednosti i moralnih univerzalija, naše osećanje solidarnosti neće više biti svodivo na nesporan pozitivan emocionalni stav prema pripadnicima naše grupe i grupi kao celini, koji bi jednostavno počivao na zajedničkoj pripadnosti. Naprotiv, solidarnost se pokazuje kao normativno svojstvo grupne strukture koje usmerava kako odnose unutar grupe, tako i odnose sa onima koji grupi ne pripadaju. Solidarnost zahteva od svakog pripadnika kritičku refleksiju o individualnim i kolektivnim stavovima, uverenjima i delanju. Ovako shvaćena, solidarnost je u jezgri kako pretpostavljene tako i retrospektivne kolektivne odgovornosti.

Pretpostavljena kolektivna odgovornost znači da kao članovi grupe povezani vezama solidarnosti imamo nedobrovoljne obaveze. Konkretno, dužni smo da razmišljamo o našim vrednostima, ciljevima, namerama i postupcima iz *Ja-Mi perspektive*. Ova dužnost izvedena je iz moralnih zahteva koje grupna struktura ispostavlja pripadnicima. Prvo, mi smo obavezni da brinemo jedni o drugima zato što je to ispravan način da se živi zajedno i zato što je to način da svako od nas živi dobro. Drugo, obavezni smo da priznamo ljudima koji ne pripadaju našoj grupi da su nam moralno jednaki zato što je to ispravan način ponašanja prema njima i zato što to potvrđuje naš status moralno pristojnih osoba.

Odavde sledi upustvo za pravilno razumevanje retrospektivne (uzročne) kolektivne odgovornosti. Christopher Kutz pokazuje da se pitanju uzročne odgovornosti za konkretno kolektivno delo ne može pravilno pristupiti bez uzimanja u obzir relacionih i pozicionih svojstava tog dela. Jednostavno rečeno: da bismo zauzeli odgovarajući stav prema onome što se dogodilo, ne možemo zastati na propitivanju samo tog događaja – moramo pokušati da razumemo i procenimo prirodu odnosa aktera akcije prema "konkretnim drugima", bilo da se radi o onima koji su sa-učestvovali u akciji, o onima u čije se ime

akcija preduzima, ili o onima koj su izloženi akciji i njenim posledicama.¹⁴ Uzročno-posledični aspekt akcije odgovara *Ja-perspektivi* (gde se "Ja" odnosi na aktere kolektivnog delanja), dok njegov relacioni aspekt pokriva *Mi-perspektivu* (gde se "Mi" odnosi i na grupu u čije ime se dela, i na one koji ne pripadaju grupi, ali su izloženi kolektivnom delovanju).

U retrospektivnom smislu, pored namera i postupaka čiji smo nosioci kao pojedinci, odgovorni smo i za sve kolektivne namere i postupke sa kojima smo relaciono povezani obavezama koje proističu iz grupne solidarnosti. Retrospektivna kolektivna odgovornost tiče se moralne procene postupaka koji se mogu pripisati grupi. Odgovorni su svi članovi grupe, premda svako od njih na drugi način. Da bih to objasnio, treba da preciziram kategorije kolektivne namere i kolektivnog delanja. Namera mi je da pokažem da ima situacija u kojima neki pripadnici grupe postupaju zajedno na osnovu određene interpretacije zajedničke namere, što onda kreira novu situaciju za sve članove grupe, na način koji uspostavlja njihovu odgovornost.

Da bi jedna namera mogla da se okarakteriše kao kolektivna, ona prvo mora da bude predstavljena kao cilj koji je zajednički svim pripadnicima društvene grupe, čemu sledi eksplikacija odgovarajućih očekivanja i obaveza. Ovde se naravno ne misli da takve ciljeve moraju da dele baš svi pripadnici grupe. Prvo, 'zajedničko' je stvar tumačenja kojim se izabrani cilj predstavlja kao ispravan, dobar i vredan zajedničkog prihvatanja. Akteri ovakvog tumačenja mogu biti različiti; oni će se oslanjati na razne izvore znanja i na različite norme. Drugo, identifikovanje zajedničkih ciljeva obično zahteva da tumač poseduje neki autoritet, formalni ili neformalni. Potreba za autoritetom postaje jasna u fazi formulisanja i realizacije očekivanja i obaveza specifičnih za izabrani cilj. Treće, takve autoritativne kreacije kolektivnih namera i same moraju počivati na određenom tumačenju postojećih normativnih odnosa. Potrebna je afirmativna interpretacija, koja će obrazložiti kako se konkretnom kolektivnom namerom potvrđuju središnja relaciona i poziciona svojstva grupne strukture.

Ako je kolektivna namera povezana sa grupnom strukturom na moral-no bitan način, koji ne zahteva da svi moraju da je prihvate,

14 Christopher Kutz, *Complicity. Ethics and Law for a Collective Age* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), 4.

tada se ni kolektivno delanje ne može svesti na delovanje koje su osmislili i izveli svi članovi grupe.¹⁵ Organizovana akcija jednog broja pripadnika grupe postaje ponašanje moralno bitno za sve pripadnike ako su zadovoljena tri uslova. Prvo, delanje mora biti predstavljeno kao kolektivni projekt usmeren ka grupnospecifičnim svrhama. Drugo, delanje mora na neki način biti zaista relevantno za sve pripadnike grupe. Treće, delanje mora imati jasno iskazanu moralnu dimenziju. Kada kažemo da jedna društvena grupa dela, zapravo je reč o nekim pripadnicima te grupe koji delaju zajedno, ali tako da se (1) oslanjaju na komunikativne principe i namere koji se na neki način mogu povezati sa grupnom strukturom, (2) stvaraju nešto što nema značaj samo za aktere, budući da akcija proizvodi ili teži da proizvede stanje koje je važno za sve pripadnike grupe.

Ukratko, neka smišljena kolektivna delanja i njihovi ishodi takvog su moralnog raspona da ne mogu biti ispravno shvaćena niti u terminima individual-ne moralnosti, niti u terminima moralnosti koja je svojstvena akterima dela.¹⁶ Jedan čin ili praksa koji se pozivaju na grupnospecifične moralne odnose, utiču na sve pripadnike zbog toga što je grupna moralnost samo skraćenica za skup normi koje svaki pojedinac prihvata kao svoje vlastite. Takav čin mora proći proveru moralne opravdanosti.

Kao osobe koje rasuđuju i koje su povezane sponama solidarnosti, moramo primeniti test opravdanosti na tri različita vremenska perioda. Imamo obavezu da se pitamo da li su konkretna kolektivna namera koja se formira (u vremenu T1) i kolektivni čin koji joj sledi (u vremenu T2) moralno opravdani. Da ponovim, to ne podrazumeva nužno obavezu suprotstavljanja moralno štetnom kolektivnom činu: rizik po ličnu sigurnost ponekad je prevelik. Pored toga, moguće su čak i situacije u kojima ćemo morati da razumemo neke oblike podrške štetnom postupanju. Ali nijedna moralna osoba nikada ne može biti pošteđena obaveze da shvati da je određeno delanje moralno

15 U ovom smislu kolektivno delanje razlikuje se od udruženog delanja, gde su cilj, namera, konkretan postupak i odgovornost ograničeni na izvršioce i one koji su posredno doprineli delu: "Svako od njih smišljeno izvršava pojedinačno delo, ali to čini s iskrenim uverenjem da će tako svi zajedno ostvariti cilj koji im je zajednički... Akteri koji izvršavaju udruženo delo odgovorni su za to delo." – Seumas Miller, *Social Action. A Teleological Account* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), 238.

16 Tracy Isaacs, "Collective Moral Responsibility and Collective Intention", u French i Wettstein (ur.), 63.

pogrešno. Ako je potonja tvrdnja tačna, tada moramo uzeti u obzir i moralnu situaciju posle izvršenog čina (vreme T3). Neki kolektivni postupci menjaju moralne odnose, kreirajući novu moralnu situaciju za sve pripadnike grupe. Zbog toga svi članovi imaju obavezu, to jest odgovorni su, da promisle novonastalo moralno stanje.

b) Moralna obeležnost

Moralnu odgovornost za kolektivni zločin razumem kao obavezu svih pripadnika grupe da se reflektivno odnose prema onom što se dogodilo, i da iz ovakve refleksije izvedu smernice moralno ispravnog delanja. Odgovornost kao refleksija treba da obuhvati: (1) prikupljanje, javno predstavljanje i javno priznanje činjenica o zločinu; (2) javno priznanje moralne važnosti zločina i uticaja koje njegovo nasleđe ima na postzločinačko stanje; (3) definisanje moralno obavezujućih ciljeva i namera, te rad na njihovom ispunjenju kroz odgovarajuće kolektivne akcije. Usredsrediću se na druga dva aspekta.

Drugi aspekt – javno priznanje moralne važnosti zločina i njegovih posledica – zahteva suprotstavljanje moralnog stanja posle zločina dvama prethodnim moralnim stanjima: moralu koji je bio važeći pre zločina i moralu koji je vladao u vreme zločina.

Pretpostavka je da smo pre zločina svoj zajednički život temeljili na kombinaciji univerzalnih moralnih standarda i grupnospecifične etike. Ova kombinacija obezbeđivala je merila za procenjivanje ispravnosti intencija i postupaka svakog pojedinca – drugim rečima, ova kombinacija predstavljala je osnov kako pretpostavljene tako i retrospektivne moralne odgovornosti. Pretpostavljena moralna odgovornost, shvaćena kao obaveza da u našem svakodnevnom delanju afirmišemo moralno ispravne odnose, od svakog člana zahteva reflektivan odnos prema grupnospecifičnim stavovima, obrascima ponašanja i konkretnim postupcima.

Isto tako, obaveza refleksije nalazi se i u središtu retrospektivne kolektivne moralne odgovornosti. Ako u procesu refleksije zaključimo da konkretna kolektivna praksa – njena normativna osnova, ciljevi ili postupci – pogađa grupu na način koji ne može da položi test moralne opravdanosti, naša solidarnost nameće nam obavezu da svi postu-

pimo kao odgovorne osobe, to jest da *svi* odgovorimo tako što ćemo se ograditi od te prakse.

Dakle, čak i kada nema jednog posebnog jasno odredivog kolektivnog čina čije neželjene posledice čine štetu o kojoj govorimo, akteri mogu razmišljati o sebi kao o učesnicima u kolektivnom poduhvatu. Kao moralni kritičari vlastitih i tuđih postupaka, možemo se osloniti na postojeći kontekst društvenih interakcija da bismo stvorili osećanje učešća u zajedničkom poduhvatu... Osnova odgovornosti i dalje je individualistička, i čak je osnažena individualnom moralnom refleksijom, jer se od nas traži da se reflektivno odnosimo prema interakcijama koje već konkretno strukturiraju naše živote...¹⁷

Retrospektivna moralna odgovornost identifikovana na ovaj način – kao *obaveza* svakog člana *da odgovori* na štetne prakse koje se vrše u ime kolektiva – upućuje na konceptualni primat individualne perspektive u moralno relevantnom društvenom kontekstu određenom kolektivnim zločinom. Premda na različite načine, svi pripadnici grupe su odgovorni za kolektivni zločin jer on narušava legitimnu strukturu moralnih odnosa, narušavajući time i moralni status svakog od njih ponaosob.

Ali kako tačno kolektivni zločin utiče na grupnu strukturu, i kako nas on dovodi do zahteva za kolektivnom moralnom odgovornošću? Podsetimo se da je zločin počinjen u ime grupe, i da je bio predstavljen kao praksa koja počiva na saglasnosti svih pripadnika, ili – u najmanju ruku – kao praksa koja je nedvosmisleno vredna te saglasnosti. Međutim, znamo da je reč o praksi kojom se drastično negira uzajamna povezanost univerzalnog morala i kolektivnog dobra. To negiranje sastoji se od dva koraka: odbacivanju univerzalnih moralnih principa sledi falsifikovanje grupnospecifične etike uspostavljanjem izopačene etike zla. Ovim zločinačka praksa sadržajno menja poziciona i relaciona svojstva strukture grupe. Pre zločina svi smo bili moralno jednaki. Tokom zločina moralna jednakost *svih pripadnika* napadnute grupe bila je na najsureviji način poreknuta u ime nove moralne pozicije *svih članova* grupe počinilaca. Posle zločina zatičemo pripadnike ove dve grupe na pozicijama koje su određene posledicama onoga što su pretrpeli, što su uradili ili što nisu uradili. Uočićemo ljude koji

¹⁷ Kutz, 189.

su propatili na razne načine, ljude koji su na razne načine doprineli zlostavljanju drugih, i ljude koji nisu učinili ništa loše, ali su suočeni sa pitanjem o ispravnom stavu prema posledicama dela počinjenih u njihovo ime. Te različite moralne pozicije zauzvrat utiču na prirodu odnosa između pripadnika grupe, namećući nove – neravnomerno raspodeljene – zahteve i obaveze.

Upućivanje na nove zahteve i obaveze ukazuje na kontekstualno specifičnu suspenziju principa moralne jednakosti. Ne možemo se naprosto vratiti u stanje moralne jednakosti kao da se ništa nije dogodilo. To bi bilo i empirijski nemoguće i moralno pogrešno. Empirijski, nasleđa zločinačke prošlosti na razne načine ostaju važna za zajednice žrtava i počinilaca. Prošlost progoni sve, premda na razne načine, i poricati njen značaj zagovaranjem strategije 'zatvaranja knjiga' znači opredeliti se za opciju koja je moralno pogrešna i praktično-politički neodrživa. U moralnom smislu, patnja kojoj su bile izložene žrtve pokazuje nam da je zločin negirao norme kojima se rukovodi ljudsko zajedništvo, time što je neke ljude lišio moralnog priznanja na koje svi imaju pravo. Zločin stvara nov odnos, koji karakterišu nejednakost i nepoštovanje principa uzajamnog uvažavanja, jednake zaštite i brige.

Ovaj odnos nejednakosti prenosi se, premda sa bitno različitim značenjem, i na moralne odnose u postzločinačkom društvu. Nakon zločina, moralna jednakost kao temeljni princip pristojnog društva, mora biti privremeno suspendovana. Na njeno mesto stupa odnos uobličen skupom obaveza i zahteva koji se izvode iz karaktera patnje žrtava, povreda i šteta koje su im nanete. Te obaveze i ti zahtevi su asimetrični, ukazujući tako na različite moralne pozicije žrtava, s jedne strane, te počinilaca i svih pripadnika njihove grupe, s druge strane.¹⁸ Moralni status žrtvi određen je dvama elementima. Prvo, žrtve i njihova zajednica nemaju nikakvu posebnu obavezu prema počinocima i pripadnicima njihove grupe. Drugo, uzajamne moralne obaveze koje bi određivale njihov odnos prema svim ostalim članovima zajednice da se zločin nije dogodio, pretvaraju se u njihovo pravo da zahtevaju odgovarajuću reakciju od strane svih onih koji su na različite načine – uzročno ili identitetski – povezani sa zločinačkim delovanjem.

18 Kutz, 38.

Tako posebnim moralnim zahtevima žrtava odgovaraju posebne moralne obaveze počinitelaca i pripadnika njihove grupe. Moralna situacija ovih potonjih zahteva prikladne odgovore od svakoga od njih. Šta je prikladan odgovor zavisice od toga kako je neko povezan sa zločinom, ali je središnja tvrdnja da je zločin promenom grupnospecifične etike narušio moralni integritet svakog pripadnika grupe: "Zločin nameće svakom pojedincu obavezu da ponovo proceni ko je."¹⁹ Ja sam se možda suprotstavljao ili ograđivao od zločinačke prakse, ali to ne poništava činjenicu da sam u vreme oblikovanja kolektivne namere i tokom zločinačke prakse pripadao društvenoj grupi čije je kolektivno dobro intepretirano kao razlog za ubijanje. Posle zločina, ja i dalje pripadam toj grupi, i zatičem njen moralni identitet uzdrman i izobličen.²⁰ Ako je individualni moral relaciona i poziciona kategorija, određena specifičnim individualnim moralnim obavezama prema drugima, i ako pripadanje nije stvar izbora, onda korumpirani moral grupe pogađa pristojnu osobu. Pristojno društvo nekako je postalo društvo koje podržava zločin, i to je transformacija koja pogađa svakog člana društva ponaosob: promenjen je jedan od osnovnih uslova ljudskosti svakog pripadnika grupe.

Nakon zločina počinjenog u moje ime, ja se ne mogu jednostavno vratiti normalnom životu, sve iako nikad nisam načinio nijedan pogrešan korak. Moj život izložen je novim iskušenjima. Grupne vrednosti, norme i legitimne prakse promenile su se do neprepoznatljivosti svesnim zalaganjem drugih pripadnika moje grupe koji proglašavaju naše zajedništvo prihvatljivim razlogom za ubijanje ljudi koji imaju drugi identitet. U takvom kontekstu pada grupe ispod civilizacijskog minimuma, moja obaveza da mislim o zločinu i da zauzmem moralno ispravan stav principijelno je okrenuta ka prošlosti.²¹ Zločin počinjen u moje ime je u posebnom smislu krajnja činjenica: njegovo ideološko utemeljenje, priroda i razmere takvi su da on (1) postaje žična tačka grupne strukture, i (2) prodire u moj individualni identitet. Osnov moje odgovornosti tada je jednostavno grupni identitet koji delim sa

19 L. May, "Metaphysical Guilt and Moral Taint", u Larry May i Stacey Hoffman (ur.), *Collective Responsibility. Five Decades of Debate in Theoretical and Applied Ethics* (Lanham: Rowman and Littlefield, 1991), 242.

20 Kutz, 188–189.

21 David Cooper, "Responsibility and the 'System'", u Peter French (ur.), *Individual and Collective Responsibility. Massacre at My Lai* (Cambridge, MA: Schenkman, 1972), 90.

počiniocima kolektivnih zločina. Ja sam *slučajno* pripadnik jedne nedobrovoljne društvene grupe – na primer, nacije – ali je zločin *svesno i sistematski* činjen u moje ime. Relaciona i poziciona svojstva mog individualnog identiteta odlučno su obeležena svesnim zločinačkim postupcima ljudi sa kojima se nalazim u moralno važnom odnosu. Odavde proizlazi da je slučajnost moje nacionalne pripadnosti poništena namerama, ciljevima, normativnim tumačenjima i delanjem onih koji su moje nacionalno ime proglasili razlogom za ubijanje ljudi koji nose drugo ime. Činjenica da je moje uključivanje u ideološku matricu zločina bilo rezultat manipulacije kojoj sam se možda odlučno protivio, prestaje da bude relevantna u svetlosti onoga što je urađeno. Kada su jednom nevini ljudi ubijeni, laž iskazana u moje ime prestaje da bude puka laž: ona je postala moralna činjenica. Zato činjenica mog grupnog identiteta proizvodi moju obavezu da priznam učinjenu nepravdu, kao i pravo žrtava da od mene zahtevaju nedvosmislen, javni dokaz distanciranja od zločina.

Moje moralno breme nije ni individualna krivica ni moralna osramoćenost, jer se ove sankcije mogu izvesti samo iz namera i konkretnih dela. Ipak, ja trpim moralni gubitak, pošto zločin na konkretan način povezuje moj identitet kako sa identitetom osoba koje pripadaju istoj grupi kao i ja, tako i sa identitetom žrtava: prvi su ubili potonje u moje ime. To me čini moralno obeleženim.²² Iako nisam počinio niti podržavao zločin, zločin ukazuje na to ko sam ja.²³ Podsetimo se, "osećanje solidarnosti sastavni je deo identiteta obeleženog aktera".²⁴ Prateći Larryja Maya, solidarnost uvećava odgovornost jedne osobe postavljajući pred nju zahtev autentičnosti, što uključuje i zahtev za "odgovarajućom reakcijom koju osoba mora iskazati u vezi sa životnim situacijama u kojima se našla".²⁵ May dalje objašnjava da slučaj masovnog ubistva izlaže pristojnu osobu najtežoj mogućoj proverbi, postavljajući pred nju moralni zahtev da se ne složi. Odatle sledi da

22 "Moralna obeleženost javlja se kada je moralna prošlost osobe narušena uvođenjem nečega što izaziva unakažavanje moralne ličnosti." – Marina Oshana, "Moral Taint", *Metaphilosophy*, Vol. 37, No. 3-4, 2006, 355.

23 Ovo je varijacija na temu Bernarda Williama o moralnim patnjama i gubicima 'zrelih aktera': "Ono što sam uradio ukazuje u jednom smeru ka onome što se dogodilo drugima, a u drugom smeru ka onome što sam ja." – Bernard Williams, *Shame and Necessity* (Berkeley: University of California Press, 1993), 92.

24 Oshana, 360.

25 L. May, "Metaphysical Guilt...", 243.

odgovornost prelazi okvire kako neposrednog, tako i posrednog učesća u zločinu:

Nije bitno da li postoji ili ne postoji bilo šta što je većina Nemaca mogla lično da učini da bi promenila ishod. Ne smemo se prepustiti jednostavnom razmišljanju o "krivici po povezanosti". Ali u nemačkom slučaju neki ljudi znali su šta se događa i mogli su, na osnovu sposobnosti koju imaju svi ljudi, da ukažu na ubistva i osude ih, ili bar da se od njih ograde, i tako se distanciraju od zlodela. S obzirom na tu sposobnost, onda bar u nekoj meri obeleženost o kojoj govorimo ostaje povezana i sa onim što je neki Nemačkin pokušao (ili nije pokušao) da uradi, i sa onim što taj Nemačkin jeste. U tim slučajevima prikladno je shvatiti obeleženost kao oblik odgovornosti za ono što je neko odlučio da bude.²⁶

Prema Mayovoj teoriji, dakle, moralna obeleženost oblik je odgovornosti pristojnih osoba za delanje, propuštanje, i za izbor identiteta u periodu koji je prethodio zločinu (kada su se oblikovali pogubni stavovi – T1), i u periodu kada je zločin počinjen (T2). Oslanjajući se na ono što je do sada rečeno, dodajem još dva svojstva moralne obeleženosti koja nisu obuhvaćena Mayovim opisom. Prvo se tiče proširivanja moralne obeleženosti na sve moralno pristojne osobe koje pripadaju grupi počinilaca. Drugo, zadržavajući Mayove koncepte solidarnosti i autentičnosti, primenjujem ih i u proceni moralne odgovornosti u periodu posle zločina (T3). Verujem da se pristojne osobe – barem u ekstremnim slučajevima populističkog zločinačkog režima kojima se ovde bavim – nisu moralno ukaljale zato što su propustile da ukažu na zločin i osude ga. Pokušao sam da pokažem da je izvor obeleženosti u tome što je grupa prihvatila etiku zla kao novu važuću okosnicu svoje strukture, što zauzvrat utiče na moralnu poziciju svakog njenog pripadnika. Moralna obeleženost pre svega sugerise način na koji su pristojni ljudi pogođeni takvim civilizacijskim padom; drugo, ona ukazuje na obaveze koje ti ljudi imaju s obzirom na svoju moralnu poziciju.

Prvo svojstvo ističe ne-slučajni²⁷ karakter odgovornosti pristojnih ljudi. Njihov identitet izložen je nepovoljnom uticaju od strane lju-

²⁶ *Ibid*, 251.

²⁷ Engl. 'non-vicarious' – prim. prev.

di koji su im na konkretan način bliski. Zločin je postao moguć usled praktično primenjenog tumačenja strukture *naših* moralnih odnosa. Da ponovim, za razliku od Maya, ne verujem da su propustivši da se suprotstave zločinačkim stavovima i postupcima pripadnika svoje grupe u periodima T1 i T2, pristojne osobe praktično "dopustile tim članovima da definišu grupu i, sledstveno tome, nas"²⁸ Zapravo, jedino sa čime se ne slažem jeste identifikovanje "dopuštenja" kao izvora odgovornosti pristojne osobe. Ali prihvatam da zločinci jesu redefinisali i svoju grupu i mene. Promena režima sama po sebi ne vraća strukturu grupe u civilizovanu normalnost. U drugom i trećem poglavlju objasnio sam da se vrednosti grupe ne menjaju spontano; grupa ulazi u novu fazu svoje istorije opterećena zločinačkim nasleđem. Iz toga sledi da pripadnik jednog takvog društva mora da se pita šta solidarnost i autentičnost zahtevaju u takvim prilikama. U meri u kojoj je moja autentičnost oblikovana karakterom grupne solidarnosti, ne mogu jednostavno tvrditi da sam ostao autentičan time što sam odoleo etici zla. Ne mogu biti autentičan sve dok odnos solidarnosti u mojoj grupi počiva na narušavanju osnovnih standarda ispravnog i dobrog, ili na ćutanju o zločinu, ili na njegovom poricanju. Ako moja grupa odbije da se reflektivno postavi prema onome što se dogodilo, i ako odbije da javno i izričito otvori proces promene zločinačke etike, ja ću i dalje biti osoba sa moralnim nedostatkom. Stoga imam obavezu – *odgovoran sam* – da učestvujem zajedno sa ostalim pripadnicima svoje grupe u refleksivnom procesu koji teži da izmeni stanje posle zločina. Jedini način da se to uradi jeste konfrontacija sa donedavnom vladajućom etikom, što za uzvrat zahteva suočavanje sa činjenicama o zločinu.

c) Dva oblika kolektivne odgovornosti

Kolektivna moralna odgovornost u kontekstu posle zločina jeste *obaveza* svakog člana *da reaguje*.²⁹ Raspodela odgovornosti poštuje princip moralne autonomije: obaveza da se reaguje obuhvata kako uzročnu umešanost *nekih* pojedinaca u zločin, tako i skup novih moralnih pozicija za *sve* pripadnike grupe. Već sam objasnio da je moralna obeleženost pristojnih pripadnika oblik ne-slučajne odgovornosti. Pri-

28 Cassie Striblen, "Guilt, Shame, and Shared Responsibility", *Journal of Social Philosophy*, Vol. 38, No. 3, 2007, 477.

29 Linda Radzik, "Collective Responsibility and Duties to Respond", *Social Theory and Practice*, Vol. 27, No. 3, 2001, 465.

padnici grupe koji nisu moralno krivi imaju obavezu da zauzmu jasan moralni stav prema zločinu počinjenom u njihovo ime iz dva principijelna razloga: zbog karaktera njihovog odnosa sa članovima grupe iz koje su žrtve, i zbog moralno iskrljenog karaktera strukture sopstvene grupe. Stoga možemo izdvojiti dva oblika obaveze da se reaguje koji se odnose na pristojne osobe. Prvo, te osobe moraju da se obrate žrtvama i priznaju moralni i činjenični značaj zločina. To znači da treba priznati patnje žrtava i neopravdanost praksi koje su uzrokovale te patnje. Druga je obaveza da se pripadnici grupe počinilaca zamisle nad samima sobom. U jednoj ravni, samorefleksija uopšte nije aktivnost usmerena ka nekom određenom cilju. Reč je o konkretnoj obavezi koja se izvodi iz neuspeha grupe da ispuni obaveze koje proizlaze iz pretpostavljene kolektivne odgovornosti. U drugoj ravni, samorefleksija ima konkretan cilj: da pripadnici grupe postanu pristojne osobe, te da se unutrašnja moralnost grupne strukture obnovi na način koji bi jasno demonstrirao kulturni i politički povratak moralnim univerzalijama. Te obaveze su određene kontekstom. Prvo, one su nametnute zločinom. Drugo, one se mogu konceptualizovati samo na osnovi relacionih i pozicionih svojstava zajedničkog života. Kao pripadnici grupe koja je nedavno na najsvirepiji način prekršila univerzalne moralne principe, svi imamo obavezu da reagujemo na zločin.

Prvi oblik kolektivne odgovornosti jeste naša obaveza da se obratimo žrtvama i njihovoj zajednici. Ako pogledamo etimološko značenje termina odgovornost – obaveza da se nekome pruži odgovor – onda žrtve imaju moralno pravo da zahtevaju odgovor na pitanje kako i zašto se dogodio kolektivni zločin, delo koje teško može da pojmi bilo koja normalna osoba. U isto vreme, oni su prvi koji treba da dobiju taj odgovor. Obraćajući se žrtvama, mi ćemo javno priznati i prihvatiti činjenicu koju privatno vrlo dobro znamo: ubijanje nedužnih ljudi izvršeno je u naše ime. Žrtve imaju pravo da očekuju takav javni čin od svih nas, a ne samo od onih koji su uzročno odgovorni za njihovo stradanje. To je tako zato što su one bile izložene zlu, i njihov ljudski integritet i dostojanstvo bili su najsvirepije narušeni u ime svih nas. Mogao sam da se nikada ne složim sa zločinom, mogao sam javno da se ogradim od njega, mogao sam čak i da mu se suprotstavim, ali žrtve i njihovi bližnji to ne znaju, niti imaju obavezu da znaju. Ako

su neki Srbi neke ljude ubili, ili ih na razne načine povredili zato što oni nisu Srbi, ne možemo zahtevati od ljudi koji su preživeli stradanje da individualizuju svoje iskustvo i ono što ga je proizvelo. Ne možemo jednostavno reći: "Ti si slobodan građanin A. Tvoj status pravno i moralno jednake osobe bio je narušen sramnim ponašanjem građanina B. B je odgovoran za to ponašanje i biće priveden pravdi. To će razrešiti tvoje pitanje." Takav pristup pravdi bio bi ravan falsifikovanju prošlosti, što bi samo dodatno narušilo ljudsko dostojanstvo žrtve. Žrtve kolektivnog zločina nisu bile mete napada kao pojedinci; takođe nije dovoljno reći da su one bile napadnute zbog njihovog grupnog identiteta. One su bile obeležene kao mete na osnovu tumačenja koje je dalo novo određenje i njihovom identitetu i identitetu grupe počinilaca. U središtu tog tumačenja nalazi se novo etičko određenje odnosa između te dve grupe, koje je ubijanje nedužnih predstavilo kao moralno opravdani čin. Takvo tumačenje bi bilo nemoguće bez izmene strukture grupe počinilaca. Drugim rečima, ubijanje bi bilo nemoguće bez novog etičkog obrasca koji je delotvorno promenio odnose unutar te grupe. Posle promene režima, pripadnici napadnute grupe nemaju nijedan razlog da pretpostave da su oni koji dele grupni identitet sa počinioćima odbacili vrednosti koje su podupirale zločin. Zato moramo da im se obratimo.

Ovo nije simbolički jednokratani akt. Reč je pre o procesu obraćanja žrtvi, koji verovatno treba da traje sve dok kod žrtava postoji ono što Linda Radzik naziva 'razumnim strahom':

Ja mogu da verujem da ti nisi ubijao. Ali ja ne mogu da znam kakav je tvoj odnos prema ljudima koji su to činili. Ne znam da li si ih ohrabrivao ili podržavao. Ne mogu da znam da li bi i ti u budućnosti bio spreman da učiniš isto. Ja se zato tebe bojim. Ipak, ako se izviniš, ako izraziš žaljenje, ja ću imati manje razloga da se bojim, i možda ćemo tada moći da nađemo način da živimo zajedno u miru.³⁰

Ukratko, jak razlog za zajedničku odgovornost svih pripadnika grupe sastoji se od uvida da nas žrtve, čak i ako nisu sklone kolektivnom shvatanju krivice i odgovornosti, podsećaju na vezu između našeg kolektivnog identiteta i zločina. Ovde se ne radi o žigosanju kolektiva, pripisivanju kolektivne krivice ili kolektivne sramote. Kolektivna moralna

30 Ibid, 466.

odgovornost jeste kategorija praktičnog morala, koja se bavi pitanjem šta dugujemo jedni drugima u vremenu posle moralne katastrofe.

To nas dovodi do pomenutog drugog aspekta, gde se odgovornost vidi kao obaveza da se uspostavi i razvije kolektivna samorefleksija kao poseban odnos između članova grupe počinitelaca. Centralna tačka naše zajedničke odgovornosti sastoji se u obavezi da odlučimo u kakvoj moralnoj zajednici ćemo živeti, ili, izoštrenije, kojoj moralnoj zajednici ćemo pripadati.

To je neobična tvrdnja. Članovi nedobrovoljnih, međugeneracijskih društvenih grupa obično nisu u poziciji da slobodno promišljaju izbor moralnih koordinata svog zajedničkog identiteta. Ali zločin je proizveo tešku situaciju, iz koje proističu mogućnost i *obaveza moralnog izbora*. U drugom i trećem poglavlju pokušao sam da pokažem – nasuprot tvrdnjama o prećutkivanju i poricanju, te determinističkoj relativizaciji – da zločin i njegove posledice ostaju kao jedna od žižnih tački grupne identifikacije i posle promene. Članovi grupe su, svakako, i dalje povezani zajedničkom kulturom i nacionalnom pripadnošću. Ali, zajednička kultura, tradicije, sećanja – svi elementi etničkog identiteta – prožeti su zločinom. Naš grupni identitet – upravo, naš nacionalni identitet – iskazuje se kao zločinački identitet.

I šta onda treba da radimo? Izbor je sužen, a prostor za kompromise mnogo je manji nego što se ponekad pretpostavlja u literaturi o tranzicionoj pravdi. Posle smene režima, imamo samo dve opcije. Prvo, možemo reći da kolektivni zločin nije moralno bitan; drugo, možemo mu priznati moralni značaj. Ako prošlost ostavimo za sobom ili je tematizujemo političkim i kulturnim strategijama prećutkivanja, relativizacije ili poricanja, praktično se opredeljujemo za prvu opciju. Takva odluka podrazumeva prvo negativnu tvrdnju (bez obzira na nameru nosioca izbora): jučerašnji zločini nisu važni; stoga žrtve ne zaslužuju da im se danas učini pravda. Ona podrazumeva i pozitivnu tvrdnju (opet bez obzira na to šta akteri kažu ili šta bi time da postignu): oni koji su uzročno odgovorni za kolektivni zločin zaslužuju našu zaštitu. Grupa ili zajednica koje se opredeljuju za ovu opciju odlučile su da sačuvaju grupnu strukturu, to jest moralno bitne odnose koji su se stabilizovali pod zločinačkim režimom. Time praktično označavamo našu zajednicu kao zajednicu ubica, a nas same kao nemoralne osobe.

Druga opcija podrazumeva pitanje šta treba učiniti posle kolektivnog zločina da bismo postali pristojna ljudska bića koja žive u pristojnom društvu. Polazište predstavlja uvid da naše pripadanje međugeneracijskoj društvenoj grupi – sa svim njenih istorijskim posebnostima, identitetskim obrascima, tradicijama i nasleđima – nije stvar izbora. Ali, kada se suočimo sa nasleđem zločina počinjenog u ime našeg zajedničkog identiteta, moramo odgovoriti na pitanje: "Ko smo mi?" To nije zadatak pouzdanog sociološkog otkrića šta je to što nam je zajedničko. Pitanje glasi "Šta sad treba da radimo?" i ono zahteva okretanje ka prošlosti i postavljanje pitanja: "Šta to *treba* da nam bude zajedničko s obzirom na ono što smo uradili i što nam se dogodilo?"

Treba da promislimo karakter naše grupne strukture posle zlodela; iz te refleksije *treba da učimo*. Naša društvena grupa i država s pravom se vide kao moralno sumnjive. Kao pripadnici okaljane grupe i kao građani države koja se podiže na ruševinama zločinačkog režima, treba da ispitamo prošlost na neutilitaran način – argumenti u prilog okretanju ka budućnosti ili isticanje ograničenja specifičnih za tranziciju nisu legitimni razlozi da se ograniče karakter i raspon refleksije ili da se ona sasvim zanemari.³¹ Refleksija će prvo doći do jednog analitički ispravnog uvida: kao posledica kolektivnog zločina, naša grupna struktura, to jest karakter odnosa unutar grupe, kao i status svakog njenog člana, pretrpeli su promenu. Civilizacijski kontinuitet, shvaćen kao neprekinuto važenje univerzalnih moralnih standarda koji čine osnovu za sveprožimajuću distinkciju između dobrog i lošeg, sad je narušen. Ne možemo iznova podići naš svet kao da se ništa nije dogodilo. Samo naizgled paradoksalno, strategija novog početka, koja zagovara moralnu nebitnost prošlosti, održavaće tu prošlost u životu čuvajući kontinuitet između jučerašnjih i današnjih normativnih obrazaca. Iz tog razloga moramo se okrenuti ka prošlosti i pitati se kako da popravimo naš svet.

Normativni kontinuitet može se prekinuti jedino ako se knjiga prošlosti drži otvorenom i ako se pokrene proces stvaranja radikalno novih moralnih osnova zajednice – možemo to nazvati zahtevom

31 Habermas smatra da je cilj takve refleksije da dovede do "promene mentaliteta... koja će zanemariti jučerašnja samorazumevanja kao beskorisne ruine." Jürgen Habermas, "Die neue Intimität zwischen Kultur und Politik", u *Die nachholende Revolution* (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1990), 17.

transformativne pravde.³² Predmet preobražaja jesu oni obrasci uverenja, stavova i vrednosti koji su se u bliskoj prošlosti oblikovali u jasno nepravednu grupnu strukturu. Odgovornost kao proces promišljanja treba da se usredsredi ne samo na činjenice zločina nego i na raširenu kulturu tolerisanja nepravde, koja je presudno obeležila prethodni period.³³ Imamo obavezu da priznamo samima sebi da je naša grupna struktura – priroda naših odnosa formalizovana u vladajućem tumačenju našeg zajedničkog identiteta – učinila mogućim ubijanje nedužnih ljudskih bića. S obzirom na taj moralni pad, cilj transformativne pravde bio bi da svima skrene pažnju na to da su u nedavnim okolnostima osnovne civilizacijske vrednosti najednom postale nevažne.³⁴ U tom svetlu, moralna odgovornost tematizuje uvid da su u zločinačkom režimu mnogi ljudi praktično odbacili do tada važeće i prihvaćene standarde za razlikovanje između ispravnog i pogrešnog, dobrog i lošeg, pravednog i nepravednog. Transformativna pravda tiče se naših odnosa unutar grupe i razmatra cenu koju treba da platimo – i kao pojedinci i kao zajednica – da bismo ponovo dobili pravo da nas se vidi kao pristojna ljudska bića u pristojnom društvu. Drugim rečima, treba da dokažemo nešto što uopšte nije očigledno: prvo, da smo zaslužili da se prema nama odnosi kao prema moralnim osobama, dakle kao prema ljudskim bićima koja su sposobna da žive u skladu sa standardima ispravnog, dobrog i pravednog; drugo, da naše društvo zaslužuje da ga drugi tretiraju kao pristojno društvo. Kao moralna obaveza koja proističe iz odnosa između zločina i našeg grupnog identiteta, odgovornost mora ostati nezavisna od političkih i društvenih konsideracija specifičnih za tranziciju. Premda je istina da ne možemo dosegnuti demokratsku normalnost bez transformisanja naših vrednosti, opravdanje transformativne pravde u principu ne počiva na izgledima za bolji – ne čak ni moralno bolji – sutrašnji život. Naprotiv, to je naš *dug* prema prošlosti.

S engleskog preveo Dejan Ilić

32 Koristim ovu kategoriju inspirisan tekstom: Jonathan Allen, "Balancing Justice and Social Unity: Political Theory and the Idea of A Truth and Reconciliation Commission", *University of Toronto Law Journal*, Summer, 1999, 335–337. Vidi takođe David Dyzenhaus, "Justifying the Truth and Reconciliation Commission", *Journal of Political Philosophy*, Vol. 8, 2000, 492.

33 Allen, 335.

34 Jeremy Waldron, "Superseding Historic Injustice", *Ethics*, Vol. 103, No. 1, 1992, 5.

O SAMOJ IDEJI BOSANSKOHERCEGOVAČKE DRŽAVNOSTI: IZMEĐU NACIONALNE RAVNOPRAVNOSTI GRAĐANA I NARODA

Povijest moderne bosanskohercegovačke državnosti (od 1943. godine) istovremeno predstavlja i povijest njezinog osporavanja. Upravo iz predstava o bosanskohercegovačkoj državnosti, iz odnosa prema njoj, iz predstava o ideji kakva bi BiH rebala biti kao politička zajednica, odnosno da li bi kao takva uopće trebalo da postoji, formirali su se i različiti politički aranžmani unutar kojih se oblikovalo građanstvo ove zemlje; formirala su se i dva međusobno isključiva diskursa razumijevanja BiH čiji konflikt, s manje ili više intenziteta, traje do današnjeg dana. Jedan od njih je, nazvat ću ga 'radno', diskurs osporavanja po kojemu je BiH vještačka, kolonijalna tvorevina koja nema svog većinskog 'matičnog' naroda, te je puki geografsko-zavičajni pojam, kao što je to naprimjer Šumadija ili Baranja. Unutar te perspektive BiH ne može stajati samostalno kao politički subjekt. Ovo je diskurs uglavnom srpskih i hrvatskih etno-nacionalista u BiH i izvan nje za koje sama ideja postojanja BiH kao samostalnog političkog subjekta dovodi u pitanje konačno uspostavljanje njihovih nacionalnih država Srbije i Hrvatske jer, unutar ove perspektive ono može biti okončano tek nakon izvršenja etničkog razgraničenja između njihovih nacija - dogovorom ili ratnim konfliktom, ili nekom njihovom kombinacijom - na samom tlu BiH, pa se otuda postojanje države BiH javlja kao smetnja dovršenja tih projekata stvaranja nacionalnih država s jasnom etničkom većinom. Riječ je o klasičnoj koncepciji nacionalne države kakva je većina današnjih europskih država koje posjeduju nesumnjivu etničku većinu po kojoj obično dobijaju i svoje ime.

Iz bosanskohercegovačke perspektive, u kontekstu diskursa osporavanja, ovakve etnonacionalističke projekte susjednih država

nazivamo velikodržavnim projektima i razlikujemo uglavnom dva historijska tipa: onaj **radikalni - Cvetković-mačekovski** iz 1939 koji je etnonacionalno razgraničenje između srpske i hrvatske nacije u BiH provodio uz potpuno ignoriranje muslimana; te onaj **inovirani - Milošević-tuđmanovski** iz 1991 koji je, doduše, u nejasnim naznakama, dopuštao mogućnost muslimanske, odnosno bošnjačke 'tampon zone' ili državnice, odnosno, kako je Tuđman nazvao 'zemljice Bosne'. Pored ova dva ekspanzionistička etnonacionalizma, u BiH se s vremena na vrijeme javljao i reaktivni bošnjački etnonacionalizam koji se na ovaj ili onaj način uglavnom uklapao u već pripremljene nacionalističke programe bilo pristajanjem na asimilaciju unutar jednog etnonacionalnog korpusa: npr. Džafer beg Kulenovićovo pristajanje na asimilaciju u hrvatski državotvorni korpus, utopijski program autonomije BiH unutar III Reicha, ili kao što je to bio slučaj 1993. pristajanje na ulogu tampon zone - autonomija Fikreta Abdića. Dakle, riječ je o **desnim, radikalnim, nacionalističkim programima** koji su slijedili zastarjele europske obrasce formiranja europskih država nacija ali u jednom kontekstu koji je bio daleko kompleksniji s obzirom na veću izmiješanost malih naroda na vrlo malom prostoru.

Etnonacionalistički odgovori, kao diskursi osporavanja, kroz posljednjih pet-šest desetljeća naše skorije historije pokazali su se izrazito dezintegrativnim i negatorskim prema samoj BiH. Takvi su i danas. Pored desnih nacionalističkih programa postojao je konstruktivistički **diskurs**, projekt izgradnje bosanskohercegovačke političke zajednice na demokratskim principima ravnopravnosti građana naroda. To je pristup ponikao unutar bosanskohercegovačke i jugoslavenske ljevice, odnosno KP. Danas ga slobodno možemo nazvati građanskim diskursom s obzirom da ga baštine i one društvene i političke snage koje prevazilaze okvire ljevičarske politike. To je razumijevanje BiH koje se razvilo pod okriljem KPJ, a koje se najprije artikuliralo kao reakcija na sporazum radikalno nacionalističke srpske i hrvatske buržoazije Cvetković-Maček iz 1939.

Na 5. Pokrajinskoj konferenciji KPJ za BiH održanoj krajem jula 1940 iskazuje se tako sljedeće:

Položaj BiH izmijenio se utoliko što se borba dviju buržoazija (srpske i hrvatske) oko te pokrajine zaoštava; Vodstvo JMO nikad nije zastupalo interese širokih slojeva Muslimana; Muslimanske radne mase išle su za tim vodstvom samo zato što su se osjećale da su kao etnička grupa ugroženi od strane srpske i hrvatske buržoazije; Narodna autonomija BiH jedino je pravilno rješenje koje je zajednički interes muslimanskih, srpskih i hrvatskih masa (prema Pejanović, 2010: 24).

Ti stavovi vrlo brzo bivaju potvrđeni i na 5. Zemaljskoj konferenciji KPJ gdje se nedvosmisleno zaključuje:

Borba protiv pokušaja srpske i hrvatske buržoazije da međusobno dijeli BiH i ne pitajući narode tih oblasti; Narodi BiH treba da se sami slobodno opredijele i nađu rješenje za uređenje u tim oblastima putem autonomije i slično; Narodnu autonomiju srpske, hrvatske i muslimanske radne mase mogu postići svojom zajedničkom borbom (prema Pejanović, 2010: 24).

Dakle, sasvim suprotno desničarskom, etnonacionalističkom pristupu koji svoju kulminaciju doživljava u Nagodbi Cvetković-Maček 1939 godine i koji rješenje bosanskohercegovačkog problema vidi u njenoj disoluciji, ljevičarski pristup, koji nastaje kao reakcija na Nagodbu, se temelji upravo na odupiranju etničkoj podjeli BiH i sljedstveno tome na, kako primjećuje Mirko Pejanović, "nužnom očuvanju njene teritorijalne cjelovitosti" (Pejanović, 2010: 24). Sa idejnih polazišta ljevica je prešla na djelovanje već sa izbijanjem rata 1941. i to na dva plana kao otpor agresorskoj okupaciji, ali i kao reakcija na pokušaje nasilnog ostvarenja velikodržavnih projekata podjele BiH pod okriljem njemačkih i talijanskih okupatora oličenih u oružanim snagama NDH i kasnije četničkim formacijama¹. Već se u julu 1941, navodi Pejanović, formira *Vojni štab za BiH* koji će biti preimenovan u *Glavni štab narodnooslobodilačkih partizanskih odreda* za BiH koji je djelovao ravnopravno sa štabovima drugih jugoslavenskih republika.

¹ Jasno je da su nacizam i fašizam kao ekstremne forme nacionalizma lako našle saveznike u srpskim i hrvatskim, a kasnije i muslimanskim etnonacionalistima toga doba. Nejasnim ostaje ljutnja današnjih baštinka etnonacionalističkog pristupa kada se u ponekim medijskim napisima i komentarima dovedu ili podsjetu na ove naci-fašističke veze.

Uprkos tim organizacijskim i institucionalnim počecima, KPJ je vrlo brzo morala dati nedvosmislen odgovor na pitanje budućeg statusa BiH u jugoslavenskoj političkoj zajednici, odnosno konkretan odgovor na to što bi bio sadržaj ideje autonomije BiH koja je iznesena na 5. Zemaljskoj konferenciji. Mirko Pejanović opisuje to na sljedeći način:

U početnoj fazi tih diskusija oblikovala se pozicija po kojoj bi BiH imala status pokrajine u jugoslavenskoj zajednici ravnopravnih naroda. U statusu pokrajine BiH bi mogla egzistirati kao pokrajina u sastavu Srbije, kao pokrajina u sastavu Hrvatske ili kao pokrajina vezana za ustanove jugoslavenske federacije. I jedna i druga i treća mogućnost bile su predmet razmatranja i traženja rješenja za BiH (Pejanović, 2010: 27).

Rodoljubu Čolakoviću, koji je učestvovao u tim razgovorima ispred Pokrajinskog komiteta KPJ za BiH, je tada dominantno shvaćanje kontura budućeg teritorijalnog ustrojstva jugoslavenske federacije 'koliko nacija toliko federalnih jedinica' bilo, kako ističe Pejanović, isuviše "preusko i mehaničko", pa je iznio sljedeću argumentaciju:

Bilo je drugova koji su s početka mislili da BiH treba da bude autonomna pokrajina. Oni su polazili od ovoga: naše federalno uređenje je državno-pravni izraz nacionalne ravnopravnosti, pa prema tome koliko nacija toliko federalnih jedinica. Pošto nema posebne bosanske nacije², onda ne može biti ni posebne bosanskohercegovačke federalne jedinice, nego samo autonomna pokrajina BiH. Ovakvo rješenje je mehaničko. Ono u sebi krije ozbiljne političke opasnosti. Odmah se postavilo pitanje: kojoj od federalnih jedinica pripojiti BiH -Srbiji ili Hrvatskoj? Pripojiti je ma kojoj od ovih dviju, značilo bi izazvati niz sumnji kod Hrvata, odnosno kod Srba, a pogotovo kod Muslimana. Takvo rješenje bilo bi i netačan i politički

² Jugoslavenski komunisti su u to vrijeme slijedili sovjetski (Lenjinovski) model rješenja 'nacionalnog pitanja' koji je podrazumijevao stvaranje nacionalnih republika u opreci prema dominantnoj većinskoj, ruskoj naciji, kao važnom emancipatorskom koraku ka konačnoj pobjedi komunizma. Kako su sovjetske republike bile u biti mini nacionalne države s dominantnim etničkim narodom po kojem su dobijale i svoje ime, nasuprot dominantne ruske republike koja je sama federalizirana, takve su u konačnici bile i jugoslavenske republike, s izuzetkom BiH, u suprotnosti prema dominantnoj srpskoj republici koja je unutar sebe federalizirana uspostavljanjem dvije autonomne pokrajine. Dvojnosti oko nekonvencionalnog položaja BiH su razumljive iz perspektive tog vremena, dok se rješenje koje je uslijedilo za BiH može tumačiti kao značajan otklon spram sovjetskog, kruto nacionalnog poimanja federalizma.

štetan odgovor na ono zlosretno pitanje: 'Čija je Bosna, srpska ili hrvatska?' koje su pokazali velikosrpski i velikohrvatski šoviniisti. (...) BiH je već historijski formirana geografskoekonom-ska cjelina sa svojom specifičnom političkom problematikom (višeetnička i višekonfesionalna zajednica). Sigurno je da će se ova višeetnička specifičnost brže i lakše rješavati ako BiH bude federalna jedinica ravnopravna sa ostalim jugoslaven-skim zemljama. To će biti pravi odgovor i srpskim i hrvatskim i muslimanskim reakcionarima i šovinistima, koji znači da BiH nije ni srpska, ni hrvatska, ni muslimanska, nego da je i srpska i hrvatska i muslimanska (Čolaković u Pejanović, 2010: 27-8).

Na taj način utrt je put **ZAVNOBiH-u kao revolucionarnom konventu građana i naroda BiH** koji su po prvi put u modernoj historiji uzeli sudbinu svoje zemlje u svoje ruke, što je odlika suverene volje naroda. Možemo se složiti s Omerom Ibrahimagićem da je

Prvo zasjedanje ZAVNOBiH-a bilo prvo istinsko narodno pred-stavništvo sastavljeno iz sve tri etno-kulturne zajednice koje je u posljednjih 480 godina moglo suvereno odlučivati o poli-tičkoj budućnosti BiH. Ne treba zaboraviti da su to tijelo činili prije svega antifašistički borci i građanski političari koji su stali na stranu oslobodilačke borbe protiv okupatora i domaćih iz-dajnika četnika i ustaša. ZAVNOBiH je značio pobjedu politič-ke volje većine naroda iz sve tri etno-kulturne zajednice, koji se svrstao u veliku koaliciju savezničkih zemalja protiv trojnog fašističkog saveza Njemačke, Italije i Japana ... (Ibrahimagić, 2001: 48-9).

Sljedeći i posljednji put suverena volja bosanskohercegovačkih naroda i građana artikulirala se 28. i 29.2. 1992. godine. Taj revolu-cionarni konvent postao je "najviše zakonodavno i izvršno narodno predstavničko tijelo federalne BiH (Pejanović, 2010: 35) konstituirajući je kao suverenu republiku svih njezinih građana i ravnopravnih naroda: Srba, Hrvata, Muslimana i pripadnika drugih naroda. Ono što je od presudne važnosti za modernu koncepciju državnosti naše zemlje je kako ističe profesor Pejanović, njeno dvostruko određenje kao **zajed-nice ravnopravnih naroda** -što regulira Deklaracija Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a (1943), te kao **zajednice ravnopravnih građana** - što

regulira Deklaracija s Drugog zasjedanja ZAVNOBiH-a (1944). Pejanović zaključuje:

Veoma važan moment u definisanju državnosti BiH predstavlja Deklaracija o pravima građana u BiH, koja je usvojena na Drugom zasjedanju ZAVNOBiH-a. Odredbe ove Deklaracije u saglasnosti su i sa tadašnjim i sa ovovremenskim evropskim standardima, o zaštiti sloboda čovjeka i građanina. Deklaracija o pravima građana u BiH garantuje: slobodu vjere, slobodu izbora i dogovora, udruživanja i štampe, ličnu i imovinsku sigurnost građana, te slobodu privatne inicijative u privrednom životu i ravnopravnost žene s muškarcem (Pejanović, 2010: 35).

Ovo fundamentalno, dvokomponentno određenje bosanskohercegovačke državnosti koju s pravom baštini Ljevica i današnji građanski blok počiva, kako kaže Pejanović na Titovoj viziji rješenja nacionalnog pitanja:

Titova vizija za rješavanje nacionalnog pitanja naroda koji žive izmiješano na istorijski oblikovanoj posebnosti jedne teritorijalne i multietničke ljudske zajednice, kakva je BiH, nadišla je model: jedna nacija-jedna država (za razliku od većine današnjih EU emisara - A.M.). sadržaj te vizije čine: ideja nacionalne slobode, ideja nacionalne ravnopravnosti i ideja napretka u socijalnom razvoju. Na ovim premisama BiH je u Titovoj viziji emancipacije nacije i razvoja međunacionalnih odnosa u obliku federalne državne jedinice postala društvenopolitički i kulturni okvir za slobodu naroda i razvoj u odnosima ravnopravnosti i hrvatskog i srpskog i muslimanskog-bošnjačkog naroda (Pejanović, 2010: 28-9).

Ovaj ZAVNOBiH-ovski aksiom, bez obzira koje političke snage upravljale nekom sutrašnjom BiH, mora biti nezaobilaznim principom za svako moguće političko ustrojstvo BiH. Negacija ZAVNOBiH-a po automatizmu znači negaciju same BiH kao moderne demokratske države, kao političke zajednice ravnopravnih građana i naroda. Kao takva, ova vizija oštro je suprotstavljena radikalnoj desničarskoj, etnonacionalističkoj perspektivi, perspektivi etnonacionalnog teritorijalnog zaokruženja, odnosno onoj viziji koja ostaje

zarobljena u okvirima modela 'jedna-nacija-jedna-država'³, koja po cijenu najvećeg zločina i razaranja želi ostvariti poklapanje etničkih i administrativnih granica. Bit ZAVNOBiH-ovske perspektive je vrlo jednostavna: odluke o fundamentalnim principima na kojima treba počiva bosanskohercegovačka zajednica mogu se donijeti jedino iz bosanskohercegovačke perspektive koja podjednako prožima sve tri etno-kulturne zajednice, a nipošto na temelju jedne, partikularne perspektive. Onda nije čudo da je RS na zasjedanju svoje skupštine od 20. jula 1993. u duhu diskursa osporavanja donijela odluku o povlačenju srpskog potpisa sa dokumenata ZAVNOBiH-a čime ga je proglašila nevažećim:

- (1) Proglašavaju se u cijelosti nevažećim odluke Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja BiH, donešene na zasjedanju održanom u Mrkonjić Gradu 26. novembra 1943. godine;
- (2) Utvrđuje se da između ustavno-pravnih rezultata zasnovanih na nevažećim odlukama Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja BiH i Republike Srpske, kao države zasnovane na originarnom pravu srpskog naroda na samoopredjeljenje, ne postoji nikakav oblik državnog-pravnog kontinuiteta (prema Ibrahimagić, 2001: 49-50).

Više je nego jasno da su diskursi osporavanja, oličen u ovoj odluci Skupštine RS, i konstruktivistički, oličen u rezolucijama ZAVNOBiH-a te rezultatima Referenduma o nezavisnost iz 1992. godine nespojivi, pri čemu se prvi u svim svojim pojavnim oblicima pokazuje kao dezintegrativan po BiH, pa se od njega ne može očekivati, kakvo se uvjerenje naivno drži među predstavnicima međunarodne zajednice i nekih domaćih intelektualaca, da postane gradivnim tkivom bosanskohercegovačke političke zajednice. Konstruktivistička vizija, ako se dosljedno provodi u oba elementa svog određenja, dakle i kao rav-

3 Interesantno je koliko se u posljednje vrijeme općim zaplašivanjem javnosti u BiH i njenoj okolini temeljnim demokratskim principom 'jeaan-čovjek-jedan-glas' kao skrivenom pokušaju bošnjačke majorizacije u utar BiH, što nerijetko prihvaćaju i nenacionalistički intelektualci, ne samo iskrivljuje temelj bosanskohercegovačke državnosti koji podrazumijeva i institucionaliziran u ravnopravnosti naroda, već se prešutno otvara prostor za dominaciju izrazito nedemokratskog, etnonacionalističkog i suštinski zločinačkog principa 'jedan-narod-jednadržava'. Ono prešućeno u 'kritički' načela 'jedan-čovjek-jedan-glas' je uvođenje na mala vrata naracije u prilog načelu 'jedan-narod-jedan-entitet (država)' što je rafiniranija verzija diskursa osporavanja BiH.

nopravnost naroda, ali i kao ravnopravnost građana, uvjeren sam zajedno s Pejanovićem, uspješno se može nositi s kulturnim i političkim pluralizmom. Autokratska vladavina KP u godinama poslije Drugog svjetskog rata sistematski je zanemarivala aspekt fundamentalnih ljudskih sloboda i prava, ističući u prvi plan kolektivističku dimenziju političkog života. Kolektivistička naracija sa svojom stožernom metaforom 'bratstva i jedinstva' kolektiva / naroda, i BiH faktički kao 'kovačnicom' tog bratstva i jedinstva među kolektivitetima čime se implicirao ideološki proizvodni karakter osebujne ideološko-političke zajednice nije ostavljala mnogo javnog prostora (o političkom prostoru da i ne govorimo) za individualna prava i slobode, štaviše iste su često kvalificirane kao buržujске i dezintegrativne po jedinstvo šire zajednice. To se odrazilo i na proces političke pluralizacije 1990, jer se ova shvaćala jedino kao nova forma kolektivističke političke artikulacije koja je podrazumijevala, kako primjećuje Pejanović, transformaciju s radničke klase u konstitutivne narode, a novoformirane, takozvane nacionalne stranke, oponašale su jedini im poznati obrazac političkog organiziranja koji su imali u SK, pa su nove elite sebe razumijevale avangardom svog narodnog kolektiva isto onako kako su komunističke elite sebe percipirale kao avangardu radničke klase, čime su, htjele-ne htjele preuzele i ideološku matricu političke vladavine.

Tako smo 1990. ušli samo u novu formu kolektivističke političke artikulacije koju je Pejanović okarakterizirao kao etnički **pluralizam** gdje se, kako autor pokazuje, "politička pripadnost istovremeno javlja i kao nacionalna pripadnost/" (Pejanović, 2010: 86), gdje se građansko izborno tijelo reducira na tri nacionalna tijela -bošnjačko, srpsko i hrvatsko a vlast se transformira u 'tri etnokratije pod jednim krovom' (Šarčević, 2010). U svom tekstu Pejanović dalje zaključuje:

Građanski identitet je redukovano isključivo na nacionalni. Osnova političke reprezentacije nije građanin već nacija i nacionalni identitet. Umjesto promocije individualnih interesa i prava građana politički interesi se oblikuju na nacionalnoj osnovi, a to znači na kolektivitetu. Jednopartijski model ispoljavanja interesa radničke klase etničke stranke su zamijenile ispoljavanjem kolektivnih interesa nacije. U ovim modelima dolazi do instrumentalizacije moći dobijene na izborima, tako

što interesi političke elite postaju interesi nacije (Pejanović, 2010: 86).

Politički pejzaž etničkog pluralizma je suštinski *nedemokratski*. Čak i ako demokratiju shvaćamo minimalistički, usko-proceduralno, kao "sistem vladavine u kojem je moć u rukama slobodno izabраниh predstavnika/" (Rorty, 2007: 11) etno nacionalistička BiH nije demokratska jer je upitno u kojoj mjeri su politički predstavnici izabrani slobodno, izvan nametanog straha od kolektivnog opstanka. Upitno je od 1990. godine u kojoj su mjeri građani BiH uistinu bili slobodni da se opredijele za politički sistem pod kojim žele živjeti, a u kojoj mjeri im je etno-nacionalistički sistem bio nametan silom, najprije širih jugoslavenskih prilika koje su karakterizirali korjeniti etno-mobilizacijski procesi, a potom ilegalnom upotrebom sile i ratnim zločinima, da bi na kraju bio nametan ustavno-pravnim i političkim održavanjem etničke diskriminacije u svim porama društveno-političkog života. Takav etnički pluralizam je monoton - nema tu ni pozicije ni opozicije, niti je pojava modernog političkog spektra od desnice preko centra do ljevice moguća. Namjesto političkog centra heliocentričnog sistema modernog demokratskog poretka, centra koji se u jednom demokratskom društvu konstruira i održava slobodnim i otvorenim javnim raspravama društvenih i političkih aktera u najširem smislu o pitanjima koja se tiču političke zajednice u najširem smislu, centra koji po svojoj prirodi ne može biti skup fiksiranih uvjerenja, nepromjenjivih aksioma -u centru etnopolitičkog spektra je projekcija etnosa, gravitacioni centar ideološkog⁴, rekao bih, **ptolomejskog** sistema i sva politička borba svodi se na poziciju glavnog artikulanta 'nacionalnog interesa', odnosno na poziciju najbližu centru tog gravitacionog polja. Centar modernog demokratskog društva je 'samo' politički -on predstavlja ono mjesto u pluralitetu javnih naracija do koga se došlo u raspravi o općem dobru neke zajednice, centar etnopolitičke zajednice ne smije biti shvaćen kao 'samo' politički. Centar ptolomejskog sistema, kao ideološki, mora imati karakteristike 'prirodnosti', izvan-političnosti, mora biti sve-natkriljujući i sve-objedinjujući, ničijim posjedom, a istovremeno sve-određujući, onaj koji sve pokreće k sebi, a da se sam ne kreće.

4 Pod ideologijom u najširem smislu smatram sveobuhvatnu političku naraciju legitimacije i naturalizacije trenutačnih struktura moći koja se sastoji od raznih pod-naracija -religijskih, kulturnjačkih, tradicionalističkih, historijskih - koje se koriste za mobilizaciju posebno odabrane zajednice -bilo da je riječ o klasi ili o etničkoj grupi.

On, dakle, kao motorni pogon svakog mogućeg političkog djelovanja istovremeno ne može i sam biti politički te kao takav mora ostati nekom vrstom 'nepokretnog pokretača' kojemu streme svi društveni i politički faktori jedne etnopolitičke zajednice. Ilustracija za jednu takvu metafizičku zajednicu je entitet Republika Srpska u kojoj je danas dovoljno samo referirati se na taj centar, nagovijestiti ugrožavanje vitalnog nacionalnog interesa pa da prestane svaka politička opozicija, svaki društveni protest i pokret. Dovoljno je, naprimjer, da povlašteni 'politički interpretator' i artikulant nacionalnog interesa samo nagovijesti da bi eventualni protest boračkih udruga u tom entitetu mogao ugroziti njegovu opstojnost pa da se od takvog protesta odustane.

Upravo kao izvan-vremeni, izvan-politički, 'prirodni', centar gravitacionog društveno-političkog polja koji se izražava metaforom 'nacionalnog interesa' je ideološki, a time suštinski politički konstrukt ispostavljen, odnosno proizveden i proizvođen da uređuje sveobuhvatnu strukturu društveno-političke moći koja se politički legitimira u referiranju na 'prirodno' u govoru koji kaže 'tako-je-i-ne-može-biti-drugačije'. Zato su u jednom takvom kontekstu stranke politički eutanazirane - sve imaju, odnosno moraju imati isti cilj: dospjeti što je moguće bliže centru gravitacije, što više na vertikali političke moći koju garantira njegova blizina. Unutar jednog takvog ideološkog koordinatnog sistema ne samo da ne može biti opozicije - ona je ravna 'nacionalnoj izdaji' (slučaj 'Krsmanović', slučaj HSP i Lijanovića, itd.) već su društveno-politički akteri pozvani da učestvuju u izgradnji i proizvodnji ideološko-političke mreže virtualnog pluralizma kao jedinog mogućeg načina svog djelovanja. Po tome etnički pluralizam podsjeća na socijalistički samoupravni pluralizam unutar kojega su sve društveno-političke organizacije: SKJ, SSRN, SSOJ i slične bile usmjerene istom cilju reafirmirajući ideološku konstrukciju političke zajednice, pri čemu je SKJ bio 'čuvar' ili 'avangarda' dominantne ideologije, a ostale organizacije su bile pobočnog tipa, s tim što je socijalistički samoupravni sistem bio 'kastinski' ili 'neprohodan', drugim riječima nije dopuštao mijenu u hijerarhiji moći, dok je etnopolitički sistem tu fleksibilniji: političke partije u etnopolitičkom sistemu bore se na izborima za vlast, odnosno za povlaštenu poziciju 'ideološkog čuvara', to jest za poziciju SKJ -poziciju avangarde ili 'autentičnog' predstavnika.svog

etničkog naroda. Partije gubitnice na izborima morat će se zadovoljiti pobočnim pozicijama SSRN i slično.

Porediti koncepciju političkog spektra u liberalno-demokratskom društvu s koncepcijom političke hijerarhije u etnopolitičkom društvu je analogno poređenju koncepcija heliocentričnog i ptolomejskog sistema. Ptolomejska koncepcija svoj prirodan poredak stvari temelji na univerzalizaciji i naturalizaciji partikularnog, dok se heliocentrični pristup temelji na uvidu da je partikularno samo jedno u nizu, jedan glas među brojnim drugima. Takav ptolomejski nacionalizam blizak je u ideološkom smislu drugim ptolomejskim nacionalizmima. Čak tu postoji i element sentimenta i solidarnosti - briga Milorada Đodika za položaj Hrvata u entitetu Federacija BiH, zabrinutost srpskih i hrvatskih ptolomejaca zašto u pregovorima oko uspostave vlasti na državnom nivou ne mogu voditi pregovore s 'autentičnim' predstavnicima bošnjačkog naroda, itd. Neprijatelji ptolomejaca više nisu drugi ptolomejci - sada kada su etnički drugi odstranjeni sa svojih zamišljenih etničkih prostora već heliocentristi, oni koji kažu da je centar gravitacije ptolomejaca u biti ideološko-politički konstrukt čime ga denaturaliziraju i svode na 'puki' politički interes koji, barem u epistemološkom smislu nema nikakvog prvenstva prolaza u mreži drugih političkih interesa, čime se dubinski podriva legitimacijska naracija ptolomejske moći.

Povratak na jednu takvu ptolomejsku, radikalnu, desnu etnonacionalističku perspektivu označio je povratak na razumijevanje BiH kao inkubatora malih etnički homogenih nacionalnih država, koji proizvodi nacije-države kroz stalno generiranje krize s ciljem održavanja visokog stupnja etničke homogenizacije što je omogućeno specifičnom arhitektonikom Dejtonskog mirovnog sporazuma. Ova perspektiva istovremeno u sebi nosi i svoju strukturnu grešku: ona, za razliku od lijeve i građanske perspektive, nikada ne može dovesti do konsenzusa na nivou BiH. Prosto je nezamisliv neki etnonacionalistički pandan ZAVNOBiH-u -pokušaj 'dogovora naroda' koji je inaugurirao Alija Izetbegović 1990. godine rezultirao je potpunim neuspjehom -koji bi bio u stanju da ponudi neke nove fundamentalne principe za bosanskohercegovačku političku zajednicu u cjelini, jer etnonacionalizam zaokupljen mobilizacijom i izgradnjom nacionalne države svoje

partikularne nacije ne želi bosanskohercegovačku političku zajednicu u cjelini i odbacuje onaj opći okvir koji je nužan za samoodređenje jedne države. Kamo sreće da se možemo složiti s Ugom Vlasisavljevićem koji sugerira neku vrstu etnonacionalističkog zavnobih-a:

Možda će opstanak ove složene države biti zajamčen onog časa kada se sva tri nacionalizma međusobno postave kao konstitutivni državni nacionalizmi. Nema bošnjačkog nacionalizma koji je protiv zajedničke države. Potrebno je još samo da srpski i hrvatski nacionalizmi uvide da mogu dobiti više s BiH nego bez nje (Vlasisavljević, 2010)

Srpski i hrvatski nacionalizmi kao nacionalizmi osporavanja naravno nisu u stanju razviti konstitutivni državni nacionalizam jer bi takav preokret doveo u pitanje same razloge njihovog postojanja - zamišljanja sebe dijelom većih, izvan-bosanskohercegovačkih etnonacionalnih cjelina, pa bi eventualni preokret ka konstitutivnom bosanskohercegovačkom državnom nacionalizmu bio ravan njegovom samoponištenju jer bi podrazumijevao de-teritorijalizaciju, odnosno okret od teritorijalnog etnonacionalizma k vanteritorijalnom, institucionalnom etnonacionalizmu - konstitutivnosti na cijelom državnom teritoriju svih konstitutivnih naroda. Ako bi prestao biti samorazumljiv u diskursu osporavanja takav etnonacionalizam bi potkopao svoju dvodecenijsku investiciju izgradnje etnonacionalističke hijerarhije moći. Osim toga, nije li već pomenuta privrženost bošnjačkog nacionalizma državi upravo 'dar s neba', baš pogodna za produbljivanje naracije osporavanja pripisujući Bošnjacima, ali i svima koji zagovaraju građansko uređenje *en face* težnje za majorizacijom, kao stalnom opasnošću spram koje treba biti uvijek na oprezu, opasnošću koja zahtijeva održavanje zadovoljavajućeg stupnja mobilizacije, nastavak proizvodnje svoje osporavateljske ideologije. U takvoj konstelaciji, ne može biti konsenzusa između tri međusobno isključive etnonacionalističke politike osim eventualno konsenzusa o raspadu zemlje i pristupanju formiranja tri male nacionalne države. Zato je ovih dana veliki pritisak na dio BiH s bošnjačkom i građanskom većinom gdje su principi ZAVNOBiH-a još uvijek važna gravitacijska polja političkog života, da se proces etničke homogenizacije dovrši i po mogućnosti teritorijalizira. Gotovo je dirljiva 'ptolomejska' solidarnost koju ovih

dana izriče Rajko Vasić iz vrha SNSD-a u vezi sa 'kašnjenjem' Bošnjaka sa procesom etno političke homogenizacije. On kaže: "Bošnjačka politička artikulacija ne postoji. Atrofirale su sve opcije jer nijedna nije zastupala političke interese Bošnjaka. Nego Države" (Vasić, 2011).

Upravo 'nedopustiva' izmiješanost Bošnjaka i građana, tamošnje prisustvo multietničkih stranaka i nacionalne stranke koja je odustala od borbe za ekskluzivnu poziciju 'autentičnog' narodnog predstavljanja, postojanje osnovnih elemenata za politički pluralizam, unatoč sistematskoj propagandi o 'islamizaciji' pa time i osnovnih elemenata za političku spektralizaciju s političkim centrom u sredini, nepremostiva je prepreka dovršenju etnopolitičkog projekta koji podrazumijeva tro-etno-entitetsku reorganizaciju BiH. Žestina političkih opstrukcija u konstrukciji entitetske i državne vlasti direktno je proporcionalna stupnju privrženosti 'građanske opcije' i njoj pridružene nacionalne opcije Državi. Bliskost građanske opcije nacionalnim opcijama, naprimjer SDA i HSP jedino se može tumačiti njihovoj bliskosti državnom referentnom okviru, konstruktivističkom diskursu, kao što se udaljenost drugih nacionalnih opcija može tumačiti njihovom udaljenošću od tog referentnog okvira, odnosno učešćem u diskursu osporavanja. BiH je za 'građansku opciju' jedini okvir unutar kojeg sebe mogu kao politička bića razumijevati i oni etnički i neetnički pripadnici ovog bloka. Za pripadnike diskursa osporavanja BiH nikada nije ni predstavljala takav okvir, već prepreku. Iz njihove perspektive sasvim je razumljiv Vasićev sljedeći stav koji glasi: "SDP nije politička opcija. To je komplot za državni i nacionalni udar" (Vasić, 2011). Multietnička politička platforma zaista jeste za ptolomejsku perspektivu opasnost, jer predstavlja udar, na etnonacionalnu konstrukciju političke zajednice i sistemska greška, budući da nudi sasvim drugačiji okvir za političku artikulaciju koja odbacuje gravitacijski centar nacionalnog interesa. I Dejtonski tvorci bili su svjesni te sistemske greške koja onemogućava bilo kakvu smislenu političku zajednicu, pa je u Sporazumu ugrađena institucija Visokog predstavnika koja je, paradoksalno, posljednja oaza državnog suvereniteta BiH, te je stoga u posljednje vrijeme na meti napada etnonacionalista. Institucija Visokog predstavnika, s pravom primjećuje Pejanović, je od velikog značaja jer "nadmješta postojanje konsenzusa u vladajućoj strukturi etničkih partija u BiH.

Bez ove uloge i angažovanja Visokog predstavnika međunarodne zajednice", nastavlja Pejanović, "mnoge odluke se ne bi mogle donositi i nastupale bi blokade sistema" (Pejanović, 2010: 93), čemu svjedočimo u posljednje četiri godine iz dana u dan.

Takva ptolomejska vizija koja političko organiziranje vidi samo u formi kolektivismu u kojem se interesi etnopolitičkih elita predstavljaju kao interesi cijelih naroda, vizija koja se temelji na priči o ravnopravnosti naroda pri čemu svoj vlastiti narod dovodi u neravnopravni položaj i zanemaruje priču o ravnopravnosti građana, neće moći još dugo biti održiva jer su zahtjevi EU po tom pitanju veoma jasni. Država članica EU se može legitimirati jedino na principu ravnopravnosti građana - odnosno na principu poštovanja fundamentalnih ljudskih prava i sloboda. Sve je manje prostora za etnonacionaliste i oni su u panici, jer znaju da se europski integracijski procesi mogu odgađati, ali ne i potpuno odgoditi i zaobići BiH. Zato svim silama žele okončati proces etničke teritorijalizacije, dovršiti posao započet 1939., a nastavljen 1992. Potrebno je proces etničke teritorijalizacije u cijelosti završiti stvaranjem tri mini nacionalne države s jasnom (preko 90 -postotnom) etničkom većinom unutar koje bi se onda bezbolno mogla primjenjivati liberalno-demokratska načela koja zahtijevaju europski integracijski procesi. Njima nasuprot stoji drugi posao, započet 1943. godine, a nastavljen 1992. izjašnjavanjem bosanskohercegovačkog građanstva o budućnostima svoje političke zajednice i njezinim fundamentalnim principima oko čijeg završavanja također treba raditi osobito u svjetlu predstojećih europskih integracija i njihove dominantne legitimirajuće naracije koja počiva na fundamentalnim ljudskim pravima i slobodama. Okret ka ljudskim pravima i slobodama znači onemogućavanje manipulacije etničkim kolektivom, odnosno znači oduzimanje etnopolitičkim elitama poluga moći kada u centar naše političke zajednice stavimo ravnopravnost građana, odnosno fundamentalne ljudske slobode i prava. Upravo ono što nagovještava Pejanović:

Pitanje etničke ravnopravnosti naroda u BiH: bošnjačkog, hrvatskog, srpskog i skupine ostalih naroda, ne rješava se postojanjem etničkih stranaka. To pitanje se rješava primjenom ustavnog principa o ravnopravnoj i srazmjernoj zastupljeno-

sti naroda u organima javne vlasti i to na svim nivoima vlasti. Na temelju ovog ustavnog principa osigurava se multietnički sastav državne strukture. Kroz postojanje Doma naroda u Parlamentarnoj skupštini BiH štiti se političko pravo građana na nacionalnu ravnopravnost i nacionalni identitet u državi koja ima multietničku strukturu (Pejanović, 2010: 104).

Literatura:

- Ibrahimagić, 2001: Omer Ibrahimagić, *Srpsko osporavanje Bosne i Bošnjaka* (Sarajevo: Magistrat)
- Pejanović, 2010: M. Pejanović, *Ogledi o državnosti i političkom razvoju BiH* (Sarajevo, Zagreb: Šahinpašić)
- Rorty, 2007: Richard Rorty: "Democracy and Philosophy", *Kritika & Kontext*, No. 33, Bratislava (8-26);
- Vlaisavljević, 2010: Ugo Vlaisavljević: "Državni antinacionalizam", *Global*, Sarajevo, 24.6.2010. (29).
- Vasić, 2010: Rajko Vasić (citirana izjava) *Dani*, Sarajevo, 18.3.2011.

BOSNA I HERCEGOVINA IZMEĐU TRADICIONALIZMA I TRADICIJE

Karl Marx kaže: „Baština i tradicija je balast koji do nepodnošljivosti pritišće potomke“. To je poimanje i razumijevanje tradicije kao tradicionalizma. Većina srpskih historičara se slaže da kolektivnu svijest srpskog nacionalnog bića određuju: Kosovski mit, Kosovski boj, Kosovski ep, Kosovski zavet i Svetosavlje. S druge strane, za Ginzberga: „Granice čovjekove i ljudske slobode su granice tradicije.“ To je afirmativno i pozitivno značenje tradicije prema kome tradicija predstavlja živu historiju ljudskog roda koja povezuje sve generacije čovječanstva u jednu idejnu, duhovnu, vjersku, religijsku, moralno-etičku, kulturno-civilizacijsku i pravno-običajnu zajednicu.

Prema Hadžemu Hajdareviću, četiri su ugaona temelja i zida Bošnjaka: „vjera, narod, zemlja i jezik sa kulturom“. Kakav je i koliki je značaj jezika za nacionalno određenje i postojanje jedne zajednice dobar je primjer i ilustracija odnos Srbije prema Bosni i bosanskom jeziku. Naime, na dan 22. maja 1992. godine, kada je BiH primljena u Ujedinjene narode, centralni dnevnik TV Srbije u 19:30 je pet minuta govorio o nepostojanju bosanskog jezika. To je zapazio rahmetli Alija Isaković koji je tu noć gledao dnevnik TV Srbije. Užasna je, nametnuta i podmetnuta zabluda u funkciji negacije Bosne i Hercegovine da je Bosna Jugoslavija u malom. Bosna nikada nije bila Jugoslavija ni u malom ni u velikom, nego je Jugoslavija pokušala da bude Bosna i Hercegovina i nije uspjela.

Zašto? Zato što je najmanje unazad hiljadu godina Bosna prvo zemlja, zatim domovina, a onda i država. Domovina je narod u sjećanju gdje god se nalazimo. Unazad hiljadu godina Bosna je država koja prolazi kroz razne oblike: Bosna banova, Bosna kraljeva, Bosna sandžak, Bosna ejalet, Bosna corpus separatum, Bosna posebna pokrajina, Bosna ravnopravna republika, i od 22. maja 1992. godine BiH

je članica UN i međunarodno priznata država. Za razliku od Bosne ni Kraljevina SHS, ni Kraljevina Jugoslavija, ni FNRJ ni SFRJ nikada se nije razvila ni u zemlju ni u domovinu. Zemlja je nešto primordijalno, nešto generičko, nešto organsko - a država je ugovorna i dogovorena tvorevina koja se ugovorom i formira i rasformira.

Od osnivanja Kraljevine SHS 1918, preko Kraljevine Jugoslavije od 1929. do 1941., zatim FNRJ i SFRJ od 1945. do 1992., tri latentne opasnosti su neprestano prijetile opstanku te države. To su: velikosrbijanska hegemonija, slovenački ekonomsko-privredni egoizam i hrvatski nacional-klerikalizam. Velike i neizbježne Titove greške su bile: a) što je dopustio da se NOR, NOP i NOB poslije 1945. preimenuju u socijalističku revoluciju. Dakle, patriotski i domovinski sadržaj je prefarban u klasno-socijalističku formu. Drugo, u okviru komunističke ideologije radni ljudi i narodi su pojeli slobodne građane i ravnopravne narode, radnička klasa je pojela radne ljude, Partija je pojela radničku klasu, Partiju je pojeo CK, CK je pojeo Politbiro ili Predsjedništvo, a Politbiro je pojeo Geneks ili predsjednik. Tako, kada je umro Tito, to je životno sve stalo i samo je mehanički funkcionisalo dok Milošević 1987. nije shvatio i prihvatio činjenicu da Tito više nije živ. Do tada je, od Titove smrti 1980., SFRJ u iščekivanju mehanički funkcionisala.

Od tada su, do tada, njene dvije najviše vrijednosti i poluge, bratstvo jedinstvo i JNA pošle se izračati u svoje totalne suprotnosti - nacionalizam i šovinizam, a JNA, pošto u komunizmu nema vojske nego naoružani odredi Partije, pošla se u velikom broju, posebno srpski i crnogorski kadar, priklanjati Miloševiću, u uspostavi Srboslavije. Pošto su do 1990. svi unutrašnji stubovi (ne vanjski) na kojima je počivala SFRJ: Tito mrtav, Partija bez Tita nema spiritus movensa, i to je dinosaurus koji se ne kreće, JNA bez Partije je puška kojom nema ko upravljati i ona puca nasumice, i tada se ideološko-komunističko bratstvo i jedinstvo kao sapunica na vodi rastače u nacionalno, nacionalističko pa i šovinističko, te sama ekonomija, konvertibilni dinar, privredne reforme, vlada Ante Markovića, i obećanja prijema SFRJ u Evropsku zajednicu, bez političke podrške glavnih aktera odlučivanja: Miloševića, Tuđmana i Kućana, nisu bila dovoljna da sačuvaju državu.

Slobodan Milošević je od početka nastupao sa pozicija: "Načertanija", "Homogene Srbije", "Ciljeva četničkog pokreta" i "Memorandu-

ma" SANU sa parolama: "Svi Srbi u jednoj državi" i "Gdje je srpski grob, tu je srpska zemlja". U Miloševićevom projektu opstanka Bosne nije bilo. To se najbolje vidi iz istupa Radovana Karadžića, predsjednika SDS-a u Skupštini Republike BiH 14. oktobra 1991. godine: "Ukoliko BiH bude priznata kao država, to će odvesti zemlju u pakao, a muslimanski narod možda u nestanak." Dakle, to je nečuvena prijetnja o nestanku jednog naroda izgovorena u Parlamentu, najvišem pravnom i zakonodavnom tijelu jedne zemlje. Čak je i general Mladić priznao i to prije početka agresije na Bosnu da se postavljeni ciljevi buduće Srpske republike mogu ostvariti samo genocidom. Sada slijede neki specifikumi. Ovo je možda prvi svjetski genocid koji je najavljen u Parlamentu države, to je prvi potpuno javni genocid koji se odvijao pred kamerama svih svjetskih TV stanica. Prvi je genocid koji se događa pod pokroviteljstvom i kontrolom UN-a, prvi je genocid gdje se žrtvi pomoću embarga na uvoz oružja nije dozvolilo da se brani niti je država BiH u okviru Povelje UN u okviru kolektivne zaštite zaštićena, i prvi genocid gdje su rezultati genocida u Daytonu kroz priznanje Republike Srpske a oduzimanje naziva Republika BiH, priznati.

Strateški ciljevi režima Franje Tuđmana bili su: u okviru reverzibilnosti (što je nemoguće) obnova sporazuma Cvetković-Maček (Milošević-Tuđman u Karađorđevu), i uspostava Velike Hrvatske u granicama Banovine Hrvatske, s ciljem da se podeblja kifla ili perec, i negacija Bošnjaka kao nacije na isti način kao što Velikosrbi negiraju postojanje bosanskog jezika. Bez obzira na sve okolnosti, Bošnjaci kao narod i nacija su u prvoj polovini 1990. obnovili politički život i formirali su političku stranku SDA, obnovili su rad kulturnog društva Preporod i humanitarnog društva Merhamet. Kada se nad zemljom, slobodnim građanima i ravnopravnim narodima nadvila smrtna opasnost agresije u formi genocida, u okviru političkog subjekta SDA sa osvjedočenim patriotima prvo se formira Patriotska liga koja se od polovine aprila 1992. godine kompletno uključuje u Teritorijalnu odbranu R BiH, a Teritorijalna odbrana se razvija u Armiju R BiH koja će 1995. brojati 250.000 ljudi, a nekadašnja JNA se raspada na: Škorpione, Šešeljevce i Arkanovce koji završavaju u Haagu ili grobovima u međusobnim razračunima. Prije toga, na popisu stanovništva 1991. Bošnjaci su povratili ime svoga jezika koji je od 1907. godine bio zabranjen u nazivu i

pravo javnog religijskog izjašnjavanja a 1993. godine, na Bošnjačkom saboru, povratili su i svoje nacionalno ime: Bošnjaci.

Ispravnom politikom i strategijom pravednog odbrambenog rata - ko nije protiv nas on je sa nama, BiH je 6. i 7. aprila i konačno 22. maja 1992. godine povratila međunarodni subjektivitet i priznanje i postala je ravnopravna članica UN-a i, također, što je bitno, značajno učešće Srba i Hrvata, patriota u odbrani svoje zemlje, domovine, a sada i države. Bez obzira na sva iskušenja i izazove sa kojima se suočavala poput novorođenčeta BiH se razvijala: građani su došli do ličnih karata i pasosa a država do himne, zastave, carina, spoljne trgovine, valute, i vojske. Bosna i Hercegovina je kao ravnopravna država primljena u skoro sve međunarodne asocijacije i organizacije. Strateški ciljevi agresora u najtežim trenucima i iskušenjima za Bošnjake nisu uspjeli na nekoliko ključnih planova: Bošnjaci nisu ni u čemu, pogotovo u zločinima i revanšizmu nad nedužnim civilima, oponašali agresore i za te zločine nikada nije bilo plana, programa, sistema i projekta od političkog vrha i vojne komande, kao što je to bilo očigledno kod agresora.

U drugom strateškom cilju agresor je imao značajnih rezultata: da zavadi Srbe sa Hrvatima, Srbe sa Bošnjacima, Hrvate sa Bošnjacima i konačno Bošnjake sa Bošnjacima, što je preko Fikreta Abdića djelomično i uspjelo. To je strategija koju je na TV Srni tokom agresije na BiH izlagao jedan srpski general. Dalje, na pitanje jednog stranog novinara zašto se toliko granatira Sarajevo i dokle će se granatirati, Momčilo Krajišnik, tadašnji predsjednik Skupštine RS-a, a sadašnji ratni zločinac, kome je presuđeno u Haagu, je odgovorio: "Granatirati ćemo Muslimane sve dok ne shvate i ne prihvate da mi nećemo i ne želimo zajedno živjeti." Dakle, prema Ćosićevom uputstvu da se „razdvojimo, razdelimo i podelimo“.

Zato tvrditi danas, što čine pojedinci koji su članovi i ANU BiH i BANU da je srbijansko-srpska politika prema BiH bila samo nužna i neminovna reakcija, rezultat i posljedica na potpuno pogrešnu politiku Alije Izetbegovića ne znači ništa drugo nego oslobađati tu politiku koja je već presudom u Haagu presuđena za genocid a svu krivicu svaljivati na rahmetli Aliju Izetbegovića ali i još više-politički kompromitirati i desubjektivizirati Bošnjake. U cilju prikriivanja osnovne namjere i namjene - da BiH nikada ne bude priznata i funkcionalna

kao država - makar cijena bila odlazak zemlje u pakao a Muslimana u nestanak - agresor je namjerno, ciljano, planirano, sistemski i strateški izvana agresiji na BiH davao u očima svijeta sliku građanskog, etničkog, konfesionalnog i međunacionalnog rata. U tu svrhu i s tim ciljem rušeni su i spaljivani svi hramovi i sakralni objekti katoličke i islamske religije kao zadate strateške mete. Jedan od strateških ciljeva agresora i neprijatelja u cilju slabljenja odbrane Bosne i Bošnjaka i sa istoka i sa zapada bio je da potpuno unutar Bošnjaka odvoji, razdvoji i suprotstavi Bošnjake, patriote i odbranu BiH od Bošnjaka oficira JNA koji su navodno svi bez izuzetka kosovci a kosovci nisu bili srpski i hrvatski oficiri u sastavu iste vojske JNA. Dakle, samo su to Bošnjaci.

Negacija BiH kao države i Bošnjaka kao naroda koliko dozvoljavaju okolnosti nastavlja se i danas. Tako se i u Srbiji i Hrvatskoj priznaje bošnjački jezik kako ga Bošnjaci ne zovu, a ne bosanski kako ga Bošnjaci imenuju. Isti je slučaj i prema državi BiH. Radi ilustracije u NIN-u, u junu 2011. za cijenu novine piše: Republika Srpska 3,5 KM, BiH 3,5 KM. U Biltenu Sterijinog pozorišta, u popisu gostiju ima pozorište iz BiH i pozorište iz RS-a, u medijima svaki dan se može pročitati: "Na graničnom prijelazu Srbije i RS-a, a ne Srbije i BiH". Na ovo slijedi logičko i političko pitanje. Je li ili nije RS u BiH, pa Srbija nije priznala RS nego BiH, i to što radi nije bar na riječima zvanična politika Srbije.

U okviru rekapitulacije i kada bi se sve ponavljalo, što je nemoguće, ali to je više pouka i poruka mlađima, do sada je što je više trebalo i što god se od sada može treba raditi pod znamenjima, u okvirima, ustanovama i institucijama BiH. Bošnjaci i nijedan dobronamjeran patriota ne trebaju formirati paralelne ustanove, institucije, organe i tijela naspram BiH sve dok one imaju ikakvog izgleda da opstanu bez obzira kako i šta trenutno rade. Zašto? Pa strateški je cilj neprijatelja da u zemlji i državi ne funkcioniра ništa zajedničko i da se ona uz saglasnost međunarodne zajednice podijeli. Naravoučenije: BiH bez Srba i Hrvata ne može funkcionisati a bez Bošnjaka i podrške međunarodne zajednice ne može opstati. Od neprocjenjivog idejnog, moralno-etičkog i državno-političkog značaja je što osnivač SDA i prvi predsjednik R BiH, Alija Izetbegović, nikada u životu nije bio ni antikomunista, ni komunista nego nekomunista kao i većina Bošnjaka, i to je primordijalna politička činjenica.

O POSLJEDICAMA RATA U BOSNI I HERCEGOVINI

Posljedica podrazumijeva: poželjne ili nepoželjne promjene na postojećem, ili nestanak postojećeg, ili nastanak nečega. Ono što se mijenja, nastaje ili nestaje kao posljedica rata može biti materijalnog ili nematerijalnog karaktera.

Jednostavnije je identificirati i razumjeti ratne posljedice materijalnog karaktera. Teže je sagledati posljedice u ambijentu nematerijalnih vrijednosti. U razmatranju takvih posljedica tretiraju se njihove političke, kulturne, demografske, moralne, etičke i psihološke strane.

Različita su i suprostavljena gledanja na uzroke, tokove i posljedice rata u Bosni i Hercegovini. O tome su na sceni teški politički sukobi koji ne jenjavaju, već se u nekim pitanjima produbljuju. Što je za branitelje Bosne i Hercegovine štetna posljedica, za agresore je poželjna, i obrnuto, što je za branitelje poželjna, za agresore je nepoželjna posljedica rata.

Treba odgovoriti na pitanje da li postoje i takve posljedice rata koje su i za agresorsku i za braniteljsku stranu jednako poželjne ili jednako nepoželjne. Radi jačanja pretpostavki za trajan i stabilan mir u Bosni i Hercegovini i šire u regionu, možda je najizazovnije i najopravdanije istraživanje onih ratnih posljedica koje su jednako teške, nepoželjne, štetne i za braniteljsku i za agresorsku stranu. Adekvatnim istraživanjem, vjerovatno bi se identificirala šira lepeza upravo takvih ratnih posljedica. Utvrdilo bi se da su građani, narodi i njihovi lideri svjesni da su neke ratne posljedice jednako nepoželjne za sve njih bez obzira da li su djelovali na agresorskoj ili na braniteljskoj strani, ali da o nekim takvim posljedicama tek treba razvijati svijest o tome da su jednako štetne za svakog čovjeka, bez obzira na njegov politički, nacionalni i vojni identitet u toku rata. Pošto su ratne i postratne situacije plodno

tlo za iskrivljene predstave, vjerovatno bi se utvrdilo da se u nekim sredinama, neke od ratnih posljedica tretiraju poželjnim, iako su one u svojoj biti za njih nepoželjne, štetne.

Složenost izučavanja posljedica rata proizilazi iz složenosti rata kao sociološkog, društvenog fenomena. Ratne posljedice se ne mogu svoditi na matrijalnu sferu u pogledu ruševina i zgarišta. Ako bi se to činilo, onda bi se rat poistovijetio sa prirodnim nepogodama ili sa nehotično izazvanim katastrofalnim havarijama industrijskih postrojenja. U društvenim i političkim posljedicama, rat potvrđuje svoju sociološku, društvenu i političku suštinu, isto kao što to potvrđuje društvenim i političkim karakterom svojih uzroka i svojih tokova.

Sukob među životinjama nije rat. Životinje su srasle sa prirodom i njihovo međusobno sukobljavanje je dio njihove prirode, jer to čine sasvim instinktivno, bez razuma jer ga nemaju. Sukobi među ljudima imaju drugačiji karakter, upravo zato što je čovjek društveno biće koje ima moć da se razumom distancira od sraslosti sa prirodom.

I kada ratuju, ljudi treba da budu razumska bića i da poštuju određena zakone rata. Međutim, u ratovima se često događa da postupci budu suprotstavljani razumu, da budu iracionalni, odnosno da se ljudi u međusobnim sukobima počnu ponašati kao i životinje u svojoj sraslosti sa životinjskom prirodom. Neke posljedice rata u BiH, po obimu, načinu nastanka i sadržaju potvrđuju da se pred rat i tokom rata, u agresorskim redovima djelovalo s ciljem približavanja osobinama koje imaju živa bića bez razuma, da na sami pomen države BiH, drugih nacija i vjera, instinktivno pokazuju spremnost da ubijaju i da stvarno ubijaju. Kao posljedicu rata treba smatrati dalju reprodukciju takvih osobina. Iz njih proizilaze mnoge smetnje reformama i stabiliziranju mira, ali i dalji rizici za mir i sigurnost.

Znači posljedice rata u Bosni i Hercegovini potvrđuju nepravednost i iracionalnost agresorske politike i ratne prakse. Rat uzrokovan i vođeni nepravednom, iracionalnom politikom i ratnom praksom je besmislen, jer nikome ne donosi korist, a svima donosi štetu. Napori i žrtve onih koji su nepravednom politikom povedeni u rat, ničim se ne mogu opravdati, jer se i utješni rezultati takvih ratova, ispoljavaju nepravedno, pa i iracionalno.

Kao važnu posljedicu rata u Bosni i Hercegovini, u vezi s tim treba identificirati politike i postratne političke prakse, kojima neki politički faktori i lideri teže uvjeriti aktuelnu i buduće generacije svog naroda, da je Republika Srpska dostignuće koje opravdava ratne žrtve koje je agresorska strana imala. Prema tome, aktuelna politika Dodika, nije ništa drugo nego organizirani politički napor da se pred srpskim narodom opravdaju žrtve u oružanoj agresiji na Bosnu i Hercegovinu. Pri tome treba imati u vidu da žrtve srpskog naroda u agresiji na RBiH nisu samo poginuli, ranjeni, prognani, zdravstveno oštećeni, ... već da, možda u najbitniju žrtvu srpskog naroda treba ubrajati činjenicu što je zločinačkom genocidnom praksom nanesena šteta moralnim i etičkim vrijednostima tog naroda. Istina, i Dodik eksplicitno osuđuje zločine, ali on pri tome, implicitno, pogrešnom interpretacijom stvarnog interesa srpskog naroda za mirom i sigurnosti, mitologizira Republiku Srpsku, upravo na način kojim se implicitno opravdavaju ili relativiziraju genocidna zločinačka djela. Republika Srpska je nepravedna posljedica, nepravednog rata koji je uzrokovan i vođen nepravednom politikom. Ratnim i postratnim afirmiranjem Republike Srpske kao mehanizma tokom ratnog i postratnog ugrožavanja i ponižavanja nesrpskog stanovništva, potvrđuje se da je politika kojom je proizveden taj entitet, i prije rata realizirala ambiciju da ugrožava nesrpsko stanovništvo, što pojačava apsurdnost priča o golorukom i ugroženom srpskom narodu. Agresivni rat je samo sredstvo takve politike, a Republika Srpska kao mehanizam ugrožavanja je rezultat i izraz nepravednosti te politike.

Problem je što legaliziranjem Republike Srpske, velikosrpska elita u politici, medijima, obrazovanju, kulturi ..., ulazi u sveopću kampanju mitologiziranja te tvorevine, s ciljem da se srpski narod uvjeri da je bilo opravdano poduzeti agresiju na Bosnu i Hercegovinu i da su uspostavom Republike Srpske opravdane žrtve u svim oblicima. Na taj način, oni, nepravednu agresorsku politiku i zločinačku praksu predstavljaju kao da je opravdan i racionalan put koji je doveo do rezultata, odnosno do tvorevine Republike Srpske.

Svaka nepravedna politika i ratna praksa je kontraverzna. Tako je i sa velikosrpskom nepravednom politikom i zločinačkom ratnom praksom. Realno sagledavajući uslove nastanka Republike Srpske

i načine borbe za njenu mitologizaciju, za srpski narod bi bilo bolje da tu tvorevinu počne smatrati svojim porazom kojim se još više naglašava neopravdanost izvedenog agresorskog ratnog pohoda, neopravdanost žrtava i napora koji su podneseni u tom pohodu. Za srpski narod bi bilo bolje da se od te tvorevine ne čini mit, jer srpski narod ima loša iskustva sa svojim mitovima i iluzijama. Republika Srpska kao posljedica rata je faktor ugrožavanja nesrpskog stanovništva u Bosni i Hercegovini, posebno zbog njene mitologizacije koja se provodi širenjem međunarodne mržnje.

Republika Srpska je mehanizam velikosrpske hegemonije. S obzirom na ishod rata u Hrvatskoj i na Kosovu, te s obzirom na osamostaljenje Makedonije i Crne Gore, ostvarivanje velikosrpske hegemonije je teritorijalno radikalno suženo na prostor Republike Srpske. Pojačana ambicija za brutalnim kršenjem ljudskih prava nesrpskog stanovništva srazmjerna je frustraciji zbog sužavanja hegemonije samo na taj prostor. Ime Republike Srpske je suprotstavljeno ustavnim odredbama o jednakopravnosti svih građana i naroda na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine. Entitetsko glasanje je model ostvarivanja hegemonije. Entitetsko glasanje ne bi bilo problem kada bi entitetski stav donesen u Parlament BiH bio izraz volje i Srba i Hrvata i Bošnjaka. Znači, posljedice rata su ustavna rješenja kojima, Republika Srpska, naočigled međunarodne zajednice krši elementarna građanska i nacionalna prava i slobode.

Društvena i politička priroda rata, između ostalog se manifestira tako što primjena sile nije poduzeta, primarno s ciljem devastiranja materijalnih dobara. Devastiranje materijalnih dobara je put do postizanja glavnih ciljeva rata, dakle u sferi nematerijalnog, društvenog, političkog, kulturološkog, pa i ideološkog. Materijalna ratna razaranja su koletaralna šteta u primjeni sile radi promjena u sferi nematerijalnog, društvenog, političkog, kulturološkog, pa i ideološkog. Rušenje, paljenje i ubijanje u agresiji na Bosni i Hercegovini nije samo sebi cilj. To je izabrani put s ciljem da se proizvedu političke posljedice za hegemoniju, teritorijalno što širu, a po sadržaju što snažniju i efikasniju na štetu političke pozicije Bošnjaka i Hrvata.

Zato u odmjeravanju posljedica rata, nužno treba imati u vidu koji su bili glavni politički ciljevi rata, za svaku zaraćenu stranu posebno. Mora se također poznavati stanje materijalnih i nematerijalnih vrijednosti pred rat, radi uspoređivanja sa stanjem materijalnih i nematerijalnih vrijednosti poslije rata. U konkretnoj bosanskohercegovačkoj situaciji to je izgledalo ovako:

Što se tiče ciljeva rata, agresor je želio da ne bude države Bosne i Hercegovine, da se unište pretpostavke zajedničkog života ljudi raznih nacija i vjera u Bosni i Hercegovini i da se uništi bošnjački narod. Snage odbrane su željele da se očuva sve to što je agresor želio uništiti.

U pogledu ishoda rata, u smislu identifikacije pobjednika i poraženog, što se utvrđuje s obzirom na ciljeve koje su imale zaraćene strane, u bosanskohercegovačkoj situaciji, pobjednicima se mogu smatrati snage odbrane Bosne i Hercegovine jer nisu ostvareni ciljevi agresora, već su ostvareni ciljevi branilaca – očuvana država BiH i bošnjački narod, ali su devastirane pretpostavke zajedničkog života ljudi različitih nacija u Bosni i Hercegovini, što znači da je kapacitet pobjede načet u onoj mjeri u kojoj dejtonska formula mira nudi šanse da se ciljevi koji se nisu mogli postići oružanom agresijom, postignu poslije rata, podrivačkom agresijom.

Država Bosna i Hercegovina je pred oružanu agresiju imala svoje ustavom utvrđeno političko uređenje sa razvijenim državnim i lokalnim institucijama koje su uz nužnu demokratizaciju mogle biti solidan ambijent mira i prosperiteta za građane i narode. Državne institucije, shvaćene kao zakonodavna, izvršna i sudska vlast, po Dejtonskom ustavu, u pogledu efikasnosti nisu ni približne njihovom kapacitetu koga su imale kad je 06. aprila 1992. BiH postala međunarodno priznata država. Negativna razlika u predratnom i poratnom ustavnom statusu zakonodavne vlasti, svima jasne anomalije i nedostaci dejtonskog Ustava Bosne i Hercegovine su ogroman prostor za dalje, teško, maratonsko političko sukobljavanje o raznim pitanjima, sa neizvjesnim posljedicama za sigurnost i mir.

Različite, suprostavljene ocjene karaktera rata u Bosni i Hercegovini su supstrat ukupnih političkih sukoba. Nažalost, intelektualna elita

na strani branilaca BiH, iako dobronamjerna, pojednostavljuje svoje učešće u toj borbi, ne obazirući se na temeljne teorijske spoznaje i aksiome o društvenoj i političkoj prirodi rata. Niko od najelitnijih intelektualaca od kojih se to s pravom očekuje, ne sagledava karakter rata u Bosni i Hercegovini u vezi sa političkim ciljevima zaraćenih strana, što umanjuje efekat ispravnog imenovanja zaraćenih strana, identificiranjem autoriteta koji su bili glavni faktori odlučivanja u pogledu započinjenja, vođenja i zaustavljanja rata. Ako se u nekoj državi „X“ odvija ratni sukob i ako je sa stajališta opstanka te države sasvim svejedno ko će biti pobjednik a ko će biti poraženi, onda je to građanski rat, jer koja god od zaraćenih strana pobijedi, ostaje država, i onda kada se kao rezultat oružanog sukoba promijeni vlast, i onda kada ostaje isti nosilac vlasti. U konkretnoj bosabnskohercegovačkoj situaciji, sa stajališta opstanka države BiH nije bilo svejedno koja će zaraćena strana pobijediti, jer, da su pobijedile one zaraćene strane koje su kao svoje donosioce odluka o započinjanju, vođenju i zaustavljanju rata imali u Beogradu i Zagrebu, Bosna i Hercegovina ne bi više postojala kao država jer bi se njene teritorije prisajedinile u sastav susjednih država. Primjena teorijskih stavova i aksioma o društvenoj i političkoj prirodi rata na okolnosti u kojima je započeo, vođen i zaustavljen rat u BiH, najjača je argumentacija o tome da je na Bosnu i Hercegovinu izvršena oružana agresija i da nema ni malo prostora za tvrdnje o građanskom ratu. Nažalost, naprijed iznesena teorijska postavka o društvenoj i političkoj prirodi rata, nije bila u vidokrugu glavnih nosilaca pravnog menadžmenta Tužbe BiH protiv Savezne Republike Jugoslavije (Srbije i Crne Gore) za agresiju na našu domovinu. Nažalost, obimne i neoborive činjenice o oružanoj agresiji na RBiH, razmatrane su bezobzirno prema sociološkim, teorijskim stavovima i istinama o društvenoj i političkoj prirodi rata. Posljedica toga je oportuna presuda od strane strane Međunarodnog suda u Hagu.

Najteža ratna posljedica je duboka kriza u međunacionalnim odnosima. U vezi s tim bitno je što se trend produbljivanja te krize ne zaustavlja. Na jednoj strani u tom sukobu su snage koje zastupaju stav da zajednički život ljudi različitih nacija i vjera u Bosni i Hercegovini nije moguć, a na drugoj su snage koje zastupaju stav da je zajednički život nužan, moguć, da mu nema alternative. Apsurd je u činjenici što

ni jedan lider, ni jedan politički faktor koji se zalaže za zajednički život, nije izložio političku strategiju u tom pogledu. Ako se želi strategija u tom pogledu, prvo treba definirati šta je politički izazov za snage koje se zalažu za afirmaciju države BiH. Izazov mora biti društveno i političko povezivanje Bošnjaka, Srba i Hrvata. Politički izazov za Bošnjake mora biti povezivanje sa liderima, političkim i raznim društvenim faktorima Srba i Hrvata. Lideri koji nemaju smisla za međuetničku komunikaciju, ne mogu odgovoriti glavnom izazovu. Narod mora pomoći svojim liderima. Treba im vjerovati ako ih je već izabrao. Umjesto što im daje plus ako se svađaju sa liderima drugih naroda, svaki narod svojim liderima mora početi davati minus ako to čine.

POSljedICE AGRESORSKOG RATA NA RBiH

Agresorski ratovi SRJ (Srbija i Crna Gora) i Hrvatske imali su, prije svega, ogromne štetne posljedice po cio region, a katastrofalne posljedice za agresijom napadnute zemlje BiH i Kosovo, ali i velike posljedice za agresore. U svim ovim katastrofalnim posljedicama, možda se jedino, kao pozitivan učinak, može uzeti nastanak šest novih suverenih i nezavisnih država (Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Makedonija, Crna Gora i Kosovo). Iako Srbija još manipuliše sa nepriznavanjem Kosova i pokušajima, preko RS-a, ukinuti Bosnu i Hercegovinu kao državu, što ni dijelu rukovodstva Hrvatske ne bi bilo mrsko.

Govoriti o prednostima koje je imala Titova Jugoslavija nad sadašnjim novonastalim državama i njihovim sistemima je suvišan i jalov posao. Svi, koji smo živjeli u Titovoj Jugoslaviji, žalimo za tim vremenom. Zato nas zovu nostalgicarima. Mi nismo nostalgicari, nego smo teško razočarani svim onim što nas je dovelo do ovakve "nezavisnosti" i svim onim što nas tjera u veći ponor siromaštva, nepravdu, nepoštivanje osnovnih građanskih prava, rasturanje i pljačke imovine stvarane od strane radničke klase u Titovoj državi.

Ovim ratovima razorena je zajednička država Jugoslavija. Razarana je potocima prolivene krvi u međunarodnim i međuentitetskim ratovima za prekranje međurepubličkih granica. Društveni, civilizacijski i ekonomski razvitak, ratom zahvaćenih zemalja, ne samo da je zaustavljen, nego decenije vraćen unazad.

U relativno kratkom vremenskom periodu, za manje od jedne decenije, jedna društvena zajednica, koja je bila stabilna i perspektivna, imala sve šanse da mirno, određenim reformama ostvari preobražaj kojije istorijski tok nametao, prošla je kroz pakao razaranja i pretvorena u gomilu krhotina, u idealnu sredinu za lešinare i parazite, u

podzemlje koje je na tim ruinama organizovalo specifičnu vladavinu kriminala i raznovrsne oblike pljačke.

Stradanje, gubici, deportacije i raseljavanja naroda dostizali su kaktlizmičke razmjere, što je posebno pogodilo Bosnu i Hercegovinu i Kosovo, a imalo velikog negativnog uticaja i na agresorske zemlje. O nacionalističkim divljanjima u Bosni i Hercegovini najbolje svjedoče sljedeće činjenice:¹

- protjerano je sa svojih ognjišta oko 2,200.000 osoba (1,170.000 su izbjeglice i oko 1,030.000 raseljena lica), što čini više od jedne polovine stanovništva BiH, po popisu 1991. godine.

Velike su cifre o protjeranim Hrvatima iz dijela Hrvatske, a potom Srba i Crnogoraca. Preko milion Albanaca sa Kosova pokrenuto je sa svojih ognjišta.

Zastrašujuće su cifre pobijenog i u koncentracione logore zatvaranog stanovništva u BiH. U dosadašnjim istraživanjima, samo broj ubijenih se kreće do 328.000. Istraživači ICTY-a temeljeći svoje podatke na rezultatima istraživanja Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, ocjenjujući ih kao pouzdane i vjerodostojne, a izvore relevantne, procijenili su 2003.godine minimalnu cifru "ukupnog broja direktno uzrokovanih ratom u BiH" na 102.622 osobe, od čega 55.261 (54%) civila i 47.360 (46%) vojnika, naglašavajući da su ti podaci još uvijek nepotpuni. U njihovu analizu nisu uključeni podaci o svim slučajevima smrti direktno izazvanih ratom u BiH, kao ni smrtni slučajevi koji su bili rezultat teških životnih uslova.

Dogodili su se i drugi zločini protiv čovječnosti i međunarodnog prava, a to su:

- nekoliko stotina hiljada ranjenih, od čega nekoliko desetina hiljada djece;
- više stotina hiljada zatočenih u preko 650 koncentracionih logora i drugih mjesta zatočenja;

1 Navedeni podaci su iz Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta II Sarajevu. Dio teksta je iz predavanja prof.dr.Smila Čekića, održanog u Torontu –Kanada, 25.11.2010.

- nekoliko desetina hiljada silovanih i seksualno zlostavljanih žena, djece i muškaraca;
- 1,370.000 lica je sa teškim psihičkim povredama;
- velikosrpski i velikohrvatski agresori su u opsjednutim gradovima i "sigurnim zonama" UN nametnuli uslove života koji su imali za cilj potpuno ili ciljno uništenje određene grupe;
- više desetina hiljada lica je, zbog nametnutih uslova genocida, umrlo zbog povećanog mortaliteta stanovništva;
- broj od više desetina hiljada lica je smanjen usljed smanjenog priraštaja stanovništva;
- oko 440.000 izbjeglica, ni nakon 12 godina, nije se vratilo u zemlju;
- agresor je u pojedinim mjestima i krajevima prisilno prevodio Muslimane u pravoslavnu vjeru, po svjedočenjima građana iz Kalinovika, Rogatice, Bjelimića, Foče, Kozarca, Semberije i drugih mjesta;
- agresor je opljačkao, porušio, sistematski uništio i izbrisao tragove na oko 1.200 objekata islamske arhitekture, među kojima je mnogo onih koji su imali neprocjenjivu historijsko-kulturnu, umjetničku i naučnu vrijednost i važnost i koje su nenadomjestive. Istovremeno su srpsko-crnogorski fašisti uništili ili oštetili više od 500 vjerskih objekata, katoličke crkve i nekoliko jevrejskih objekata;
- opljačkano je, porušeno, uništeno i popaljeno između 60 do 70% ukupnog broja stambenih objekata, 50 do 60% industrijskih objekata, uništeno oko 55% zdravstvenih objekata, ubijeno je 349 ljekara i drugih zdravstvenih radnika. U mnogim naseljima uništena je kompletna infrastruktura;
- izvršeno je razaranje i uništenje gotovo svih obrazovnih, naučnih, kulturnih i sportskih objekata. Agresor je zapalio Nacionalnu i univerzitetsku biblioteku u Sarajevu (zbirku periodičnih publikacija sa više od 30.000 naslova iz svih oblasti nauke i ljudskog života uopće. Periodika je imala blizu pola miliona tomova, a u Vijećnici je bilo 850.000 monografskih publikacija. Agresor je

spalio Orijentalni institut, uključujući arhiv i biblioteku, spalio je i razorio sve olimpijske objekte na kojima su održane XIV olimpijske igre.

Koliki je broj poginuo ljudi u Hrvatskoj za vrijeme izvođenja operacija "Bljesak" i "Oluja" od strane Hrvatske vojske, na Kosovu od srpske vojske, itd. Stvarni podaci, iako su, uglavnom poznati, još se ne saopćavaju javnosti, i još se istražuju.

SRJ (Srbija i Crna Gora), iako "nisu bili u ratu", samo u borbama na Vukovaru poginulo je 380 vojnika i oficira, među kojima i jedan general JNA, a ranjeno 2.800 boraca, od kojih je jedna trećina ostala stalno nesposobna za rad..²

Republika Srpska je, praktično, očišćena od Bošnjaka i Hrvata, a Herceg-Bosna od Bošnjaka i Srba. Ovaj narod je bježao glavom bez obzira, samo da glavi nađe spas. Bošnjaci su bježali prema Hrvatskoj, Makedoniji, Turskoj i drugim zapadnim i islamskim zemljama. Hrvati su bježali prema Hrvatskoj i zapadnim zemljama. Srbi su bježali prema Srbiji i Vojvodini, a Albanci prema Albaniji. Narodi sa prostora Jugoslavije bježali su najviše prema zapadu.

U posljednjim agresorskim ratovima koje su povelili Milošević i Tuđman, nanešene su privredi i narodima daleko veće štete i gubici nego što je učinjeno u Drugom svjetskom ratu.

Do Drugog svjetskog rata, Bosna i Hercegovina je bila tipična agrarna zemlja, bez industrije i razvijene infrastrukture, pa se u ratu nije imalo nešto naročito ni rušiti, izuzev stambenih objekata, škola i rijetkih privrednih objekata. Poslije Drugog svjetskog rata mnogo se toga sagradilo, mnogo toga je radilo, zemlja je od nerazvijene, izgrađena do srednje razvijene evropske države.

Tokom rata, privreda je potpuno stala, obavljalo se ono što je neophodno za ratne potrebe. Zaustavljeni su potpuno privredni tokovi ljudi, roba i kapitala. I do današnjeg dana, ostale fabrike i preduzeća se pljačkaju i zatvaraju. Ono što je ostalo neuništeno, pretvoreno je u državnu imovinu koju kriminalci i lopovi-političari i oni koji, na neki način, učestvuju u vlasti, raznim kriminalnim mahinacijama pretvara-

2 Podaci su iz izjave komandanta Novosadskog korpusa Andrije Biorčevića, 28. januara 1993. godine

ju u privatnu imovinu, a radničku klasu koja je to izgradila ostavljaju na ulicama i bez posla. BiH je postala zemlja sa najviše nezaposlenih, prema broju stanovnika u Evropi. Sarajevo je, vjerovatno, bio najviše opljačkan grad na teritorijama borbenih dejstava, a da neprijatelj tokom cijelog rata nije u njega ušao. Pripadnici paravojnih formacija bili su najveći "borci" u osvajanju robnih kuća, magacina, banaka, zlatarskih i ostalih radnji.

Sada nas vode uglavnom kriminalci, nesposobni političari - "državotvorci" i nacionalni "lideri". Primjera radi: petnaest godina poslije rata, prosječna penzija jedva 300 KM, a plate poslanika i državnih službenika i "narodnih" poslanika 15-25 puta veće, a ničim zarađene. Samo u BiH je preko pola miliona ljudi koji nemaju posao, ogroman broj radi na crno kao u najcrnijim danima ranog kapitalizma. Bosna i Hercegovina je zemlja sa procentualno najvećom administracijom na svijetu, samo zato da bi nacionalne vođe i političari imali što više plaćenih radnih mjesta, gdje bi postavili svoje rođake i poltrone. Novopečeni bogatuni grade veleljepne građevine, opet državnim - narodnim novcem. To je u najkraćem stanje u entitetskoj Bosni i Hercegovini, koje nam je ostavila srpsko-crnogorsko-hrvatska agresija na Bosnu i Hercegovinu.

Međunarodna neodlučnost koštala je i preostali dio svijeta: Humanitarna pomoć UN za izbjeglice iznosila je između 1991. i 1996.godine više milijardi američkih dolara. Taj iznos je, na razne načine, koristilo oko 3,5 miliona ljudi. Od jula 1992. godine pomoć su počeli dopremati transportni avioni iz 20 zemalja, a najviše iz Amerike, Francuske, Britanije, Kanade i Njemačke, koji su obavili 12.950 letova, prevezli su 630.000 tona robe, vrijedne preko milijardu US dolara. Između 1991. i 1996.godine, EU je za pomoć BiH predvidjela 865 miliona dolara. Uz UNHCR, u dopremanju pomoći uključile su se i druge institucije, veliki broj fondacija i privatnih organizacija. Dolazak i prihvat 1.300.000 izbjeglica.³

Vojne misije u BiH su trajale 4 godine. Za to vrijeme, na "čuvanju mira" učestvovali su vojnici iz 42 zemlje. Bile su to prve snage, a po broju najveće nakon krize u Kongu, koje su uključene na evropski pro-

3 Veći dio izbjeglica iz Bosne i Hercegovine primila je Njemačka 410.000, Austrija 80.000, Švedska 50.000, Italija 22.500, Švajcarska 15.000 Francuska 14.500, Velika Britanija 6.500.

stor. Od 55.000 IFOR-ovih snaga, u BiH je došlo 28.000 iz evropskih zemalja (bez Rusije), a 18.000 je došlo iz SAD.

Ovim troškovima treba dodati utrošak sredstava u periodu od 1992. 1996: za račun operacije UNPROFOR-a 4,8 milijardi dolara, finansiranje od strane NATO letova aviona sistema za izviđanje i rano upozoravanje (AWACS) i pomorsku kontrolu na Jadranskom moru, troškovi međunarodnih policijskih kontingenata; EU je utrošila 249 miliona dolara za spašavanje u Mostaru; troškovi međunarodnih sankcija protiv Jugoslavije, što su ih morale podnijeti susjedne zemlje iznose oko 350 miliona dolara. Ovome treba dodati još nanijetu ratnu štetu BiH, oko 200 milijardi dolara. Gdje ubrojati ogromne donacije koje su dolazile iz cijelog svijeta.

Ovo ne treba posebno komentarisati. Posljedice opstrukcije velikih sila išle su u prilog agresora i njegove zaštite, na štetu žrtve agresije. To je potvrđeno kroz naše iskustvo.

OSNOVNE KARAKTERISTIKE RATA U BIH 1992.-1995. GODINE

„Po svim vojničkim normama, mi se nismo trebali boriti, već predati – odmah. Po tim kriterijumima, mi nismo imali šanse, a uspješno smo se borili protiv agresora. Postoji nešto izvan svjetskih normi i mi ćemo promijeniti to što se učilo u vojnim školama, počevši od Vest-Pointa“.

general dr. sci. Rasim Delić

1. UVOD

Nakon raspada bivše SFRJ, BiH je 06.04.1992. godine u Ujedinjenim nacijama (UN) priznata kao suverena i samostalna država, što SR Jugoslavija (SRJ) nije prihvatila i otpočela je rat protiv Bosne i Hercegovine (BiH). Između Slobodana Miloševića i Franje Tuđmana u Karadžićevu su 25.03.1992. godine, dogovorene granice podjele SR BiH na dva dijela, od kojih bi jedan dio bio pripojen SRJ, a drugi Republici Hrvatskoj (RH). Realizaciju ovog dogovora u BiH su pokušali sprovesti Radovan Karadžić i Mate Boban.

Do uplitanja SRJ u unutrašnje poslove SR BiH dolazi još prije njenog priznanja od UN, a nakon toga, to uplitanje je intenzivirano u političkoj, ekonomskoj i vojnoj osnovi.

Organizovanje, okupljanje i priprema bosanskohercegovačkih patriota za odbranu od agresije nisu bili slučajni i spontani. Bosanskohercegovačke patriote našli su se u teškoj situaciji zbog čega su bili prinuđeni da se pripreme za odbranu države. Ta situacija im je postavila zadatak uzajamne podrške i odlučne borbe do pobjede nad agre-

sorom. Organizovanje, okupljanje i priprema za odbranu provodeći su konspirativno i u izuzetno teškim uslovima.

2. UZROCI RATA I USLOVI ZA ODBRANU

Historiografija koja se zadržava samo na površini društvenih zbivanja ostaće trajno nemoćna i nesposobna da objasni suštinu, tok i ishod žestoke agresije koja je, samo na izgled, buknuła sasvim iznenađuća. U svojoj općoj strategiji suprotstavljanja širenju i jaćanju progresivnih snaga i demokratskih procesa na Balkanu, SRJ je ocijenila, da joj prostor SR BiH pruža mogućnost za: dejstva protiv RH, patriotskih snaga BiH, kao i kontrolu važnih komunikacija. Zato je SRJ odlučila da se u SR BiH direktno vojno angažuje. U početku to čini ratnom moraricom, koju angažuje za pomorsku blokadu luke Ploče u RH, radi onemogućavanja rada privrednih kombinata: „RMK Željezara Zenica“, „Energoinvest – Sarajevo“ i „Koksno-hemijski kombinat Tuzla“, i dr. Nakon toga, 02.10.1991. godine izvršen je napad na južnu Hercegovinu u kojoj je spaljeno selo Ravno, a zatim okupirana južna i istoćna Hercegovina. Vojna i materijalna pomoć sa područja SRJ stiže Radovanu Karadžiću, Božidaru Vućureviću i ostalim lokalnim četničkim vođama, kada god to oni traže. Ovi zloćinci, kršeći sve međunarodne dogovore i rezolucije UN o BiH, organizovali su progone i pljačku nesrba, uništavajući im sve što je napredno, progresivno, stranaćko i vjersko.

Politićka platforma za otpoćinjanje rata u bivšoj SFRJ bio je Memorandum Srpske akademije nauka i umjetnosti iz 1985. godine. Njegova osnova bila je u težnji Srba za „velikom Srbijom“.

Bivša JNA je u BiH prije rata imala oko 42.000 vojnika. Od 1985. godine u JNA je bilo oko 90% Srba i Crnogoraca, a 1989. godine 95%. Na svim znaćajnijim funkcijama bili su Srbi i Crnogorci.

Godine 1988. po naređenju Saveznog sekretara za narodnu odbranu (SSNO) – generala armije Veljka Kadijevića, naoružanje Teritorijalne odbrane (TO) je povučeno „na ćuvanje“ u skladišta JNA radi navodne veće sigurnosti i boljeg ćuvanja, ćime je na perfidan naćin razoružana TO SR BiH. TO SR BiH imala je naoružanja za oko 450.000

boraca, tj. za 26 brigada od kojih su 11 bile tipa „A“ (manevarske), a 15 tipa „B“ (prostorne).

Po planu „RAM-3“, BiH je trebala biti u sastavu tzv. nove Jugoslavije, u čiji bi sastav ušle: Srbija, Crna Gora, Makedonija, Banija, Kordun, Lika, Kninska Krajina, Dalmacija i BiH. Po tom planu, BiH je od dana „D“ trebala biti okupirana za sedam, a najduže 21 dan.

Nakon gubitka rata u Sloveniji, jedinice JNA se povlače u BiH.¹ Vlasti RH nisu ni na jedan način onemogućile jedinice bivše JNA da sa vojskom i tehnikom uđu u BiH. Karakterističan primjer za to je svečani ispraćaj jedinica 13-og korpusa, pod komandom generala Čad Marijana iz luke Rijeka, koji je, preko Dubrovnika, predislociran u Bileću.

Do kraja 1991. godine, JNA je u BiH imala sedam korpusa kopnene vojske i jedan korpus ratnog vazduhoplovstva, jačine oko 110.000 vojnika. BiH je bila „obećana zemlja“ za pripadnike JNA. Tada je u BiH bilo i oko 150.000 četnika iz BiH, kojima se pridružilo oko 15.000 „Arkanovaca“, „Šešeljevaca“, „Belih orlova“ i mnoštvo zločinaca iz istočnoevropskih i jugoistočnih država Evrope, koji su se u rat uključili radi materijalnih, avanturističkih, zločinačkih, vjerskih i ostalih razloga.

Prije početka rata, na osnovu dogovora šefa Službe vojne sigurnosti (SVS) JNA i ministra SUP-a SR BiH, u BiH je iz Srbije ušlo 4.000 specijalaca radi navodne „zajedničke“ regulacije i kontrole saobraćaja na 147 mješovitih punktova.

Godine 1991., SDS ilegalno, a kasnije otvoreno, naoružava Srbe u BiH u potpunosti se oslanjajući na skladišta JNA, a zatim vrše informativnu blokadu, usmjeravanjem repetitora ka Beogradu.

U prosvjeti i kulturi bilo je oko 80% Srba i Crnogoraca.

U diplomatiji bio je neznatan broj Brošnjaka.

U policiji je, također, bila slična situacija. Nakon pobjede SDA na izborima, Srbi ne prihvataju da u policiji, po općinama, bude Bošnjaka u skladu sa nacionalnom strukturom iz popisa u aprilu 1991. godine. Među rukovodnim radnicima svugdje je najviše bilo Srba.

¹ Slovenski gubici, u odnosu na bosanskohercegovačke, su mali (prim. Dž.N.).

U februaru mjesecu 1992. godine, dvije oklopne brigade iz Srbije zaposjedaju sve mostove na rijeci Drini. Tako je izvršena i komunikacijska blokada.

Bez saglasnosti Bošnjaka, HDZ formira Hrvatsku zajednicu Herceg-Bosnu (HZ H-B), u početku kao „kulturnu zajednicu Hrvata“ sa HVO-om kao, navodno, „privremenom izvršnom vlasti“.² I oni, slično SDS-u, sprovode: informativnu i monetarnu blokadu, a zatim saobraćajnu i trgovinsku blokadu. Predsjedništvo je radilo po principu konsenzusa, što znači da je za donošenje odluka bila neophodna jednoglasnost. Pojedini članovi Predsjedništva i Vlade RBiH opstruiraju rad, a zatim, pod različitim izgovorima, odlaze u Beograd i na Pale, u Zagreb i u Grude.

Sve je išlo u prilog srbijansko – crnogorske zamisli da se agresija na BiH mora okončati samo vojnim porazom, kapitulacijom i uništenjem patriotskih snaga, koje su, u usporedbi s njihovom, izgledale gotovo sićušne i, praktično, bile u okruženju, u oružanom sukobu sa političkim, ekonomskim i vojnim blokom Srba i Crnogoraca, oličenim u SRJ.

3. REZULTATI ODBRANE

Rezultati odbrane Bosne i Hercegovine su:

- uspostava sistema državne vlasti,
- stvaranje oružane sile: armije i policije,
- organizovanje namjenske proizvodnje,
- Bošnjaci su spašeni od fizičkog uništenja i progona,

2 Hrvatska zajednica Herceg-Bosna stvorena je 18.11.1991.godine, protiv čega se niko nije bunio. Njeni želnici promovisali su je kao kulturnu zajednicu hrvatskog naroda u BiH. Teritorija HZ H-B obuhvatala je područje 30 općina, i to: Jajce, Kreševo, Busovača, Vitez, Novi Travnik, Travnik, Kiseljak, Fojnica, Skender Vakuf (Dobretići), Kakanj, Vareš, Kotor Varoš, Tomislavgrad, Livno, Kupres, Bugojno, Gornji Vakuf, Prozor, Konjic, Jablanica, Posušje, Mostar, Široki Brijeg, Grude, Ljubuški, Čitluk, Čapljina, Neum, Stolac i Trebinje (Ravno). Bošnjaci i Srbi, niti su pitani, niti su dali legitimitet za njeno stvaranje. U to vrijeme jugo vojska već je bila zauzela lijevu obalu Neretve od Jablanice do Čapljine. U kasno ljeto, 1993. godine, iz nje je proizišla Hrvatska Republika Herceg-Bosna. Njen predsjednik, Mate Boban, proglasio HR H-B poslije pregovora sa 12 ministara EU u Briselu i poslije potpisa akta na britanskom ratnom brodu HMS Invincible (što znači ne poražen) u Jadranskom moru, kada su predstavnici sva tri naroda BiH razmatrali mogućnost stvaranja Unije triju republika u BiH, od kojih bi jedna bila HR HB. Bošnjačka strana nije se složila sa Hrvatima po pitanju izlaza na more, a Srbi su izložili zahtjev za podjelu Sarajeva. Dana 29.09.1992. godine Skupština BiH odbija ovaj plan. Radi detalja o tome vidjeti, Laura Silber i Alan Little: Smrt Jugoslavije, Harmondsworth, 1996, str. 300 – 303. Uspostavu vlasti, organizaciju i politiku HZ H-B, najjasnije je opisao Ciril Ribičić u svojoj knjizi: Geneza jedne zablude – ustavno-pravna analiza nastanka i djelovanja HZ H-B, Zagreb – Sarajevo – Idrija, 2000.

- sačuvan je najveći dio naučno-istraživačkog kadra i privrednog potencijala,
- BiH je priznata u međunarodnim granicama, čime je nastavljen međunarodni državno-pravni kontinuitet.

4. KONCEPCIJA ODBRAMBENOG RATA

Koncepcija odbrambenog rata zasnivala se na:

- odbrani države, stanovništva i teritorije,
- stvaranju uslova za pobjedu nad agresorom i oslobođenje državnog prostora,
- stvaranju uslova za povratak izbjeglica i raseljenih,
- izgradnji nezavisne, demokratske, građanske, sekularne, miroljubive i napredne države,
- modernizaciji OS: dogradnja, opremanje, školovanje i dr.

Suočen sa masovnim upućivanjem agresorskih vojnika u BiH, bosanskohercegovačke patriote našle su se u ozbiljnoj i teškoj situaciji, zbog čega su bili prinuđeni da vode borbu za opstanak države.

Narod je dominantan vojni faktor u ratu i zato je glavni napor Armije RBiH (ARBiH) bio usmjeren narodu, čime je osigurana njegova zaštita i podrška. Bez naroda vojska ne bi postojala sama za sebe. Bez naroda vojska bi bila lišena podataka o neprijatelju, ne bi mogla sačuvati tajnu o pokretima jedinica. Narod nam je davao ideje za lukavstva, kurire, služio kao vodič, skrivao nas, štitio, hranio i oblačio, njegovao ranjenike, itd.³

5. STRATEGIJA ODBRANE RBiH

Strategija odbrane RBiH zasnivala se na slijedećem:

3 Vijetnamski general VO NGUJEN ĐAP, po čijim načelima je organizovan, vođen i uspješno završen oslobodilački rat u Južnom Vijetnamu kaže: „Ukoliko borba duže potraje, utoliko su naše snage jače, a neprijateljeve slabije. Naša snaga počiva na pravednosti, monolitnosti cijelog naroda, odlučnosti za borbu i pobjedu, nepogrešivoj liniji otpora za narodni spas, strategiji oslobodilačkog rata, tradiciji slobodarstva i upornosti, nepresušnim rezervama našeg naroda, ratnim iskustvima, prednostima naše pozadine, velikim simpatijama i podršci prijateljskih, bratskih i progresivnih naroda svijeta.“

- definisanom političkom cilju oružane borbe - odbrana državnog teritorija, prema Platformi za djelovanje Predsjedništva u ratnim uslovima,
- skromnoj i neadekvatnoj pripremi teritorije za odbranu.
- funkcionisanju diplomatskog sistema koji je u funkciji odbrane,
- osloncu na vlastite snage (u armijskom i proizvodnom smislu),
- formiranju policije i agencija sigurnosti,
- funkcionisanju sistema pravosuđa, zdravstva, obrazovanja i kulture,
- materijalnoj proizvodnji, uslugama i snabdijevanju,
- saobraćaju i vezama i
- informisanju.

Agresorskim strategijama specijalnog, ograničenog i konvencionalnog rata, bosanskohercegovački patrioti su suprotstavili svoju strategiju, čije su osnovne karakteristike bile sljedeće:

- rat je omogućio mobilizaciju i organizaciju bosanskohercegovačkih patriota za učešće u oružanom otporu, brzu izgradnju i jačanje odbrambenih oružanih snaga: armije i policije,
- opći dugotrajni otpor uz neprekidne akcije protiv agresora, čije su snage po dijelovima neutralisane, postepeno, dio po dio savladivane, a strategijski ciljevi ostvarivali jedan za drugim,
- borci su odmah shvatili ciljeve borbe: odbrana i opstanak države Bosne i Hercegovine,
- stvorena je uvjerenost u pobjedu kao konačan ishod rata, još u početnom periodu, kada smo kao slabija strana doživjeli ogromne ljudske i materijalne gubitke, kao i gubitke dijelova državnog teritorija, iako su i tada oslobođeni neki gradovi okupirani od strane JNA,
- koordinacija političke i oružane odbrane sprovodila se od početka rata,
- oslonac na sopstvene snage, uz korištenje skromne pomoći prijateljskih država.

U cjelini, ova strategija zahtijevala je da se kombinuje borba na svim poljima ljudske djelatnosti: politika, ekonomija, diplomatija, kultura, itd., a u vojnoj oblasti, frontalni bojevi i borbe, kombinovani sa gerilskim dejstvima. Pri tome, sve snage dejstvovale su u duhu

osnovne ideje i međusobnog sadejstva i dopunjavale su se. Kombinovane akcije su ostvarivane harmonično i na vrlo širokom frontu, u svakoj borbi, boju i rijetkim operacijama. To se postizalo smišljenim i brižljivim pripremama u toku planiranja dejstava. Složene akcije su prethodno dugo i tajno pripremane. Suština takvih priprema bila je u tome da se u akcije uđe bez velikog rizika, sa sigurnim pretpostavkama i većim izgledima za uspjeh. To je veoma značajno kako sa moralnog, tako i sa stanovišta racionalne upotrebe snaga.

Doktrinarna načela strategije odbrane RBiH sadrže sljedeće:

1. Voditi odbranu sa svim bosanskohercegovačkim patriotama u svim domenima. Kombinovati oružane snage sa političkim snagama, oružanu sa političkom borbom.
2. Učvrstiti se u seoskim i gradskim područjima, tu pripremiti odgovarajuća dejstva ka planinama, ravnicama, većim naseljima i gradovima koji su bili pod agresorskom okupacijom.
3. Duboko se nadahnuti odbrambenom, a zatim ofanzivnom strategijskom mišlju o karakteru i ciljevima rata.
4. Primjenjivati strategiju dugotrajnog rata s težištem da se agresor preduhitri.
5. U osnovi se oslanjati na sopstvene snage, a nastojati koliko god je moguće da se dobije pomoć spolja, ukine embargo na uvoz naoružanja i vojne opreme i pokrene akcija multinacionalnih snaga protiv agresora.
6. Potpuno se oslanjati na narod. Početi od izgradnje političke baze u masama da bi se došlo do snažnog logističkog oslonca. Oslanjati se na snage, kako u selima, tako i u gradovima. Graditi logističke baze i snažnu logistiku na selu, podižući stretegijska uporišta u gradovima. Uskladiti lokalne logistike sa općom – državnom.
7. Izgrađivati i učvršćivati što veću slobodnu teritoriju radi baze – oslonca za daljnja borbena dejstva.
8. Braniti svoju pozadinu i povremeno napadati agresorsku.
9. Oslanjati se i na prijateljske države, kao značajnu logističku podršku.

Odbrambeni princip komandanata jedinica ARBiH primjenjivao se i na taktičkom nivou (sa malom snagom, suprotstaviti se velikoj).

Umjesto da se protiv manje jedinice angažuju velika, velike agresorske jedinice napadane su malim jedinicama ARBiH. Taj princip se razvijao do posebne teorije o „vještini pobjeđivanja velikog broja malim brojem“. To, naravno, ne protivrjujeći principima grupisanja snaga i izbora težišta.

Načelo odbrane bilo je, tako reći, apsolutizovano. Tu nije bilo riječi samo o povremenom „uznemiravanju i napadanju neprijatelja“, već upornoj i žilavoj odbrani.

Inicijativa je značila planski dodir sa neprijateljem, a kada se isti želio odmoriti, prisiljavao bi se na borbu, da izađe iz baza i rovova, da razvuče svoj borbeni poredak, da trupe drži u mobilnom stanju i velikom obimu naspram manjih snaga koje su ga neočekivano uznemiravale. U ovakvim i sličnim prilikama, gospodar bojnog polja nije onaj ko je nadmoćniji u ljudstvu i tehnici, nego onaj ko se na njemu bori, kada i kako on želi. Promjena položaja znači manevar po unutrašnjim operacijskim pravcima, a ne „povlačenje i ustupanje“. U određenim trenucima, na pojedinim mjestima, bilo je moguće biti u defanzivi, ali samo zbog toga da se stvore uslovi za nastavak dejstava.

Faze vođenja odbrambenog rata⁴:

1. faza: autonomno vojno organizovanje i lokalno pružanje otpora; odsustvo većeg uticaja sistema RiK-a na svim nivoima; raznolikost vojnih formacija, stepena naoružanosti i obuhvaštenosti; rascjepkano slobodne teritorije, u političkom i u informativnom smislu; nedovoljno prisustvo organa državne vlasti i članova ŠVK u jedinicama i na terenu, uopšte; nedefinisan opšti stav prema HVO, pa i poslije prvih insceniranih sukoba i očiglednog genocida (N. Travnik, G. Vakuf, Prozor); paravojno djelovanje nekih manjih jedinica i odsustvo kontrole nad njima; neravnomjerna naoružanost jedinica u različitim regionima i odsustvo centralizovanog pristupa rješavanju logističkih problema (sem za MTS), zaustavljanje okupacije agresora i očuvanje naroda i teritorije (od aprila 1992. do maja 1993. godine);

2. faza: potpuna blokada slobodnih teritorija Republike BiH, i ne samo snabdijevanje Armije, nego i stanovništva; borba sa dva agresora

4 General Rasim Delić, *Godine ponosa, Prva linija*, mart/april, 1999., 13-14.

ra i samim tim široke linije fronta sukoba; zajedničko djelovanje oba agresora gdje su im se interesi poklapali (konjic, Kiseljak, Žepče); minimalne količine MTS koje su Armiji stajale na raspolaganju; zamašne operacije oba agresora, uz učestvovanje i VJ i HV na svim stranama što je razvlačilo snage Armije (G. Vakuf, Mostar, Brčko, Goražde); slamanje ofanziva agresora na Brčko, Teočak, Olovo, Maglaj, Tešanj, G. Vakuf i Mostar; fizičko povezivanje 2. i 3. korpusa, 3. i 7. korpusa, 7. i 6. korpusa, 1. i 5. korpusa, te 6. i 4. korpusa Armije RBiH; stavljanje pod kontrolu Armije RBiH oko 2.500 km, i više gradova (Vareš, Kakanj, Travnik, Bugojno, Fojnica, Konjic i Jablanica); deblokada slobodnih maglajskih i tešanjskih teritorija; borba za komunikacijsko i fizičko povezivanje slobodnih teritorija (od maja 1993. do maja 1994. godine);

3. faza: jačanje sistema RiK Armijom na svim nivoima; kadrovska i organizacijska ustrojavanje Armije, plansko agažovanje ŠVK, i u prema jedinicama Armije; prerastanje Armije u respektabilnu vojnu silu koju počinju svi uvažavati i koja poboljšava pozicije naših državnih predstavnika u pregovorima, uspostavljanje strateške ravnoteže i preuzimanje inicijative na taktičkom nivou; uspostavljanje strateške ravnoteže i preuzimanje inicijative na taktičkom nivou radi popravljavanja taktičkog položaja i izravnavanja linija fronta (od maja 1994. do kraja 1994. godine). U ovoj fazi su postignuti i sporazumi o prestanku sukoba sa HVO (Zagreb), objedinjavanju snaga i formiranju Združenog štaba (Split), te o uspostavljanju Federacije BiH (Vašington). Vođene su i značajne borbe uključujući i prvu zajedničku operaciju ARBiH i HVO (oslobođanje Kupresa). U borbama je ostvareno: oslobođanje velikog dijela crnoriječke visoravni; deblokada Tešnja i Maglaja, oslobođenje brojnih objekata kojim je popravljen taktički položaj ARBiH (Vijenac, Zmajevac, D. Brka).

6. ODREĐENE KARAKTERISTIKE RATA U BIH

Rijetko su u historiji čovječanstva u ratnom sukobu bile jedne tako moćne vojne oružane snage sa malobrojnima i slabo naoružanom vojskom. I rijetko je historija zabilježila sličan iscrpljujući rat. Ovo je, poslije Vijetnamskog rata, jedan od najkrvavijih lokalnih ratova 20-tog stoljeća. U ratu protiv bh. patriota, SRJ i RH su upotrijebile: skoro cjelokupno ljudstvo svojih oružanih snaga, angažavale najelitnije snage kopnene

vojske, lovačko-bombardersku avijaciju i helikoptere, ratnu mornaricu i posebno obučene, organizovane i opremljene specijalne snage (pado-branska brigada iz Niša). Naspram golorukih branilaca bili su neprijateljski vojnici naoružani i opremljeni svim ratnim sredstvima, koja su, u to vrijeme, predstavljala posljednju riječ ratne tehnike.

Uzdajući se u premoć svoje ratne tehnike i privrede, agresori su, bukvalno, rasipali svoja borbena sredstva, ne birajući ciljeve. Po obimu razaranja i brutalnosti metoda i postupaka, koje su agresori primjenjivali u borbi, minuli rat je poprimio neka neuobičajena svojstva i obilježja. Agresori su na BiH iz različitih oruđa i oružja izbacili hiljade tona municije i eksploziva, zbog čega se minuli rat smatra jednim od najrazornijih lokalnih ratova. Prema nepotpunim podacima, minuli rat je, po izdacima, jedan od najskupljih lokalnih ratova. Zbog svega toga mu se mogu dodati atributi: „najprljaviji rat“, „rat uništenja“ i sl.

Među najteže agresorske gubitke spadaju gubici u ljudstvu, tj. poginuli i ranjeni vojnici. Pored tih gubitaka, agresori su izgubili mnoštvo aviona, helikoptera, tenkova, oklopnih transportera, topova, haubica, minobacača, višecijevnih bacača raketa i ostalog naoružanja i vojne opreme.

Minuli rat ima i obilježje rata protiv geografije, jer su agresori, pored ubijanja vojnika i civila uništavali: gradove, sela, šume, žetve, i sl. Time su agresori nastojali stvoriti veliku oskudicu braniocima i olakšati njihovo uništenje.

7. KARAKTER RATA

Rat u kojem su se bosanskohercegovačke patriote branile, predvođene Predsjedništvom R BiH i okupljene oko ARBiH, bio je pravedan i progresivan odbrambeni rat, u kojem su u redovima ARBiH učestvovali pripadnici svih bosanskohercegovačkih naroda, braneći slobodu i nezavisnost međunarodno priznate države. Glavna snaga branilaca bili su radnici, seljaci i građani. Značajno je bilo i učešće inteligencije. Branioci su vodili borbu za odbranu države najčešće na onim prostorima na kojima su i prije rata živjeli, što znači da je minuli rat imao odbrambeni karakter.

Na drugoj strani, rat koji su protiv BiH i ARBiH vodili agresori je, po svom karakteru i ciljevima, bio nepravedan. To je, u suštini, bio osvažacki rat, s ciljem podjele i uništenja države BiH, porobljavanja, potčinjavanja i uništenja Bošnjaka i svih patriota. Metode su bile prilagođene novim uslovima koji su iz osnova izmijenjeni nastankom velikog broja novonastalih država i jačanjem uloge demokratije u međunarodnim odnosima. Zbog toga je razrađena čitava skala oblika takvog rata koji se ne vodi samo vojnim, nego i svim drugim sredstvima, u prvom redu političko-propagandnim, psihološkim i ekonomskim, sa osloncem na reakcionarne režime: RS, na čelu sa Radovanom Karadžićem i HZ H-B, na čelu sa Matom Bobanom.

8. CILJEVI RATA

Neposredni agresorski ciljevi bili su: slamanje otpora patriotskih snaga, uništenje Bošnjaka, uspostava okupacionih režima, okupacija i podjela države BiH. Time bi se osigurali potpuni uticaji SRJ i RH na prostoru BiH. Gušenjem odbrambenog otpora, trebalo je dokazati da su ovakvi otpori osuđeni na neuspjeh.

Politički i vojni ciljevi odbrane BiH bili su:

- odbrana države, njenih naroda i građana od uništenja,
- pobjeda nad agresorom,
- izgradnja nezavisne, demokratske, sekularne, miroljubive i napredne države i
- povratak izbjeglog i prognanog stanovništva.

9. STRATEGIJA AGRESORA I ARMIJE R BIH

a) Ratna doktrina

Ratna doktrina srbijanske strategije imala je da riješi ključni problem kako i na koji način ARBiH lišiti podrške naroda. Srbijanski stratezi i planeri rata imali su pri tome na umu iskustva prethodnih ratova. Zbog toga su se opredijelili na kombinovanje vojnih, psiholoških i političkih sredstava, pri čemu su metodi i sredstva specijalnog rata bili dominantni. Za planiranje tih zadataka angažovani su do tada

najsposobniji generali SVS Vasiljević Aleksandar i Babić Mile, a kada su doživjeli neuspjeh, angažovan je general Bošković Neđo, koji je iz Beograda došao na Pale, da bi neposredno rukovodio planiranjem i izvođenjem specijalnih operacija.

Prema srbijanskom službenom tumačenju pod specijalnim ratom podrazumijeva se vođenje takvih oblika dejstava kojima se postižu planirani politički, ekonomski i vojni ciljevi u okupiranom području, koristeći pri tome lokalno stanovništvo i izvore. Primjenjeno na prilike u BiH, to znači da su rat protiv branilaca vodile susjedne države, uz pomoć Srba i Hrvata u BiH. Cijela prva etapa minulog rata bila je u znaku strategije specijalnog rata. Ona se izvodila sa preko 100.000 neprijateljskih vojnika. Težište je bilo na pacifikaciji putem stvaranja tzv. „demilitarizovnih zona“, „zaštićenih područja“, „sigurnih zona“ i sl. Intenzivna propagandno-psihološka aktivnost išla je dotle da zagovara demilitarizaciju Bošnjaka, koji ne bi imali multietničku Armiju, već samo svoje jednonacionalne policijske snage, naoružane lahkim pješadijskim naoružanjem. Tačnije, bilo je planirano razoružati Bošnjake, a zatim ih grupisati u „zaštićena područja“, u kojima bi vladali bijeda i siromaštvo, što je trebalo da bude dopunski način perfidnog raseljavanja i iseljavanja, do konačnog uništenja. Stavljanjem Bošnjaka „iza žice“, kako je to bilo predviđeno „programom pacifikacije“ i hermetičkim zatvaranjem granica, bilo je planirano: presijecanje korijena u narodu, potpuno iscrpljivanje i izolovanje, a onda vojnim akcijama razbijanje i uništenje jedinica ARBiH.⁵

Ratna doktrina hrvatske strategije nastojala je da riješi ključni problem, kako i na koji način da obezglavi ARBiH. S tim u vezi, za skoro sve komandante jedinica ARBiH odmah su plasirali glasine i dezinformacije o navodnoj špijunaži u korist Beograda i ratovanju u R Sloveniji i RH na strani JNA. Slijedeći problem bio je kako i na koji način politički, ekonomski i vojno pomoći jedinice HVO. Ratnu doktrinu hrvatske strategije karakteriše:

5 Primjera radi, zbog neuspjeha u ratu u R Sloveniji i RH, smijenjen je sa dužnosti jedan general-major (komandant Varaždinskog korpusa Trifunović Vladimir), a zbog neuspjeha u ratu u BiH smijenjeno je sa dužnosti i penzionisano preko 50 generala, (prim.Dž.N.).

- progon nehrvatskog stanovništva stvaranje etnički čistih prostora,
- postavljanje barikada, zaustavljanje i pljačkanje humanitarnih konvoja,
- prekidanje komunikacija i informativna blokada,
- slanje tenkova na Bošnjake i rušenje naselja u kojima nisu bili uspostavili svoju vlast,
- od „privremene izvršne vlasti HVO-a“ stvaranje svoje oružane sile,
- formiranje vlastite carine,
- poštivanje vlasti susjedne RH, a ne svoje države,
- bez legaliteta i legitimiteta Bošnjaka i Srba stvaranje Hrvatske zajednice Herce-Bosna, obmanjujući javnost u početku da je to „kulturalna zajednica Hrvata u BiH“,
- provođenje tihog terora, a zatim i najgrublje forme terora: ubistva, progona, odvođenje u koncentracione logore, i sl.,
- nepoštivanje bosanskohercegovačke valute, na teritoriji pod kontrolom HVO, uvođenjem hrvatske „kuna“ (kada su u zgradu SDK u Mostaru donijeti bh dinari, pripadnici HVO su je zapalili).

Ratna doktrina hrvatske strategije zasnivala se na:

- potpunju komunikacijskoj blokadi za prolazak humanitarnih konvoja i
- učešću regularnih jedinica hrvatske vojske (HV) u borbenim dejstvima protiv ARBiH, kako bi joj se onemogućilo oslobodjenje okupiranih teritorija i izlazak na more, na teritoriji općine Neum.

Zaključak o ratnim doktrinama agresora:

Neuspjeh beogradsko-paljanskog i zagrebačko-gruđanskog režima na političkom planu nisu se mogli nadoknaditi vojnim operacijama. Borbene akcije bile su kratkog dometa i razvučene na cijelom prostoru, bez dovoljno jake udarne snage, opterećene mnogobrojnim slabostima u domenu oblika manevra, ali ne i u domenu logističkog snabdijevanja. Iz dana u dan, agresorski režimi i njihove vojske

trpili su sve snažnije udarce na političkom i na vojnom polju, tako da su bili pred raspadom.

Krah strategije specijalnog rata SVS VJ bio je očevidan. Poslije neuspjeha ove strategije, agresori su bili prinuđeni da je zamijene strategijom ograničenog rata. Tu se ulazi u drugu etapu rata, kada su se jedinice susjednih država neposredno angažovale na bosanskohercegovačkom ratištu. Oni dovlače svoje ekspedicione vojske radi brže okupacije, što dovodi do proširenja rata.

Svjesni činjenice da će rat dugo trajati i u krajnjoj konsekvenci za njih biti izgubljen ako to ne spriječe, agresori u rat ulaze sa idejom „munjevitog rata“, što je podrazumijevalo njegovo okončanje sa jednom ili, u najgorem slučaju, dvije-tri napadne operacije. Međutim, takve operacije, čak i kada se izvode na najbolji način, zahtijevaju veoma mnogo snaga i sredstava. Srbijanske snage, koje su bile angažovane na početku, nisu bile dovoljne.⁶ Tako se, već na prvom koraku, pokazalo pogrešnim stanovište procjene strategije ograničenog rata, da je za okupaciju BiH dovoljno angažovati snage jačine 10-tak korpusa.⁷

Suočena sa otporom bh. patriotskih snaga, jačeg i žilavijeg protivnika nego što je očekivala, ta strategija je na licu mjesta morala da traži rješenje za dugoročniju akciju. U pogledu snage izlaz je tražen u eskalaciji i dovođenju novih srbijanskih snaga, koje su narasle na blizu 500.000 vojnika i izazivanju rata između Bošnjaka i Hrvata koji su u početku rata bili saveznici. Pored toga, izlaz je tražen u izazivanju rata između Bošnjaka, međusobno, na teritoriji Bihackog okruga. Smatra

6 U savremenoj svjetskoj vojnoj literaturi (prema britanskom maršalu Montgomeriju) rat se dijeli na tri faze:

1. Izmjena nuklearnih udara.
2. Eksploatacija tih udara operacijama KoV, RM i RV u cilju zauzimanja protivničke teritorije.
3. Sređivanje i organizacija privrednog, političkog i društvenog života na osvojenim prostorima – učvršćenje okupacije.

Sušтина sovjetskog gledanja na početni period rata ogleda se u ciljevima od kojih se posebno ističe:

1. Što prije i potpunije razaranja – uništenje ili neutralisanje svih osnovnih izvora za vođenje rata na cjelokupnoj dubini neprijateljskih država.
 2. Paralisanje državnog i visokog vojnog rukovođenja.
 3. Dezorganizacija mobilizacije, sprječavanje strategijskog razvoja OS i pružanje pomoći jednog ratišta drugom.
- Glavni zadatak žrtve je da preživi početni udar i pripremi se za početak svojih oslobodilačkih akcija. Što se tiče BiH, opšta situacija i odnos snaga bili su nepovoljni za žrtvu, a osnovna karakteristika naše odbrane je upornost i njena organizacija po raznim pravcima (Prim. Dž.N.).

7 Primjera radi, Amerikanci su u Vijetnamu, u početnom periodu rata, za okupaciju oko 32 miliona Vijetnamaca, angažovali tri, a zatim šest divizija, uz snažnu podršku pomorskih i vazduhoplovnih snaga, (prim.Dž.N.).

se da su ova dva najveća uspjeha SVS VJ. Izlaz je tražen i u jačanju četničke vojske pobunjenih Srba u BiH. Pa, ipak, te snage – kao i strategija ograničenog rata – doživljavaju poraz. Za to postoji više razloga, među kojima su najvažniji:

- Agresija na BiH uslijedila je poslije specijalnog rata, koji je protiv nje vođen i koji je pretrpio nesporan poraz. Tim ratom ne samo što nisu ostvareni strategijski ciljevi, nego nije ni izvršeno „omekšavanje terena“. Četničke snage i administracija počeli su da se raspadaju, pa su srbijanske snage preuzele ulogu da ih štite.
- Protivurječni i, u isto vrijeme, neizbježni zahtjevi koncentracije (radi ofanzivnog dejstva) i disperzije (radi kontrole teritorije) prinudili su im komandovanje da te protivurječne zahtjeve mire kompromisima, što se loše odrazilo na realizaciju konačnog cilja uništenja. Disperzija snaga dovela je do toga da im je svuda bilo nedovoljno vojnika. Snage su im bile rasplinite i postale neefikasne i na kraju prisiljene na strategijsku defanzivu. U nedostatku snaga da preduzmu strategijsku inicijativu, ograničili su se na napadne operacije manjeg obima.
- Neprilagođenost organizacije obuke i uvježbavanja uslovima na bosanskohercegovačkom ratištu, kao i nepogodno zemljište i klimatski uslovi.

Od početka do kraja rata, izveli su mnoštvo akcija i operacija snagama jačine od čete do više korpusa, međutim, skoro sve su se završavale neuspjehom. Razloga za to ima više. Jedan od bitnih je što su se agresori sukobili sa protivnikom visokomotivisanim za odbranu, ali ima i drugih razloga. Tako, npr., i pored ogromne izviđačke tehnike i izviđačkih jedinica, agresori nisu mogli lahko i pravovremeno da pronađu ciljeve, jer su ciljevi i front, u minulom ratu, bili „svuda“.

Nasuprot tome, agresorske trupe su, povremeno, upadale u zasjede, napadane i trpile poraze i u napadu i u odbrani. Zbog toga nisu mogli u punoj mjeri doći do izražaja i ostvariti slobodu u izboru akcije.

Takav način dejstava, u velikoj mjeri, uslovljen je i geografskim karakteristikama zemljišta. Taktičko-operativni pravci bh. ratišta su

malog kapaciteta i međusobno razdvojeni, a zemljište, u najvećem dijelu, nepovoljno za upotrebu oklopno-mehanizovanih jedinica, zbog čega su agresori obilato koristili helikopterske jedinice i artiljeriju.

Po broju napadnih operacija, može se zaključiti da agresorske snage nisu bile u strategijskoj ofanzivi. Povremeno, agresorske operacije imale su obilježja i strategijske defanzive. Najveći broj agresorskih jedinica bio je angažovan u napadnim borbenim dejstvima. Dakle, velika većina agresorskih vojnika bila je neposredno angažovana u napadnim borbenim dejstvima. Manji broj ih je bio angažovan za odbranu gradova, osiguranje i kontrolu teritorije.

Treća etapa rata u strategijskom smislu znači pripremanje odstupnice i prenošenje odgovornosti za rat u nadležnost Karadžića, Bobana i njihovih istomišljenika. Ograničeni rat time je postajao i posredni.

Iz svega toga može se izvući i opći zaključak da su agresori rat u BiH vodili povremenom ofanzivnom strategijom, koju im nije nametnula ARBiH, već njihovi vladari u Beogradu i Zagrebu.

Rat u BiH nije značio samo suprotstavljanje ideologija, već i oprečnih strategija: strategije konvencionalnog osvajačkog rata i strategije odbrambenog rata. Za razliku od prve, čije su karakteristike već iznesene, ova druga strategija je, u suštini, zasnovana na menevru, kombinovanju i iznuravanju. Kad se suprotstave jedna drugoj, te dvije strategije se ponašaju kao sistem i antisistem.

10. STRATEGIJE UČESNIKA RATA U BIH

b) Strategija načela učesnika rata u BiH

Agresorska strategijska načela odnose se na: cilj, ofanzivnost, jednostavnost, jedinstvo komandovanja, koncentraciju, ekonomiju snaga, manevar, iznenađenje i osiguranje. U minulom ratu primjenjena su sva ova načela iako je postojao nesiguran prilaz ofanzivnosti. Pored toga, postojali su zamršeni planovi i neadekvatni prioriteti u pogledu angažovanja snaga i sredstava podrške, komandovanje je bilo podijeljeno, taktika neelastična i nemaštovita koja je obično bila lišena elemenata iznenađenja, a bilo je i rastresitosti između ljudstva i logistič-

kog osiguranja. Suština je bila u tome da su se osvajačka strategijska načela susjednih država razbila u ratu sa odbrambenim strategijskim načelima ARBiH.

Načela strategije odbrambenog rata kojima se rukovodilo Predsjedništvo RBiH i ARBiH sadržana su u općim pogledima na rat i doktrinarnim stavovima i iz njih se mogu izvesti. Prema onome kako su se izvodila ratna dejstva u BiH, i prema postavkama Vrhovne komande i njenog Štaba, koje znače sintezu iskustava u minulom ratu, načela strategije ARBiH bila su sljedeća: izbor cilja, potpuno jedinstvo naroda i oružanih snaga, jedinstvo političke i oružane borbe, iznenađenje, neprekidnost i intenzitet borbe, masovnost, ofanzivnost, inicijativa, nametanje sopstvenih oblika vođenja oružane borbe, izbor težišta, racionalnost i efikasnost, jedinstveno rukovođenje i komandovanje, sigurnost i snabdijevanje (otimanjem od neprijatelja, osloncem na sopstvene snage i skromnu pomoć prijatelja).

Rezultati ARBiH postignuti su tajnim pripremama, dobro planiranim akcijama i postupcima, kao i brzim i iznenadnim dejstvima.

c) Činioci oružane borbe

Od poznatih činioca oružane borbe (ljudstvo, materijalno-tehnička sredstva, prostor i vrijeme), materijalno-tehnički činioac je za agresore u minulom ratu bio izrazito primaran. Dokaz za to su već navedene činjenice, koje govore o kvalitetu i kvantitetu upotrebljenog oružja i oruđa, te o količini eksploziva, municije i granata bačenih na prostor pod kontrolom ARBiH. Agresori su, u tom domenu, raspolagali izrazitom nadmoćnošću, pa su ulogu ovog faktora, naročito vatre, tako reći, apsolutizovali. Međutim, u BiH su pokopane iluzije i tehnokratske koncepcije koje daju prioritet materijalu, kao odlučujućem činiocu za pobjedu u ratu.

Armija RBiH, držeći se shvatanja o odnosima ljudskog i materijalno-tehničkog činioca u borbi, poseban značaj davala je vojniku, ali nije negirala i potcjenjivala značaj tehnike. Naoružanje i oprema čine samo materijalnu i tehničku osnovicu, ali nisu glavni činioci borbene spremnosti oružanih snaga. Armija RBiH nije posmatrala odnos ta dva

činioca pojednostavljeno, kao odnos čovjeka i mašine, već kao situaciji oba faktora koji se izražavaju u ukupnom odnosu snaga. Taj odnos se posmatra kao odnos čovjeka - koji je dovoljno motivisan, sa efikasnim oružjem, u kom slučaju čovjek nije zarobljenik mašine i sistema koji ga potčinjava mašini. Borac ARBiH, sa slabijim oružjem u ruci, moralno i psihološki, bio je nadmoćniji, zato što se borio za slobodu i nezavisnost svoje države. Inferiornost u materijalno-tehničkom činiocu time se kompenzerala i doprinijela je ukupnom moći ARBiH, tj. moralnoj snazi zasnovanoj na visokoj moralnoj svijesti i djelotvornoj ratnoj vještini. To je, inače, suština onoga što se podrazumijeva pod kvalitetom ljudskog činioca.

Kao činioc oružane borbe u minulom ratu, prostor se ispoljavao dvojako: kao veličina geografskog prostora na kojem su izvođeni bojevi, borbe i operacije i kao njegov kvalitet u hidrografske – orografskom smislu.

Agresoru, koji je težio koncentraciji snaga i okruživanju branilaca na malom prostoru, nisu odgovarale velike razmjere bojišta. Nasuprot tome, snage ARBiH težile su da razvuku agresora po cijelom prostoru i na taj način smanje i otupe njegovu napadnu i udarnu moć.

Zauzimanje dijela teritorija od strane agresora nije značilo gubitak prostora za snage ARBiH. Prema tome, razmjere prostora u tim uslovima bile su konstantne, nezavisno od razvoja borbenih dejstava na njemu.⁸ Do proširenja prostora na susjedne države SRJ i RH nije došlo. Posmatrano sa toga stanovišta, proširenje ratnih operacija na susjedne države, nije imalo opravdanje s gledišta vojne strategije ARBiH. To se nije učinilo ni zbog političkih razloga, pa, čak, ni onda kada je agresorima postalo jasno da Bošnjaci, bez obzira na žrtve, neće napustiti domovinu. Što se tiče karakteristika prostora, one su, kao što je već rečeno, negativno uticale na taktičku pokretljivost agresorskih snaga. Negativno je uticalo i vrijeme kao atmosferska pojava. Ova dva činioca oružane borbe, jedinice ARBiH koristile su da parališu agresorske tehničke i druge prednosti.

8 Svako proširivanje prostora na susjedne države pogoduje odbrambenim snagama, jer je veličina prostora, pored vremena trajanja rata i odgovarajuće ratne vještine, bitan element strategije iznuranja (prim. Dž.N.).

d) Oblik rata

Po obimu angažovanja snaga i sredstava i po prostoru na kojem se vodio, rat u BiH bio je ograničeni, lokalni. Međutim, u njemu su bile angažovane i susjedne države. Prema tome, on je, zbog toga, poprimio obilježje međunarodnog sukoba. S gledišta agresorskih klasifikacija ratovanja, oni su u tom jedinstvenom ratu primjenjivali dva oblika rata:

- specijalni (subkonvencionalni) i
- ograničeni, lokalni, (konvencionalni) rat u kojem su, pored konvencionalnog naoružanja, upotrebljavali i biološko-he-mijska sredstva.

Armija RBiH vodila je opštenarodni, odbrambeni rat, u skladu sa specifičnim uslovima. To je oblik rata koji je omogućio da se na najbolji način mobiliziraju i aktiviraju ljudski i materijalni resursi za odbranu od agresije.

Po društveno-političkoj suštini, to je bio odbrambeni rat, uz primjenu svih oblika oružane i političke borbe, vidova i oblika borbenih djestava. Po svojoj suštini, to je bio odbrambeni rat, ali je, po načinu izvođenja borbenih djestava, u završnoj fazi, prešao u ofanzivni oslobodilački rat.

e) Oblici oružane, političke i ekonomske borbe

U skladu sa strategijom ograničenog rata, agresorske snage bile su orijentisane na frontalni oblik oružane borbe, uz istovremena „specijalna“ dejstva. Ali, pošto nikada nisu uspjeli da uspostave neprekidan front i da nametnu frontalna dejstva u kojima dolazi do žestokih sudara i odlučujućih bitaka, morali su da prave kompromise i prilagođavaju svoja dejstva taktici ARBiH, pribjegavajući u napadu potjernim akcijama, većih ili manjih razmjera, a u odbrani obrazovanju odbrambenih linija.⁹

Branioci BiH primjenjivali su više oblika oružane i političke borbe. Oružana borba bila je glavni oblik suprotstavljanja agresoru, a politička borba drugi oblik. Ta dva oblika su se međusobno kombinovala i dopunjavala. Prelaz sa jednog oblika na drugi odvijao se u skladu sa

⁹ Primjera radi, kod Artoa, stare provincije u sjevernoj Francuskoj, u Prvom svjetskom ratu, vođene su četiri bitke, naročito oko grebena Vimii. U drugoj bici, od 09.05. do 18.06.1915. godine, saveznici su pokušali da probiju njemačke linije na zapadnom frontu. Francuska 10. armija je, uz gubitke preko 100.000 vojnika, na 7 km fronta, napredovala 3 do 4 km, dok je engleska 1. armija, uz znatne gubitke, uspjela jedino da osvoji izbočinu, 3 km široku i 800 m duboku. Tako je ta ofanziva pretrpjela neuspjeh.

promjenama situacije na ratištu. Za ARBiH su značajne dvije transformacije. Prva se desila na kraju prve etape, kada su sazreli uslovi za prelaz sa političke borbe (koja je do tada bila osnovni oblik borbe za optanak države i kada se više s tim nije bilo moguće odbraniti) na oružanu borbu za odbranu države. U toku druge transformacije dolazilo je do žestokih sudara, odlučujućih i završnih operacija za odbranu države. U njoj se došlo do završetka rata. Uporedo sa oružanom borbom vodila se i politička borba koja je bila neprekidna u tri vida:

- politička borba, koju je vodilo civilna vlast i ARBiH, na čelu sa Predsjedništvom RBiH,
- politički rad u jedinicama ARBiH i
- agitacija ili „rad na ubjeđivanju“ u neprijateljskim redovima.

To je bila borba za pridobijanje svih narodnih masa i njihovo vezivanje za oslobodilački pokret i raskrinkavanje kolaboracionističkih režima koji su služili agresorskim ciljevima.¹⁰ Može se reći da odbrana BiH, u pogledu metoda političke borbe, obogatila riznicu iskustva pravedenih odbrambenih ratova, naročito kada je riječ o sasvim novim originalnim metodama organizovanja i vođenja odbrambene politike države.

f) Vidovi strategijskih dejstava

Agresorska strategija ograničenog konvencionalnog rata, koja je, u stvari, strategija munjevitog rata, podrazumijeva ofanzivu, kao osnovni – preovlađujući vid djestava. U minulom ratu, ovu strategiju agresori nisu uspjeli sprovesti u djelo. Njihove napadne operacije, imale su samo ograničen operativno – taktički značaj i nisu, u potpunosti, postigle svoje ciljeve. U cjelini gledano, ARBiH je agresore prinudila da na kraju ostanu od strategijske ofanzive. S druge strane, ARBiH je uspjela da pređe u strategijsku ofanzivu. Sudeći po ukupnim aktivnim dejstvima, u različitim oblicima i ukupnim efektima tih dejstava, ARBiH je dosta brzo prešla u strategijsku ofanzivu. Time je opovrgnuto načelo koje u toj vrsti rata predviđa postupnost u prelasku i osvajanju strategijske ofanzive. To se nije desilo slučajno i spontano, već je rezultat svjesnog opredjeljenja u strategiji ARBiH. U izvjesnim trenucima, u pojedinim operacijama, ARBiH bila je u defanzivi, ali

¹⁰ Tipičan primjer kolaboracije je tenkovska i art. podrška VRS brigadi HOV u Žepču (prim.a.).

samo zbog toga da se stvore potrebni uslovi za nastavak operacije, npr. za oslobađanje Vlašića.

g) Oblici borbenih dejstava

Najznačajnija specifičnost minulog rata u BiH odnosi se na oblike borbenih dejstava. Pored manje-više klasičnih borbenih dejstava koja su primjenjivana kao što su borba, boj i operacija, agresori su preduzimali i posebna dejstva, kao što su: racije, etničko čišćenje,¹¹ razaranja naseljenih mjesta, mjere pacifikacije, akcije policije i službi sigurnosti, bombardovanje i granatiranje, upotrebu hemijsko-bioloških sredstava, itd.

Prevladavali su bojevi i borbe. Operacije, po pravilu napadnog karaktera, izvođene su rjeđe. Čisti odbrambeni bojevi i borbe bili su rjeđi, a na strani ARBiH češći. Osnovni načini borbe ARBiH su: prepadi, zaszede, odbrana i napadi.

Rezultati inventivne kreativne taktike, u ukupnom zbiru, imali su strategijski značaj.

Operacije su, po načinu izvođenja i obimu, bile različite. Napadne operacije agresora nisu prelazile okvir operatike. Mnoge od njih, po broju angažovanja snaga, graničile su se sa bojevima, ali su, po ciljevima koje su planirale da ostvare, imale značaj operacija. Izvođene su jačim sastavima, na odvojenim pravcima, međusobno povezanim po cilju i vremenu.

Operacije ARBiH bile su malobrojne, ali su njima postizani odgovarajući efekti. Time je agresorski program okupacije i uništenja BiH i Bošnjaka onemogućen, a povećana je međunarodna afirmacija oslobodilačke borbe ARBiH. U stvari, njima je učinjen preokret u minulom ratu i naznačen slom agresorskih strategija, a postignut je jedan od strategijskih ciljeva, tako što su agresori primorani na mirovne pregovore.

U početku rata, agresor je intenzivno upotrebljavao avijaciju, što je činio i kasnije, bez obzira na Rezoluciju UN br: 816 kojom je avijacija NATO-a ovlaštena da ruši avione koji krše zabranu letova nad BiH. Armija RBiH je, braneći se od tih napada, izvela i protivvazдушnu odbranu zapaženih razmjera i uspjeha.

¹¹ Eufemizam (prim. Dž.N.).

Klasične pomorske operacije nisu izvođene. Dejstva ratnih morarica agresora svedena su na blokadu obale i luke Ploče (u kojoj su se nalazili skladišni kapaciteti najvećih bh. preduzeća), sprječavanje dotura morem, onemogućavanje saobraćaja na moru i rijekama. U „etničkom čišćenju“ teritorija, pored rijeka Drine i Save, srpski agresor je angažovao i brodove riječene ratne flotile.

11. ORUŽANE SNAGE AGRESORA I ARMIJE R BIH

a) Jačina i odnos snaga

Na bosanskohercegovačkom ratištu bile su angažovane ogromne vojne snage i materijalna sredstva. Vojne snage iz etape u etapu sistematski su narastale da bi dostigle konačne cifre. Bivša JNA je imala značajne vojne potencijale, koje je, nakon rata u R Sloveniji i RH, angažovala na bosanskohercegovačkom ratištu.

Vojni potencijali bivše JNA:

Kada je u 1991. godini bivša JNA započela rat protiv Hrvatske, posjedovala je 19.029 različitih artiljerijskih oruđa, 1.799 protivtenkovskih topova, 4.200 BsT-a, 6.400 MB-a, 1.934 oruđa teške artiljerije, 250 samohotki, 4.286 PAM/PAT-ova i 160 VBR-ova.

Poslije gubitka u opremi u R Sloveniji i RH, SRJ je imala oko 17.270 art. cijevi, što je predstavljalo značajnu silu na svjetskoj skali. Primjera radi, kopnene trupe SAD imale su 5.789; Ukrajine - 5.000; Turske - 4.178; Indije - 4.000; Italije 1.952; Francuske - 1.403; Velike Britanije 729 art. cijevi. Iza Srbije bila je, čak, i Kina, sa svojom milionskom armijom i 14.500 art. cijevi, od čega su 3.800 bili MB-i.

Najveća artiljerijska sila bila je Ruska Federacija koja je posjedovala oko 55.000 različitih art. cijevi. Prije raspada, SSSR je imao 64.000 art. cijevi, od čega 13.000 MB-a. Uzimajući sovjetsku doktrinu superiorne art. sile kao primjer, SFR Jugoslavija je onda, a SR Jugoslavija tada, uživala premoć, posjedujući veliki broj teških topova kojima su sistematski uništili određena područja Hrvatske i gotovo sve gradove i naselja u BiH u kojima nisu uspjeli uspostaviti svoju vlast. Činjenica što su Amerika i NATO oklijevali da pošalju kopnene snage u BiH, bila

je, prije svega, u strahu da vazdušni udari ne bi dovoljno brzo uništili taj arsenal, a naročito zato što su se Amerikanci u Vijetnamu suočili sa svega 1.200 topova i MB-a kojima su raspolagale odbrambene snage Vijetnama.

SR Jugoslavija je svoju artiljeriju bila razmjestila duž cjelokupne teritorije nad kojom je imala nadzor: 3.000 art. cijevi u BiH, 4.000 u Crnoj Gori, a više od 10.000 u užoj Srbiji, Vojvodini i na Kosovu. Sva važnija skladišta municije i fabrike za proizvodnju oružja su predisllocirali na matični srbijanski teritorij.

SR Jugoslavija se, što je očito, pripremala za iscrpljujući rat koji bi mogao trajati godinama i u kojem bi artiljerija činila stratešku okosnicu. To potvrđuje i sljedeća tabela:

Ukupni potencijali srbijanskog naoružanja na teritoriji Srbije, C. Gore i BiH (podaci iz jula 1992.)				
vrsta oružja		broj (kom)	proizvodni status	rezerve municije
Puške (pješ. naoruž.)	Automatske i poluautomatske puške	2.000.000	pojačana proizvod.	za 5 godina
	Puškomitraljezi	600.000	nastavljena proizvod.	za 3 godine
	Mitraljezi	25.000	nastavljena proizvodnja	za 18 mjeseci
MB, RB i POVR	RB za jednokratnu upotrebu	200.000	pojačana proizvod.	za 12 mjeseci
	RB za višekratnu upotrebu	4.000	pojačana proizvod.	za 12 mjeseci
	Vođeni protivtenkovski projektili „maljutka“ 9K11	1.500	nastavljena proizvodnja	za 6 mjeseci
	Protivtenkovski RB i MB	2.000	pojačana proizvod.	za 10 mjeseci
	Minobacači (MB)	5.600	nastavljena proizvod.	za 3 godine (mjesečna proizvod. oko 5.000 granata)

Topovi	Bestrajni topovi (BST)	4.000	nastavljena	za 2 do 3 godine
	PAM-ovi i PAT-ovi	3.900	nastavljena	za 15 do 18 mjeseci
	Teška artiljerija	3.400	nastavljena	za 2 godine
	Samohotke	200	nastavljena	za 12 mjeseci
	VBR-ovi	150	nastavljena	600.000 kom, 125 mm i 252 mm-skih raketa
Tenkovi		800 – 900	obustavljena proizvodnja	100, 125mm-skih granata za 10 godina
Oklopni transporteri (naoružani)		738	djelimično nastavljena proizvodnja	„Maljutke“, laki top i mitraljezi
Avioni operativni		180	obustavljena proizvodnja dijelova	konvencionalnih kasetnih bombi za 8 – 10 mjeseci
Helikopteri (borbeni i transportni)		150 „gazela“ i MI-8	obustavljena proizvodnja	protivtenkovski navođeni projektili
„Zemlja-zemlja“ (Luna) i projektili srednjeg dometa		50 – 60 lansera	poboljšana	
Gorivo			embargo na snabdijevanje	usklađeno za 3 mjeseca intenzivne borbe
„Vazduh-vazduh“ (avionski) projektili		600	servisi, modifikacije	
Vazduh-zemlja“ (avionski) projektili		400		
„Zemlja-vazduh“ (protivavionski) projektili		200 lansera	poboljšana	500 – 600 komada
Fregate i korvete		4		svi brodovi, projektili, municija, u Boko-Kotorskom zaljevu
Raketni – torpedni čamci		60	obustavljena proizvodnja	
Mino-polagači		8 – 10 operat.	obustavljena proizvodnja	
Amfibijska vozila (plovila)		40	obustavljena proizvodnja	
Podmornice		5	obustavljena proizvodnja	
Mini-podmornice		6	obustavljena proizvodnja	svi brodovi, projektili, municija, u Boko-Kotorskom zaljevu
Pomorski helikopteri		16		heliodrom u Titvu

Tabela 1: Pregled vojnih potencijala bivše JNA¹²

12 Stanje i broj naoružanja zasnovani su na osnovi zvaničnih izvora V. Britanije, SAD, Francuske, Njemačke, Austrije, Italije i Švedske. Moguća odstupanja u promjenama su: do plus – minus 2% (prim. Dž.N.).

Prema procjeni „Odbora za spas BiH u Americi“, objavljenoj u listu „Istina o BiH“ broj 11/godina 1, od 27.09.1994.godine, VRS je imala oko 80.000, a ARBiH oko 180.000 vojnika.

Dio bivših rumunskih nacionalista, većinom oni koji su bili u službi režima Čaušesku Nikolaja, bio je uključen u kopnene trupe VJ. Njima su se pridružili dobrovoljci Rusi, Bugari, Grci i drugi, prvenstveno iz pravoslavnog svijeta. Prisustvo ruskih pilota, koji su letjeli na MiG-ovima 21, 23-BIS i 29, zasnovano je na činjenici da su, tokom borbenih letova, presretni njihovi razgovori na maternjem jeziku,

Bivša JNA je bila izvanredno obučena armija sa dugogodišnjim ratnim iskustvom, naoružana, posebno u prijeratnom periodu, naj-savremenijim borbenim sredstvima i do tada neviđenom vatrenom moći i manevarskim mogućnostima.

Na tempo povećanja agresorskog brojnog stanja, naoružanja i ostale tehnike uticale su, prvenstveno, matične države (SRJ i RH) koje su, u želji da što prije slome bosanskohercegovačke odbrambene snage, stalno jačale svoje oružane snage.

Agresorske snage bile su savremeno naoružane i prilagođene za dejstva u BiH. U svojim sastavima imale su znatan broj tenkova. Te snage su se periodično „rotirale“, odnosno, vraćale u matične države na popunu i odmor i, u međuvremenu, zamjenjivale svježim jedinicama i dobrovoljcima «vikend ratnicima» iz ZEZ, tako da su kroz bosanskohercegovačko ratište prošle skoro sve snage agresora, kako operativna komponenta, tako i rezerva.

Armija R BiH odgovorila je svestranim jačanjem svojih potencijala, da bi ih, uz sopstvene izvore, ratni plijen i pomoć prijateljskih država, vrlo brzo razvila u savremenu armiju, od šest korpusa kopnene vojske i snage ratnog vazduhoplovstva i protivvazdušne odbrane, sposobne za uspješno izvođenje strategijskih operacija, do konačnog poraza agresora i oslobođenja države.

Pomorske snage, sa ljudstvom i plovnim objektima, u BiH nisu razvijane ni u minulom ratu, a ni nakon njegovog završetka.

U toku borbi protiv agresora, branioci su razvili RV i PVO. Ovaj vid OS, kao i kopnena vojska razvijali su se relativno brzo, zahvaljujući

ratnom plijenu i sopstvenim izvorima. Gubici u naoružanju i opremi, branioci su brzo nadoknađivali, kroz ratni plijen.

PVO branioca oborila je nekoliko agresorskih aviona koji su polijetali sa aerodroma u Srbiji, Crnoj Gori i Hrvatskoj, kao i sa aerodroma Zalužani kod Banja Luke. Avijacija snaga UN oborila je samo četiri aviona, koji su, u ljeto 1994. godine, poletjeli sa aerodroma kod Udbine i bombardovali fabrike u Novom Travniku i Bugojnu.

Brojni odnos odbrambenih i agresorskih snaga većinom je bio u korist agresora. Agresori su ovaj odnos mijenjali u svoju korist dovlačenjem svježih snaga i uvođenjem savremenih borbenih sredstava vrlo velike vatrene moći.

Međutim, izvori narastanja branioca, posebno ljudski i moralni, bili su neiscrpn i pred kraj rata uspostavljena je ravnoteža, što je dovelo do odlučujućih promjena i završetka rata.¹³

Brojni odnos, međutim, treba posmatrati i u svjetlu sljedećih bitnih elemenata stvarnog-kvalitativnog odnosa snaga:

- Živu silu ARBiH nisu činile samo vojne formacije. To je, u suštini, bio sav narod koji je primjenjivao različite oblike otpora okupatoru i izdajnicima.
- U oblasti borbene tehnike i vatrenih mogućnosti, snage ARBiH su, u uslovima inferiornosti na globalnom planu, aktiviranjem svoje namjenske proizvodnje, uspjele da stvore povoljan odnos snaga na taktičkom nivou.
- Izrazita prevlast agresorske avijacije je, nakon usvajanja Rezolucije UN broj 816 o zabrani letova, dobila drugačije značenje. Time je onemogućena realizacija načela da rat dobija onaj ko ima prevlast u vazduhu.
- Moralni činioc, (motivisanost za dugotrajan rat i savjest o odbrani svoje države), kao presudan činioc odnosa snaga u minulom ratu, bio je u punoj mjeri na strani branioca.

¹³ Nakon završetka rata program „Opremi i obučiti“, Izjava Bijele kuće

b) Grupisanje snaga

Grupisanje odbrambenih i agresorskih snaga bilo je uslovljeno općim ciljevima rata, strategijskim objektima i ratnim doktrinama.

VRS, VJ i njihove paravojne jedinice su glavne snage grupisali u regionima velikih gradova, aerodroma, važnijih administrativno-političkih centara, u zahvatu glavnih komunikacija i strategijskih objekata, čime su praktički bili okupirali BiH. Značajne strategijske rezerve imali su na teritoriji SRJ.

HVO, HV i njihove paravojne jedinice su glavne snage grupisali u zapadnoj Hercegovini, dolinama rijeka Neretva i Bregava, na teritorijama općina: Neum, Stolac, Čapljina, Mostar, Ljubuški, Čitluk, Livno, Posušje, Tomislavgrad, Grude, Prozor i Gornji Vakuf. Značajnije strategijske rezerve imali su na teritoriji RH.

Armija RBiH je, u skladu sa svojom koncepcijom, strategijom, operativkom i taktikom odbrambenog rata, rastresitim rasporedom pokrila dio bosanskohercegovačkog ratišta, tako da su se akcije mogle izvoditi u isto vrijeme i svuda, na frontu, na bokovima i u agresorskoj pozadini. U prvoj fazi rata težište dejstava ARBiH bilo je u odbrani, a pred kraj rata na oslobođenju državnog teritorija.

c) Rukovođenje i komandovanje

Armija R BiH

Armijom R BiH rukovodilo je i komandovalo Predsjedništvo RBiH, kao njena Vrhovna komanda. Vrhovna komanda imala je Štab i Vladu, a u sastavu Vlade bilo je Ministarstvo odbrane. Na čelu svih jedinica bili su komandiri i komandanti, koji su jedini imali pravo komandovanja jedinicama, shodno principima jednostarješinstva i subordinacije.

VRS i VJ

Ovim vojnim formacijama rukovodilo je i komandovalo Predsjedništvo SRJ, preko Generalštaba VJ, a on preko Generalštaba VRS na Palama. Ministarstvo odbrane u Beogradu je bilo pretpostavljena institucija Ministarstvu odbrane RS na Palama. Njihove jedinice bile su organizovane u korpusne, sa čime je bilo usklađeno komandovanje kopnenim snagama i avijacijom, kao i sveukupno njihovo grupisanje.

Na taktičkom nivou, imali su dosta poteškoća u komandovanju taktičkim jedinicama zbog ispresijecanosti i pokrivenosti zemljišta i načina dejstava odbrambenih snaga. Da bi riješili taj problem, osigurali su znatan broj helikoptera.

U rukovođenju i komandovanju imali su sljedeće slabosti:

- komande i jedinice, pripremi borbenih dejstava, pristupale su sa nedovoljnom tajnošću,
- oficirima je nedostajao profesionalizam i većina su bili zločinci, nisu bili u stanju da se brzo prilagođavaju iznenadnim promjenama situacije,
- bila je izražena nesrazmjerna razlika između visokog kvaliteta naoružanja i lošeg kvaliteta komandovanja, zbog čega su počinjeni genocid i brojni ratni zločini.
- vojničkom sastavu nedostajalo je poštenja, viteštva, morala, solidarnosti i fizičke izdržljivosti,
- u radu komandi i štabova, bila je prisutna površnost i pogrešna procjena borbenog morala branioca.

Ove slabosti rezultat su degradacije morala uzrokovanog i zbog straha od buduće odgovornosti pred Međunarodnim sudom za ratne zločine.

HVO i HV

Ovim snagama rukovodio je i komandovao Predsjednik Republike Hrvatske, koji je ujedno bio i Vrhovni komandant vojske. U sastavu Vlade bilo je Ministarstvo odbrane, u čijem sastavu je bio i Glavni stožer Hrvatske vojske, kome je bio potčinjen Glavni stožer HVO u Grudama.

Umjesto korpusa, HVO i HV imali su zborna područja. Niže jedinice bile su: zdругovi, brigade, pukovnije, bojne i satnije.

Načela rukovođenja i komandovanja u ovim formacijama bila su slična kao kod VJ i VRS.

11.1. Snage TO RBiH

Dana 08. aprila 1992. godine, Predsjedništvo R BiH donijelo je Uredbu o ukidanju dotadašnjeg RŠ TO SR BiH i formiranju ŠTO RBiH. Ova Uredba ima historijski značaj jer predstavlja jedan od osnova za razvoj oružanih snaga RBiH. Njom su razriješeni dužnosti dotadašnji i imenovani novi čelni ljudi. Određen je privremeni znak za pripadnike

TO i regulisan sistem RiK-a. Na taj način R BiH je, prvog dana svoje nezavisnosti, ozakonila svoje oružane snage i time ispunila bitne odrednice međunarodnog ratnog prava. Narednog dana, Predsjedništvo RBiH donijelo je Odluku o objedinjavanju u sastave TO svih oružanih sastava (osim snaga bivše JNA i MUP-a). Ovom Odlukom Predsjedništvo R BiH se odlučilo da, dbranu države i daljnji razvoj sopstvenih OS, zasniva na osnovama svojih dotadašnjih legalnih i legitimnih OS. Ovom Odlukom obavezani su svi, do tada, formirani oružani sastavi i pojedinci da se prijave najbližim okružnim ili opštinskim štabovima TO, radi prijema obilježja i stavljanja pod jedinstvenu komandu, najkasnije do 15. aprila 1992. godine.

TO SR BiH je 1985. i 1986. godine bila organizovana u 120 mirnodopskih štabova, na nivou opština, okruga i republike. Rukovodila je sa 313.000 pripadnika ratne TO, razvrstanih u 582 ratna štaba, 4.200 ratnih jedinica i 319 ustanova. Jugoslovenski prosjek angažovanja stanovništva u TO bio je ispod 5%, a u TO SR BiH 7,23%. Nakon prevladavanja velikosrpske ideologije, ocijenjeno je da dobro razvijene i opremljene TO republika mogu poslužiti republikama kao okosnica za formiranje sopstvene vojne sile, radi čega se smišljeno, planski i organizovano, počev od 1987. godine, počinje brojno smanjenje i razoružavanje TO SR BiH.

Brojnom smanjenju i, posebno razoružanju TO SR BiH, najžešće su se suprotstavila lica zaposlena u mirnodopskim štabovima TO, zbog čega su, 1991. i početkom 1992. godine, sa dužnosti smijenjena 64 komandanta TO. Zahvaljujući ispoljenom patriotizmu, upornosti i odlučnosti pripadnika TO, dijelu ŠTO je vraćeno naoružanje (OpŠTO Jajce i OkŠTO Bihać). Početkom agresije dio naoružanja došao je u posjed pripadnika OkŠTO Zenica i Tuzla, te OpŠTO Visoko, Kakanj, Travnik i dr.

TO SR BiH bila je jedina legalna i legitimna vojna sila, koja je imala svoj kontinuitet i bila usklađena sa ustavom SFRJ i SR BiH. Obzirom da je organizovana i opremana sredstvima radnih ljudi i građana BiH ona je imala povjerenje naroda. Bez obzira na njenu razgradnju u zadnjim godinama, početkom rata raspolagala je sa velikim brojem vojno-stručnih i rukovodnih kadrova. Zbog svega toga u svoje sasta-

ve za kratko vrijeme mogla je primiti vojno sposobno stanovništvo i transformisati se u ARBiH.

11.2. Formiranje Armije R BiH

Dana 15. aprila o.g. godine, navršilo se 18 godina od donošenja Odluke Predsjedništva R BiH o neposrednoj ratnoj opasnosti na teritoriji R BiH i Uredbe sa zakonskom snagom o ukidanju dotadašnjeg Republičkog štaba TO i formiranju štaba TO R BiH. Naredbom Predsjedništva naoružane formacije u republici objedinjuju se u Teritorijalnu odbranu Republike BiH. Ovaj datum je utvrđen kao Dan Armije R BiH. Donošenju ovakvih odluka i naredbe Predsjedništva R BiH, uslijedilo je zbog otpočinjanja srbijansko-crnogorske agresije na nezavisnu, suverenu i slobodnu R BiH i otvorenog stajanja na toj ideji srpskih nacionalista iz BiH okupljenih oko nacionalističke SDS. Povod za otpočinjanje agresije na R BiH bio je rezultat referenduma građana R BiH 29. februara i 1. marta 1992. godine, na kome se dvotrećinsko glasačko tijelo izjasnilo da BiH bude nezavisna, suverena i samostalna u međunarodno priznatim granicama.

Građani BiH su izjašnjavanjem za samostalnu, nezavisnu i suverenu državu, otvoreno rekli srpskim nacionalistima da ne žele da žive sa njima tzv. „velikoj Srbiji“, i da bez obzira na posljedice žele da žive u svojoj jedinjoj domovini slobodno, gradeći demokratsko, humano i multietničko društvo dostojno čovjeku, bez obzira na njegovu polnu, nacionalnu, socijalnu, vjersku i političku pripadnost.

Nepovoljna situacija po Bošnjake, koji su bili izloženi neprestanoj asimilaciji, trajala je do 1990. godine. Konačno, 27. marta 1990. godine grupa od 40 Bošnjaka, mahom osuđenih na procesu 1983. godine, pokreće inicijativu za osnivanje Stranke demokratske akcije, političke stranke bošnjačkog kulturno-historijskog kruga. Cilj stranke bio je što spremniji izlazak na prve demokratske izbore. Pripremajući se za rat, JNA prije izbora oduzima kompletno oružje Teritorijalne odbrane SR BiH. Izbori se održavaju 18. novembra 1990. godine i SDA pobjeđuje. Srpski nacionalisti su nezadovoljni ovakvim ishodom izbora i otvoreno od samog početka opstruiraju uspostavu legalnih organa vlasti. Bošnjački predstavnici u vlasti, na čelu sa Alijom Izetbegovićem, suočeni sa srpskim nacionalističkim izazovima i otvorenim prijetnjama

ratom i uništenjem Bošnjaka, pokreću inicijativu da se Bošnjaci vojno organizuju i pripreme za odbranu od četničkih hordi, koji su prijetili ratom i pokoljima. Organizuje se savjetovanje u Mehurićima 07. i 08. februara 1991. godine, na kome se vrši procjena vojne situacije i položaj BiH.

Dana 10.06.1991. godine na sastanku u Domu milicije u Sarajevu, u prisustvu 356 vodećih bošnjačkih javnih radnika iz cijele Jugoslavije, pod okriljem SDA, osnovan je Savjet za nacionalnu odbranu sa Patriotskom ligom kao vojničkim krilom. U vezi s tim, Nedžad Ajnadžić u svojoj knjizi *“Obrana Sarajeva”*, piše: “Među prvim organizacijama vojnog otpora 1992 do 1995. bile su “Zelene beretke – Bosne” i “Patriotska liga” formirane u Sarajevu. Formiranjem ovih organizacija prethodili su sastanci i odluke SDA, Muslimanskog omladinskog saveza, KPD “Preporod” i humanitarne organizacije “Merhamet” o potpisivanju “Rezolucije muslimanskih intelektualaca (Rezolucija 84) od 10.06.1991., u Sarajevu. Ovom rezolucijom intelektualci, privrednici i političari iz reda bošnjakog naroda postavili su političku platformu o budućnosti BiH i platformu o položaju Bošnjaka u njoj, uključujući i Bošnjake Sandžaka i šireg jugoslovenskog prostora. U Rezoluciji je iskazana volja i čvrsto opredjeljenje da se BiH uspostavi kao suverena i cjelovita država. Time su građani BiH pozvani da brane ravnopravnost, suverenitet i cjelovitost BiH”.¹⁴

U to vrijeme, otpočinje agresija JNA i SRJ na Hrvatsku. BiH, a posebno Bošnjaci, nalaze se pred izborom da li ostanu u krnjoj Jugoslaviji – „Velikoj Srbiji“, ili se opredijelili za samostalnu državu i imati svoju sudbinu u vlastitim rukama. U takvim okolnostima donosi se historijska odluka o raspisivanju referenduma za nezavisnu BiH. Referendum se održava 29. februara i 01. marta 1992. godine. Rezultati referenduma pokazuju da se većina građana BiH odlučila za nezavisnu BiH. Srbi, nezadovoljni ishodom referenduma, otvoreno vrše oružane provokacije, nastojeći da što prije izazovu rat, smatrajući da Bošnjaci i ostale patriote neće uspjeti ni pružiti otpor.

Nakon što je EZ priznala BiH kao nezavisnu državu 06. aprila 1992. godine, Srbi su počeli žestoku agresiju svim sredstvima i vandalskim

14 Nedžad Ajnadžić, *Obrana Sarajeva, Sedam, Sarajevo, 2002.*, 62 – 63.

razaranjem BiH, posebno Sarajeva. Bosanskohercegovačke patriote se, odmah, uključuju u odbranu svoje domovine. Većina Srba ne učestvuje u odbrani već prelazi na stranu četnika. U takvim okolnostima, Predsjedništvo R BiH donosi odluku o formiranju Štaba TO SR BiH, koji okuplja sve oružane formacije. To je bila osnova za formiranje Armije R BiH i uspostavu Glavnog štaba oružanih snaga. Ovako brza transformacija TO u Armiju doprinijela je poboljšanju organizacionih mogućnosti za vođenje odbrane. Efikasnom odbranom naših snaga stvorene su mogućnosti za ukрупnjavanje i formiranje jedinica Armije R BiH, a u cilju poboljšanja sadejstva i operativnog djelovanja u borbi protiv daleko nadmoćnijeg neprijatelja. Agresori iz Srbije i Crne Gore, pomognuti ekstremnim SDS-om ne uspejaju slomiti otpor Bošnjaka. Bošnjaci uzvraćaju udarce, stabilizuju postignute pozicije i počinju sa izvođenjem ofanzivnih borbenih dejstava.

U početnom periodu bili su različiti oblici samoorganizovanja – seoske straže i zaštitni vodovi, prostorno organizovani, ali rađaju se i prve jedinice najnižeg nivoa manevarske namjene. Formirani su prvi odredi, zatim brigade. Ubrzo se ukazuje potreba i formiraju se operativne grupe za izvođenje ofanzivnih borbenih dejstava. Od 01.09.1992. godine otpočinje formiranje korpusa, a ukupno ih je tokom ratnih dejstava, funkcionisalo sedam, što je omogućilo ukрупnjavanje jedinica, koje su mogle voditi najsloženije operacije na širokim prostorima, a što su i pokazale operacije oslobađanja Vareša, Vozuće, Vlašičkog platoa, Kupresa, Donjeg Vakufa i završne operacije za oslobađanje Bosanske Krajine. Posebne operativno-manevarske mogućnosti korpusi su iskazali pobjedama u Bosanskoj Krajini, kada je 5. korpus, u sadejstvu sa jedinicama iz 1., 2., 3., i 7. korpusa, izvojevao odlučujuću pobjedu, a agrersorska vojska bila, praktično, razbijena, što je natjeralo srpsko-četničko rukovodstvo da prihvati Dejtonski mirovni sporazum.

Nastanak, razvoj i ulogu ARBiH u odbrani BiH šire je obradio rahmetli general dr. Rasim Delić u svojoj doktorskoj disertaciji pod istim nazivom.

11.3. Struktura i brojnost OS SFRJ (OS = JNA + TO) u miru i ratu

Ljudstvo JNA: u miru 180.000 (15%), u ratu + 1.200.000 (85%).

Ljudstvo TO: u miru oko 1.000 (2%, samo komande za razvoj ratnih jedinica) + 1.200.000 (98%) od toga: TO Slovenije 110.000; TO Hrvatske 230.000; TO BiH 270.000; TO Crne Gore 40.000; TO Makedonije 60.000; TO Srbije 300.000; TO Vojvodine 60.000; TO Kosova 130.000 (postojala je samo na papiru, jer je, nakon demonstracija, u proljeće 1991. godine, bila razoružana, a oružje odvezeno u Srbiju, Srbima i Crnogorcima na Kosovu – oko 12% stanovništva, oružje je bilo ostavljeno ili su kasnije naoružavani paralelnim izvaninstitucionalnim kanalima).

OS SFRJ ukupno u ratu (s mobilizacijom 8%): 2.400.000, od čega 550.000 u namjenskoj proizvodnji i logistici, a ostatak u borbenim jedinicama.

Kopnena vojska (KoV)

Sastav: Sedamnaest korpusa, 1. gardijska divizija (Beograd), 63. padobranska brigada (Niš) kao samostalne jedinice Generalštaba; teško naoružanje 2.100 tenkova, 1.000 oklopnih transporterata, 8.000 artiljerijskih oruđa i 1.300 protivoklopnih raketnih oruđa.

Jugoslovenska ratna mornarica (JRM)

Sastav i sredstva: brigada torpednih čamaca (14), brigada raketnih čamaca i raketnih topovnjača (16), brigada patrolnih brodova (4), divizion minolovaca (9), brigada podmornica (11), odred pomorskih diverzanata i tri brigade mornaričke pješadije.

Ratno vazduhoplovstvo i protiv-avionska odbrana (RV i PVO)

Sastav: 5. korpus (Zagreb), 1. korpus (Beograd), 3. korpus (Skoplje), 512 borbenih aviona, 104 transportna aviona, 152 helikoptera, 118 ostalih aviona, 5.100 protivavionskih topova i 2.800 protiv-avionskih raketnih oruđa.

Nacionalna struktura oficirskog kadra

- Srbi (63,2%, index odstupanja +51%)
- Crnogorci (6,2%, + 148%)
- Makedonci (6,3%, +8%)

- Hrvati (12,6%, - 53%)
- Slovenci (2,8%, - 66%)
- Muslimani (2,4%, - 78%)
- Jugoslaveni (3,6%, + 45%)
- Albanci (0,6%, - 91%)
- Mađari (0,7%, - 70%)
- Ostali (1,6%, - 52%)

Najveći nesklad bio je od 1986.do 1990. godine – nakon Memoranduma SANU i preformiranja OS SFRJ, kada je udio Srba u oficirskom kadru prešao 70%.

Aktivnosti na pretvaranju JNA u srpsko-crnogorsku imperijalnu silu

- Strukturno je učiniti što više srpsko-crnogorskom, a što manje vojskom ostalih naroda;
- Infrastrukturu prilagoditi razmještaju i upotrebi snaga prema planu izbijanja na „zapadnu srpsku granicu“;
- Organizacijski prilagoditi snage za pacifikaciju prostora, prije objavljivanja srpskog političkog cilja;
- Operativnu upotrebu snaga provjeriti u uslovima „vanrednih prilika“, a sve maskirati pod opštom agresijom NATO-a;
- U provođenju plana naglašavati i prikazivati jugoslavensku opciju, čekati da „unutrašnji neprijatelj“ prvi napadne, a onda ga poraziti i
- Preoblikovati JNA u nekoliko srpskih vojski s naglaskom na odbrani ugroženosti srpskog naroda.

Ova preformacija izvedena je kroz:

1. Reorganizaciju 1985.-1987. godine (ukidanje armija, divizija i pukova, a umjesto njih formiraju se vojne oblasti, korpusi i brigade). Prva i Treća vojna oblast, kao i Vojno-pomorska oblast obuhvatale su prostor bivše SFRJ do linije Karlobag - Karlovac – Virovitica , što se poklapa sa prostorom zamišljene velike Srbije.
2. Strategiju opštenarodne odbrane i društvene samozaštite, koju je, 20. maja 1987. godine, usvojilo Predsjedništvo SFRJ.

Do 1985. godine svaka SR imala je „svoju“ armiju, čiji su komandanti bili, najčešće, iz tih SR. Nova podjela zanemarila je ovaj princip.

Operativni razvoj OS vršen je prema planovima upotrebe za vanredne prilike. Na ključne komandne položaje, postavljeni su oficiri s nagašenim opredjeljenjem za velikosrpsku ideju. Uvježbavanje jedinica vršeno je prema doktrini „bitke u prostoru“. Preformacija OS SFRJ 1985.-1987. godine, strateški je obrazložena angažovanjem u vanrednim prilikama i „sprječavanjem međunacionalnih sukoba“.

Strategijska zamisao za agresiju i formiranje velike Srbije

Preovladavajuća vojna strategija odnosila se na osvajanje teritorija i iseljavanje nesrpskog stanovništva. Ova vojna strategija imala je: teorijsko utemeljenje u „bitki u prostoru“ i „udaru s distance“; organizacijsko utemeljenje u reorganizaciji JNA 1986. godine, kada su stvorene vojne oblasti i vježbovno utemeljenje: ratni plan (S-2), KŠRV „Romanija“.

Osnovna zamisao ratnog plana S-2 i KŠRV „Romanija“ uvježbavana je 1986, 1987, 1988, 1989 i 1990. godine. KŠRV „Romanija“ karakteriše sveobuhvatnost jedinstvenog plana za agresiju na BiH. Na ovim KŠRV, ustvari, vježban je scenarij za agresiju na BiH. Tadašnji Savezni sekretar za narodnu odbranu, general armije Veljko Kadrijević, izjavio je da „bez Jugoslavije neće biti nikakve države BiH“.

Taktika napada

1. Uspostavljanje baza,
2. Napad na naselja s većinskim nesrpskim stanovništvom,
3. Nadmoć najmanje 2:1,
4. Podrška artiljerije, oko 10 km u zaleđu s dvostrukom ulogom: vatrena podrška napadu i djelovanje u funkciji razaranja i panike,
5. Logistika, kamioni i helikopteri.

Osnovno angažovanje srpsko-crnogorskih jedinica bilo je uništiti nesrpsko stanovništvo, koristeći zastrašivanje, progon, ubijanje i masakr.

Operativni razvoj JNA za prvu fazu rata u BiH

Od januara do marta 1992. godine na prostoru BiH formirani su i djelovali sljedeći korpusi: 4.K - Sarajevo (komandant general major Vojislav Đurđevac, NŠ Ante Karanušić), 5.K – Banja Luka (komandant general major Vladimir Vuković, NŠ general major Momir Talić), 9.K –

Kupres, Glamoč, Grahovo (komandant general major Sava Kovačević, od marta do aprila ovo je Kninski korpus u kojem je NŠ general major Ratko Mladić), 10.K – Bihać, Zapadna Bosna (komandant general major Špiro Ninković, NŠ pukovnik Grujo Borić), 13.K – Bileća, Hercegovina (komandant general major Momčilo Perišić, NŠ general major Branko Stanković) i 17.K – Tuzla (general potpukovnik Sava Janković, NŠ general major Rajko Lapčić).

Operativni razvoj JNA januar – april 1992.

1. VO (12.K – Novi Sad, 24.K – Krajina, 17. K – Tuzla, Gardijska divizija i OG Beograd)..
2. VO (5.K – Banjaluka, 10.K – Bihać, 4.K – Sarajevo, 9.K – Knin).
3. VO (21.K – Niš, 20.K – Leskovac, 52.K – Priština).
4. VO (2.K – Podgorica, 13.K – Bileća, 37.K – Užice, OG Trebinje).

Jačina i operativno komandaovanje snagama JNA u BiH

Ukupna jačina (2.VO, 4.VO, 1.VO): 83.000 vojnika, 460 – 500 tenkova, 400 – 420 oklopnih transportera i 950 – 1.000 topova).

Komandna struktura: Srbi 92,6%, Crnogorci 7%, Ostali 0,4%.

Sistem komandovanja snagama JNA u BiH u prvoj fazi rata (mart – april)

- SSNO/GŠ OS – general armije Veljko Kadrijević i general pukovnik Blagoje Adžić,
- 2. VO – general pukovnik Milutin Kukanjac i NŠ general potpukovnik Dobrašin Prašević i komandanti 4.K, 5.K, 9.K i 10.K,
- 1. VO i 17.K,
- 4. VO i 13.K.

Nakon ostavke (smjene) generala armije Veljka Kadrijevića, dužnost Saveznog sekretara za narodno odbranu, formalno je preuzeo general pukovnik Blagoje Adžić. Vidljivo je da su komandantu 2. VO, koji je, ujedno, bio i komandant svih snaga u BiH, bile podređene jedinice 4., 9., 10. i 13.K.

Prilike u BiH od maja 1992. godine

Naredbu o formiranju VRS potpisao je general pukovnik Blagoje Adžić 10. maja 1992. godine. U naredbi piše: „Formira se Glavni štab

VRS u sljedećem sastavu: komandant general potpukovnik Ratko Mladić, NŠ general major Manojlo Milovanović, pomoćnik za moral i informisanje general major Milan Gvero, pomoćnik za pozadinu general major Đorđe Đukić, načelnik bezbjednosti pukovnik Zdravko Tolimir i načelnik za mobilizaciju pukovnik Mićo Grubor“.

Nakon samo deklarativnog povlačenja JNA iz BiH, sistem komandovanja, postavljanja na dužnost, unaprjeđenja, naknada, te planiranja snaga ostao je isključivo u nadležnosti GŠ VJ.

U toku druge faze rata u BiH (1992.-1993.) ukupna jačina agresorskih snaga iznosila je: 135.000 vojnika, 550 tenkova, 430 oklopnih transporterata i preko 1.300 topova.

13. ODNOS RATA I GENOCIDA

Proganjanje civilnog stanovništva, po etičkim principima, ne spada u rat, nego u genocid. Opsade i razaranje gradova su, također, bliže genocidu, nego ratu.

VRS i VJ su, u smislu dostavljanja humanitarne pomoći, oči svijeta uperili u Sarajevo – grad heroj. Za to vrijeme, bez prisustva stranih novinara i kamera, izvršili su masovni genocid nad nesrpskim stanovništvom, pa, čak, i nad onim Srbima koji nisu htjeli terorizirati svoje komšije Bošnjake i Hrvate. U Podrinju, Posavini, Krajini i Hercegovini izvršeni su masovni pokolji, otvarani koncentracijski logori i provedeno „etničko čišćenje“ cijelih regija. Ovo su, u početku rata, uradili pripadnici VJ i VRS, a kasnije i HV i HVO. Bosna i Hercegovina je tako postala klaonica ljudi kojoj je, nakon što je razoružana (TO od strane JNA), međunarodna zajednica onemogućila da se brani (embargo na naoružanje), iako je bila svjesna da se u BiH, u ime suludih velikosrpskih i velikohrvatskih ideja, vrše najstravičniji zločini.

Nema sumnje da je postojala tolerancija Zapada prema ponašanju agresora na BiH, koji su nastojali da Bošnjake stisnu u sendvič, a zatim unište.

U etnocidu su stradali kako djeca, tako i stare osobe, a posebno muškarci prema kojima su neprijatelji postupali patološki okrutno u zavisnosti od ugleda, obrazovanja i sl.. Nedvosmisleno je da su iza

toga stajali instruktori sa velikim iskustvom u provođenju sistematskog terora i znanjem kako time postići što veći propagandni efekat. Nedvosmisleno je i to da su ti instruktori bili u sprezi sa agresorskim vojnim i civilnim vlastima, jer su ih agresorske civilne vlasti podsticale da čine zločine, nakon kojih nisu naređivale istragu istih.

Identičnost najbrutalnijih i najprimitivnijih oblika nasilja, na različitim, međusobno udaljenim krajevima, je potvrda da su genocid izvodili posebno obučeni, organizovani, izabrani i pripremljeni zločinci. Isto ponašanje prema Bošnjacima u Trebinju, Gacku, Foči, Brčkom, Prijedoru, itd., to potvrđuje, jer su ti krajevi međusobno udaljeni po više stotina kilometara, a teror nad ljudima se izvodio u različito vrijeme i na isti način. Tamo gdje je bio veći procenat Srba u strukturi stanovništva, bilo je i više masovnih ubistava, što se odnosi i na Hrvate. Osnovna karakteristika ovih genocida je u političkoj platformi spriječavanja nastanka „muslimanske države“ u Evropi, te, u tom cilju, progona, pokrštanja i fizičkog uništenja Bošnjaka.

AMERIKA POSLIJE 11. SEPTEMBRA: OBAMA VS. OSAMA

Vazdušni napad na američke simbole ekonomske i političke snage koji je izvršila teroristička organizacija Al Kaida, kojim je ubijeno, toga sunčanog jutra 11. septembra 2001. godine, 3000 nevinih ljudi, je imao tektonski uticaj na ponašanje i razmišljanje Amerikanaca, a i na mene koja sam upravo - par dana ranije, postala državljanin ove velike zemlje.

Događaj me je zatekao na poslu, u Katoličkoj humanitarnoj organizaciji u Čikagu gdje sam kao direktorica izbjegličkog programa bila odgovorna za izbjeglice koji su pristizali iz svih krajeva svijeta, a u to vrijeme su većina izbjeglica bili muslimani. Bila sam istog trenutka svjesna kakve će biti posljedice na razvoj i finansiranje izbjegličkog programa, da će prva reakcija u globalnom ponašanju Amerike biti izolacionalizam, i da je došao kraj Klintonovoj otvorenosti ka svijetu i multikulturalizmu koji je cvjetao u njegovo doba.

Iako sam se u ovoj humanitarnoj organizaciji osjećala ravnopravnom jer nije bilo pitanja ko je koje religije i političkog opredjeljenja, pa sam zato i mogla biti na rukovodećim pozicijama, a objavljivala sam i časopis "Nova Žena" o izbjeglicama, uglavnom Bošnjacima, koji su bili žrtve agresije i genocida, a prije svega ženama koje su svojim pričama o patnji i stradanjima, svojem životu i svojim nadama, razbijale **predrasude** o nama i gradile mostove medju ljudima, odlučila sam da tražim novi posao - odmah. Zašto?

Skromna državna novčana pomoć tek prispjelim izbjeglicama ne bi bila dovoljna bez podrške privatnog sektora, crkava, džamija i ostalih humanitarnih i religioznih organizacija. Klima je poslije 11. septembra odmah bila izmijenjena i na istu podršku nisam više mogla računati. Dobijala sam panične pozive od kolega u drugim humanitarnim

organizacijama koji su odjedanput posumnjali da su možda neki od muslimana-izbjeglica iz Avganistana baš povezani sa teroristima.

Bošnjaci, muslimani, doživjeli su napad na Ameriku kao da ih rat ponovo prati svuda. Brinuli su se i još uvijek se brinu da će i ovdje, možda, biti ugroženi jer su muslimani. U "Novoj Ženi", broju časopisa koji sam povodom ovog događaja pripremila, objavili smo, između ostalog, slike solitera u Sarajevu koji gore, i svi su mislili da su to soliteri Trade centra u Njujorku.

Mnoge muslimanske organizacije, i kod nas u Northbrooku, odmah su se ogradili od rušilačkih napada na Ameriku koji nisu u duhu islama, već njihova suprotnost.

U hrišćanskoj Americi, malo se zna o islamu, o islamskim zemljama, tako da su **predrasude iz neznanja izašle na površinu**. Komšija, kolega, putnik u avionu koji iz nekog razloga podsjeća na muslimana, odjednom se gledao sa podozrenjem.

Odlučila sam se da idem putevima obrazovanja, gdje sam vidjela jedno od glavnih rješenja za borbu protiv predrasuda i napisala sam elaborat, za predavanje u školama, o predrasadama među nama, i pored crnaca, Jevreja, žena, Latino-Amerikanaca, native Amerikanaca-Indijanaca, kao grupa koje su historijski najviše izložene predrasadama i diskriminaciji, dodala sam kao najaktuelniju pojavu, predrasude i diskriminaciju muslimana. Na novom poslu nastavnika historije u školi, kao direktorica Bosansko-američkog instituta za genocide i edukaciju (BAGI), član državne Komisije za holokaust i genocide, radim i radiću upravo na njegovanju **tolerancije** među mladim ljudima. Jedna od aktivnosti BAGI-ja je uključivanje mladih, različitog etničkog i religioznog porijekla u aktivnosti **u kojima će učiti jedni o drugima**. Konkurs za eseje za studente srednjih i viših škola na temu "*Eliminisanje predrasuda svojim primjerom*", čija je poruka da svaki pojedina ima na ovakve procese važan uticaj, pripremila sam za objavljivanje, a jedna od glavnih tema će biti islamofobija kojoj su izloženi mladi ljudi, posebno nakon 11. septembra.

Raspoloženje koje je stvoreno poslije 11. septembra, dalo je nova krila antiislamistima, koji su u isto vrijeme glavni negatori genocida u Bosni i Hercegovini, kao što su Srđan Trifković i njegovi simpatizeri.

Kulminacija njihovog negativnog, opasnog uticaja je nedavni masakr u Norveškoj. Zajedno sa Institutom za genocid u Kanadi i Kongresom Bošnjaka Sjeverne Amerike, Bosansko-američki institut za genocid i edukaciju (BAGI) se bori za sprječavanje širenja mržnje, laži o islamu, od strane negatora genocida i antiislamista. Nedavno je, zahvaljujući nasoj zajedničkoj akciji, zabranjen ulazak Srđanu Trifkoviću u Kanadu, gdje je trebao da održi predavanje na univerzitetu. Pišemo pisma sudijama Haškog suda, Evropskoj Uniji, državnim komisijama, univerzitetima, političkim i drugim centrima vlasti i odlučivanja, a ja sam nedavno o tome govorila i na međunarodnoj konferenciji o genocidu, koja je održana u Argentini, na temu Donošenje zakona o zabrani negiranja genocida na teritoriji bivše Jugoslavije kao preventivni metod. **(Outlawing denials of genocide as a genocide prevention method)**

U isto vrijeme, ne trebamo zaboraviti pozitivne primjere koje smo doživjeli u Americi, kao naprimjer da su zahvaljujući našoj inicijativi, usvojene Rezolucije o genocidu nad Bošnjacima, na federativnom nivou, i u nekoliko država gdje nas ima najviše, kao što su država Illinois, Misuri, Mičigen, a rezolucija je usvojena i u Kanadi, kojima se svakog 11. jula obilježava i odaje počast žrtvama genocida, nedužnim Bošnjacima, koji su pred očima svijeta ubijani jer su muslimani. Pred internacionalnim sudom je prvi put zakonski dokazan izvršeni genocid (Srebrenica), silovanje žena u BiH je prvi put okarakterisano kao zločin protiv čovječnosti i međunarodnog prava, prvi put je jedan predsjednik države tužen za genocid (Slobodan Milošević).

Agresija na Bosnu i Hercegovinu i genocid nad Bosnjacima nisu imali adekvatnu međunarodnu pomoć, a mnogi političari, kvazi intelektualci, i naučnici, namjerno su iskrivljavali suštinu agresorskog rata, zato što su žrtve bili muslimani a ne hrišćani. Uplašila se hrišćanska Evropa, njen ekstremni politički dio na čelu sa tadašnjim predsjednicima, poput Miterana, od nove države sa većinskim muslimanskim stanovništvom, ali desilo se čudo, Bosna i Hercegovina, bez obzira na vjeru i naciju, izabrala je suživot, i pružila neočekivani otpor agresoru. Zajedno sa većinskim dijelom boraca Bošnjaka, pružili su otpor i "Alijini" Srbi i Hrvati, ne odstupajući sa linija odbrane Sarajeva, i drugih gradova, i otpor je istrajavao, uz izmijenjen odnos velikih sila.

Samuel Hantington je u svojoj knjizi *Sukob civilizacija*, već utro put islamofobiji, proglasivši, poslije hladnog rata, za najveći svjetski sukob, umjesto kapitalizma i socijalizma, "nepomirljivi" sukob dviju kultura i religija, Zapada, s jedne strane, a kao neprijatelja broj jedan - Kinu i islam, sa druge strane. Time je stvorena nova doktrina, kojom se opravdavao napad na Irak, agresija na Bosnu i Hercegovinu, u potrazi za ekonomskim bogatstvom, kao što se iza svakog rata krije materijalna dobit i teritorijalna ekspanzija. Preporučujem svima da pročitaju knjigu Majkla Sellsa "*The New Crusades: Constructing the Muslim Enemy*"; i Smaila Balića "*Zaboravljeni islam*" u kojima se objašnjavaju ovi fenomeni islamofobije i manipulisanja predrasudama.

Amerika me često iznenadi, kad pomislim da sam nešto naučila o njoj i počnem da generalizujem i donosim zaključke o američkom društvu, kulturi i njenim ljudima. I desi se Barack Hussein Obama! Poslije ograničenosti i konzervativizma oličenih u bivšem predsjedniku Džordžu W. Bushu, u doba euforije i straha, kad je Osama najomržnije ime i simbol terorizma i neprijatelja Amerike, američki narod je na izborima izabrao mješanca, bijelca i crnca, čiji je gen crnaca preovladao, hrišćanina i muslimana, Obama vs. Osama, pobijedio je Obama.

Moje je uvjerenje da deset godina poslije napada 11. septembra 2001., svaki human čovjek treba da osudi teroristički napad na nedužne stanovnike Amerike, i nedužne stanovnike bilo koje druge zemlje, i da se u isto vrijeme svojim primjerom i javnim istupanjem, obrazovanjem, kad god treba bori protiv islamofobije, i svih drugih zastrañivanja, ne samo zbog naše sopstvene sudbine, već zbog nakaznih pogleda na budućnost svijeta i naše djece koja traže svoja mjesta pod suncem.

IZRAELSKI LOBI I VANJSKA POLITIKA SJEDINJENIH AMERIČKIH DRŽAVA

Prvo englesko izdanje 2006. Izdavač prijevoda iz engleskog jezika-internet izdanje uz saglasnost profesora Johna Mearsheimera, "Udruženje Mladi muslimani", Sarajevo, 2011. g. Prošireno izdanje iste knjige, u hrvatskom prijevodu, objavila IK "Alfa, d.d." Zagreb, 2008. u 550 strana. Ova brošura je podijeljena u 6 poglavlja.

U relativno kratkom vremenskom intervalu sarajevski krug prevodilaca ponudio je čitateljstvu i bosanskohercegovačkoj političkoj analitici tri prevedena djela o problemu bliskoistočnog konflikta između jednonacionalne židovske države Izrael i arapskomuslimanskih zemalja, od kojih su dva poblicirana¹ i jedno u rukopisu². Tek iščitavanjem rečena tri djela moći će se ostvariti validan, ali ne i zaokružen, uvid u najkompleksniji intercivilizacijski problem Moderne i Postmoderne.

Predmetna brošura ne rasvjetljava neke ključne pojave nastale na Zapadu kakve su jevrejski i evangelistički cionizama masoni i tajne lože, judeofobija ili antisemitizam, sprega evangelističkog i jevrejskog cionizma i njihovi zajednički i različiti ciljevi djelovanja, teološka doktrina, Armagedoon, povratak Mesije i Nebesko kraljevstvo, nužnost skončanja Zemaljskog kraljevstva, protjerivanje Engleza iz Izraela i priklanjanje političkom patronatu Amerike, evropski antisemitizam i politički kredo "Evropa bez Židova", Je'džudž i Me'džudž, Antikrist ili Dedždžal, historijska pozadina i geneza konflikta Izrael-Arapi, evrop-

- 1 Grace Halsell, *Proročanstva i politika, Militantni evangelisti na putu nuklearnog rata*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2009. Prijevod iz arapskog u bosanski, Muhamed Mrahorović; John J. Mearsheimer & Stephen M. Walt, *Izraelski lobi i vanjska politika Sjedinjenih Država*, Udruženje Mladi muslimani, Sarajevo, 2011. Prijevod iz engleskog u bosanski, grupa prevodilaca
- 2 Grace Halsell, *Forcing Gods hand, (Prisila /Silina/ Božije ruke)*, Prijevod iz engleskog u bosanski, Indira Hadžić-Bogdanović - u rukopisu. S obzirom na značaj ove druge knjige pokojne Halseli, vjerujemo u njezino skoro publiciranje, budući da je preporučuju njezin sadržaj i izvanredan prijevod kolegice Indire.

ska odgovornost za dugovjeki historijski egzodus Jevreja i generiranje njihova revolta protiv Arapa Palestine, muslimana i kršćana i tsl.

Biće potrebno u kontekstu ovog prikaza osvrnuti se i na netom pobrojana pitanja, u okviru koji nam dozvoljava skućeni prostor prikaza, a u svrhu boljeg razumijevanja izraelskog lobija i njegova djelovanja na planu oblikovanja spoljne politike Sjedinjenih Američkih Država.

Autori predmetne brošure, dvojica američkih univerzitetskih profesora, eminentnih historičara, prestižnih sociologa i političkih analitičara američke i uopće zapadne unutarne i spoljne politike, bez obzira na svekoliku rizičnost i dalekosežne političke posljedice po njihove porodice i njih samih, odlučili su se pozabaviti strogo kontroliranim, zabranjenim i nedodirljivim temama u SAD i drugim zemljama u kojim agresivno djeluje izraelski evangelistički lobi, kakve su: kritika i nesuzdrživa osuda izraelske ekspanzionističke politike spram Palestinaca: kršćana i muslimana, javno solidariziranje sa nedužnim palestinskim narodom nad kojim se vrše zločini genocida i holokausta, kakvim su bili podrvgnuti Jevreji od strane evropskog nacizma, osobito njemačkog hitlerovskog fašizoidnog nacizma, sramna služinačka potčinjenost cjelovite američke politike interesima Izraela na štetu interesa američkih građana i njihove budućnosti, čime je Amerika dovedena u poziciju taoca izraelskih interesa, usljed čegaje izgubila naklonost i prijatelje u gotovo cjelokupnoj svjetskoj zajednici, osobito u bloku islamskih zemalja. Najsurovija posljedica koja već nekoliko decenija potresa Ameriku, zacijelo je krah američke ekonomije i finansijska kriza, koje su od Amerike učinile najzaduženiju državu u svijetu, a čime je ekonomski ugrožena cjelokupna svjetska zajednica.

Izraelski lobi, ističu autori brošure, čini velika koalicija organizacija i pojedinaca koja aktivno i svim raspoloživim sredstvima djeluje na planu oblikovanja američke vanjske politike i njezina usmjeravanja ka interesima i podršci Izraelu. Strukturira ga sprega ultradesničarskih i neoultradesničarskih političkih organizacija sa vjerskim, jevrejskim, ekstremnim, terorističkim, cionističkim skupinama i kršćanskom evangelističkom desnicom, čije su centralno jezgro američki Židovi. Njihove aktivnosti nisu ograničene isključivo na osiguravanje izbornih glasova i trijumfa proizraelskim kandidatima u američkim zakono-

davnim i izvršnim tijelima (Kongresu i Senatu), nego i na organiziranu propagandu i finansiranje svih proizraelskih organizacija i pojedinaca, slamanje i diskvalificiranje, svekolike pritiske, fizičko ugrožavanje i likvidacije neposlušnih oponentata.

Potrebno je upozoriti da izraelskom lobiju ne pripadaju svi američki Židovi; da je, prema jednoj anketi iz 2004. godine, njih 36% djelomično ili nikako emotivno vezano za Izrael, da veći broj jevrejskih zajednica Amerike podržavaju ideju izmirenja sa Palestincima i obustavu ekspanzije i gradnju jevrejskih naselja na prostoru Palestine označenom Rezolucijom UN, protive se oružanim neselektiranim napadima na pojas Gaze i goloruko stanovništvo u drugim palestinskim gradovima te insistiraju na obustavi podrivanja temelja mulimanskog svetog hrama Al-Aqsa u svrhu njegova urušenja i podizanja jevrejskog hrama na njegovim temeljima.

Fundamentalistički lideri evangelističkog kršćanskog cionizma svoje djelovanje u interesu Izraela ostvaruju u tijesnoj saradnji i dogovorima sa izraelskim vladama iz partije Likud. Premda američki Krivični zakon sankcionira koaliranje američkih institucija i organizacija sa stranim vladama i njihovim državnim institucijama, iz tog zakona su prečutno izuzete izraelsko-kršćanske organizacije i pojedinci unutar Fronta izraelskog lobija u Americi što predstavlja neviđen nonsenzus u međunarodnoj vanjskoj politici.

Moć i utjecaji izraelskog lobija zasnivaju se na:

- a) ideji obnove starobiblijskog (torinog) Izraela a s tim i reinstaliranju Zemaljskog kraljevstva, koju zagovaraju jevrejski i evangelistički cionisti;
- b) teološkoj evangelističkoj doktrini o pripremi historijskih pretpostavki za uspostavu Nebeskog kraljevstva kome će prethoditi silazak Mesije na Zemlju u grad Jerusalem, destrukcija povijesnog vremena, konačna nuklearna bitka protiv vojski Antikrista (Rusija, Kina, Njemačka, islamske zemlje i Židovi, osim njih 135 hiljada koji će se spasiti promaknućem u Mesijeve učenike) i uništenje ljudske civilizacije Zemaljskog kraljevstva; ideja koju zagovaraju isključivo evangelistički teolo-

zi, a kojoj se suprotstavlja oficijelna Istočna i Vatikanska crkva zbog nekoliko slijedećih razloga:

1. Cionisti i ne pomišljaju obustaviti izgradnju kibuci-naselja na protupravno uzurpiranim posjedima palestinskih muslimana i kršćana,
 2. Zbog provođenja politike "holokausta bez gasnih komora" nad muslimanima i kršćanima Svete zemlje "i zato pozivam sve kršćane svijeta da svjedoče o genocidnom egzodusu Palestinaca",
 3. Zato što ortodoksni evangelistički ideolozi poput biskupa Falvela vjeru u Izrael smatraju primarnijom od Kristova nauka. Oni razgrađuju Mesijevo učenje u cjelini;³
- c) organizirana propaganda, akumuliranje kapitala koji osigurava ekonomsku i političku moć lobija, potpuna kontrola nad američkim Kongresom i Senatom, kontrola svih elektronskih, RTV i printanih medija, kontrola djelovanja i rada akademske zajednice; planirano produciranje akademskih kadrova i njihovo instaliranje u institucije za visoku izobrazbu;
- d) provođenje sankcija nad neposlušnim izabranim predstavnicima izvršne i zakonodavne vlasti pa i nad onim iz najviše hijerhrije ili potencijalnim kandidatima za ta politička tijela, pritisci i diskvalifikacije podmetanjem diskreditirajućih afera, prijetnjama smrću, atentatima i neobjašnjivim udesima sa smrtnim posljedicama (prisjetimo se ubistva braće Kenedi, Niksona i njegove Watergate afere, korigiranja prijetnje Izraelu zbog njegova sudjelovanja na strani Engleza i Francuza u ratu oko Sueckog kanala protiv Naserovog Egipta, kome je Amerika pružala podršku, te potapanja američkog špijunskog broda, bliskoistočne spoljne politike Klintona i njegovih obećanja, izbornih obećanja Baraka Obame u predizbornoj kampanji o bliskoistočnoj vanjskoj politici i odnosima sa islamskim svijetom);

3 Grace Halsell, *Proročanstvo i politika*, (Intervju sa kršćanskim sveštenikom crkve "Mamedansko Evanđelje" u Be-telehemu, Naimom Hurijem i rektorom Bogoslovskog univerziteta u istom gradu časnim Josephom Loewensteinom, str. 109-110.

e) etiketiranje protivnika u američkoj društvenoj zajednici “anti-semitima i judeofobima” kao formom najdrastičnije denuncijacije oponenata bezrezervnoj spoljnoj podršci Amerike Izraelu i njegovoj genocidnoj politici protiv palestinskog naroda.

Program i projekti djelovanja izraelskog lobija na planu ostvarenja konačnih ciljeva dugo vremena su predstavljali dobro čuvane, zabranjene teme. Svoj program i projekte djelovanja na planu realiziranja starozavjetnih proročanstava evangelistiško-jevrejski lobi preuzima iz Knjige Ezekielove, Knjige Otkrovenja i Knjige Ivanove, koje ćemo taksativno spomenuti:

- Povratak Jevreja u Svetu zemlju Palestinu,
- Uspostava židovske države Izrael,
- Promjena geopolitičke slike Bliskog Istoka, zbog čega je na tom planu pokrenut rat Iraka protiv Irana, iračka okupacija Kuvajta, agresija na Irak i zbacivanje sa vlasti Saddama Husejna, invazija na Avganistan, pokušaj ekonomskog i političkog destabiliziranja Malezije i Indonezije, nekoliko ratova protiv Libana, “Arapsko proljeće”: Maroko, Egipat, Oman, podjela Sudana, odbrambeno i ekonomsko destabiliranje Pakistana, previranje u Libiji i vojna intervencija snaga NATO saveza, pri čemu u realizaciji ovog projekta preostaje još nedovršeno pitanje Sirije i Islamske Republike Iran,
- Slabljenje svake moći neprijatelja Jahvinog odabranog naroda (Rusa raspadom SSSR, Kineza, islamsko-arapskih zemalja),
- Nepriznavanje nacionalnog arapskog identiteta Palestinaca i potpuno razaranje islamskih svetih mjesta (a kao tajni projekat i kršćanskih -Crkve Proživljenja),
- Napad Jahvinih neprijatelja na jevrejsku državu,
- Nuklearna apokalipsa Armageddon i uništenje historijskog vremena kao i skončanje Zemaljskog kraljevstva,
- Silazak ili povratak Mesije Izbavitelja i podizanje Evangelističke pravovjerne Crkve u Nebo,

- Preobražaj malobrojne preživjele jevrejske zajednice u kršćanstvo, samo 135 hiljada od 23 miliona, koliko ih danas živi u Izraelu i u ostatku svijeta,
- Uspostava općeg mira u Mesijevu hiljadugodišnjem kraljevstvu.⁴
- Ovdje bi se dalo privrstiti i projekat globalizacije svjetske zajednice, kojom će se upravljati iz lobističkog centra moći.

Svojom nelimitiranom finansijskom, oružanom i diplomatskom podrškom Izraelu Amerika ne može računati na opće simpatije i odobravanje cjelokupne svjetske zajednice država s izuzetkom nekih srodnih političkih predrasuda, a kao satisfakcija nude im se simpatije evangelističko-izraelskog lobija i licemjerno etiketiranje "velikim dobročiniteljem" posvojenog političkog čeda. I drugim državama u svijetu, pa i u regiju Bliskog Istoka Amerika je odobravala kredite, u znatno manjim dolarskim iznosima, uz uvjet da su cjelokupni krediti moraH biti potrošeni u Americi u uvjetovane ciljeve od strane američke administracije sukladno diktiranom pravilu: "zaduži se -ovdje potroši -kamate otplaćuj na dugi vremenski period". Jedino bespovratni krediti Izraelu nisu bili uvjetovani niti ičim limitirani, bez obzira u koje će svrhe biti utrošeni.

Pred zabrinutom svjetskom zajednicom i američkim društvom svoj status taoca izraelske politike, američka administracija opravdava ili pokušava opravdati krajnje nerazumnim i još više licemjernim razlozima, kakvi su:

Strateška odgovornost i uzajamni interesi partnera: Možda je Izrael u periodu hladnog rata i Šestodnevnog rata protiv arapskih zemalja povezanih sa Sovjetskim Savezom i poslužio kao strateški partner, uništenjem njihovih vojnih i oružanih potencijala i otkrivanjem stabilnosti vojnih i drugih odnosa tih zemalja sa svojim sovjetskim saveznikom. U periodima nakon izraelsko-arapskog rata 1967. godine, kako tvrde autori brošure, Izrael ne može zadržati status strateškog partnera, već naprotiv, postao je strateškom hipotekom i teretom.

S krajem devedesetih godina, a naročito poslije 11. septembra 2001. godine strateško partnerstvo sa Izraelom američka politika

⁴ *Izraelski lobi...*, poglavlje šesto; Grace Halsell, *Proročanstvo i politika*, Predgovor trećem izdanju u prijevodu iz arapskog, str. 30.; Grace Halsell, *Prisila Božije ruke*, Poglavlje sedmo, prijevod u rukopisu Indire Hadžić-Bogdanović, str. 29-33.

opravdava tezom da se obje zemlje nalaze na udaru arapsko-islamskog terorizma, što je imalo vrlo negativne posljedice po islamski svijet, a posebno za regiju Bliskog Istoka i Palestinu. Takvom partnerskom politikom Amerike i Izraela svakoj arapsko-islamskoj zemlji uskraćeno je legitimno pravo odbrane političkog suvereniteta i teritorijalnog integriteta pred stranom agresijom i državnim terorizmom velikih država i saveznika. Tako je legitimno pravo Palestinaca da se brane i bore protiv vojne agresije preko noći preimenovano u terorizam islamskih i arapskih ultramilitantnih grupacija.

Moralni razlog: Tvrdnjom da je Izrael slabija strana u bliskoistočnom konfliktu te da je okružen neprijateljima (Jevrejski Davud u okruženju arapskog Golijata) vrlo decidno raskrinkava cinizam američke spoljne politike. Pred licem svjetske javnosti bezobrazno je i krajnje nemoralno skrivati činjenicu da je Izrael još u periodu 1947-1949. ostvario vojnu premoć nad svojim arapskim susjedima što će samo potvrditi izraelski ratovi 1956. i 1967. godine.⁵ Danas ta je razlika neuporodivo veća, budući da Izrael raspolaže nuklearnim arsenalom, a i sam proizvodi nuklearne bojeve glave za masovno uništenje, za razliku od arapskih zemalja koje ne posjeduju ni modernije konvencionalno naoružanje. Kakva je to pamet i kolektivni moral koji smatra moralnim aktom podržavanje i zaštitu države koja već šest desetljeća provodi genocidnu politiku ili 'holokaust bez gasnih komora' nad autohtonim žiteljima Palestine, muslimanima i kršćanima?

Pomoć izraelskoj demokratiji: Ako je Izrael država koja se temelji i razvija demokratske vrijednosti i zarad takvog oblika domokratije sručuje fosforne zapaljive rakete kao i one sa nuklearnim punjenjem na naselja i gradove, provodi masovna ubijanja djece, žena i starih osoba, ako sa zemljom ravna domove Palestinaca, onda se s pravom treba zapitati šta je to demokratija? Zašto se američki čovjek, političar, priklanja dvojnog, dijametralno oprečnom poimanju demokratije? Povijesno je poznato, kako tvrde autori, da je Amerika u prošlosti rušila demokratske sustave vlasti, kao što je i poznato da u svojoj avliji razvija liberalnu demokratiju i jednakopravnost među različitim rasama i religijskim zajednicama. Kako je onda moguć toliko paradoksalan luksus te Izrael tretirati demokratskom državom, a njegovodruštvo je

⁵ *Izraelski lobi*, str. 19/20.

ustrojeno na krvnom srodstvu? Nije li to paradoks bez presedana u povijesti ljudske civilizacije!?

Nadoknada Jevrejima za zločine kroz historiju: Uvaženi autori bi najradije u preneraženom stresu odćutali nad ovakvim "opravdavajućim razlogom" američke spoljne podrške Izraelu, naprosto zbog činjenice da je poražavajući za američku zajednicu različitih rasa i duhovnih tradicija i svakog civiliziranog, humanog i nekom od vjerskih tradicija oplemenjenog Amerikanca. Zar je normalno i moralno da nedužni palestinski kršćani i muslimani snose posljedice i plaćaju ceh za egzodus jevrejskog naroda koji su nad njim demonstrirali rimska imperija, kršćanska Španija, srednjovjekovni nacizam renesansne kršćanske Evrope, srednjovjekovna kršćanska ruska carevina, njemački nacifašizam, evropski križari?! Čovjek zdravog uma nije sposoban niti spreman prihvatiti takav besmislen razlog, kao što jednako tako sablažnjava se prihvatiti činjenicu da narod koji je iskušavao takve historijske golgote ima hrabrosti ili drskosti provoditi istovjetne golgote nad drugim nevinim narodom - Palestincima! Ipak, bolesni umovi izraelskih lobista doživljavaju takvo nehumano ponašanje izraelske države časnim i bogougodnim djelom te su i brod američke vanjske politike, nažalost, dugoročno nasukali na neprebrodivi moreuz u okeanskom bespuću.

Zbog svega kazanog, kao i onog što ovdje nije spomenuto zbog limitiranog okvira za prikaz, preporučujemo čitateljstvu ovu brošuru, kao i druge dvije knjige uvažene spisateljice Grace Halsell, koje smo koristili u pripremi našeg teksta.

ZAHTJEV PALESTINE ZA PRIJEM U ČLANSTVO UN

UVOD:

Palestinski predsjednik Mahmoud Abbas najavio je da će Palestinci u septembru ove godine unilateralno tražiti priznanje državnosti u UN-u, jer nema izgleda za obnovu pregovora.

Abbas je ranije nagovijestio da bi Palestinci odustali od zahtjeva za priznanjem palestinske države ako bi se mogli oživjeti pregovori s Izraelom, koji su u zastoju od septembra prošle godine.

Mnoge države su nagovijestile da bi taj zahtjev podržale, uključujući Francusku i Veliku Britaniju. Izrael se, međutim, tome oštro protivi, kao i SAD i Njemačka, koje smatraju da palestinska država treba da bude rezultat pregovora.

Abbas je odbio da se vrati za pregovarački sto, nakon što izraelski premijer Benjamin Netanyahu 26. septembra 2010. godine nije produžio moratorijum na izgradnju u jevrejskim naseljima na okupiranoj teritoriji.

Palestinska strana je potom analizirala¹ druge opcije i odlučila da u septembru u Generalnoj skupštini UN-a zatraži punopravno članstvo u svjetskoj organizaciji i priznanje države u granicama koje su postojale prije rata 1967. godine. Izrael je u tom ratu osvojio Zapadnu obalu s istočnim Jerusalemom i pojas Gaze.

1 Ova analiza je kompilacija diplomatskih izvještaja iz Amana i Washingtona, te izvora: www.aljazeera.net i www.aipac.org.

REFLEKSIJE

Kako se približava septembarsko zasjedanje Generalne skupštine Ujedinjenih nacija tako u regionu, ali i izvan njega, rastu tenzije u vezi sa najavljenom palestinskom odlukom da se pred ovo tijelo ide sa prijedlogom rezolucije o priznavanju palestinske države kao punopravne članice UN, što bi de facto značilo i priznanje države Palestine. Kao što je poznato, ovo moguće priznanje ne može imati formalno puni pravni i praktični efekat bez daljih procedura, uključujući tu i proceduru u Vijeću sigurnosti u kojem je moguć i očekivan veto SAD. Jasno je, ipak, da bi se prihvatanjem pomenute rezolucije pozicije Palestinaca u daljem procesu izgradnje države znatno ojačale, kao što bi se i pozicija Izraela u međunarodnim relacijama bitno komplicirala, posebno sa stanovišta međunarodnih konsekvenci naspram okupacije palestinskih teritorija.

Prema trenutnoj situaciji, pored Izraela koji i dalje uporno insistira na isključivom "rješenju kroz bilateralne pregovore" umjesto u UN-u, te SAD koje potpuno podržavaju Izrael i nastavak „mirovnog procesa“ (definiranog još 1993. godine i dovedenog do najave direktnih pregovora 2010. godine, prekinutih odmah nakon prvog susreta Netanyahu i Abbasa u Washingtonu), ključna dilema u vezi sa glasanjem u UN jeste pozicija zemalja Evrope. Unutar EU u ovom času, već su se jasno protiv prijedloga Palestinaca izjasnile Njemačka i Holandija, dok Radek Sikorski, ministar vanjskih poslova Poljske, nove zemlje predsjedavajuće u EU, izjavljuje dan nakon preuzimanja nove uloge da "blok od 27 država EU radi na postizanju zajedničke pozicije koju će zauzeti ukoliko UN budu 'upitane' o priznavanju palestinske države". Istovremeno, Francuska i Velika Britanija su dale do znanja da će podržati prijedlog Palestine ukoliko se do septembra, prethodno utvrđenog roka, ne obnove direktni pregovori Izraela i Palestine, pod konkretnim, jasnim uslovima i u određenom vremenskom roku. Minule sedmice u Strasbourgu je najavljeno da bi Palestinski Nacionalni Savjet (PNC) "mogao ove godine" da dobije status "partnera za demokraciju" u Parlamentarnoj skupštini Vijeća Evrope, što se čita kao novi znak podrške palestinskoj državi.

Formalno započeti direktni pregovori između Izraela i Palestinaca pod "kišobranom" SAD u 2010. godini su prekinuti jer Izrael nije želio

da produži desetomjesečni moratorij na izgradnju naselja na okupiranim teritorijama koji je bio palestinski uslov za pregovore, a Palestinci nisu htjeli nastaviti pregovore u uslovima neprekinute i stalne dalje gradnje tih naselja. Izrael tvrdi da nastavak pregovora dolazi u obzir jedino bez ikakvih uslova, uključujući i nastavak gradnje naselja "koja će biti predmet pregovora". Jasno je da se radi o kupovini vremena u kojem se građe nova naselja čime se na terenu stvara i "nova realnost" na kojoj Izrael, uz podršku SAD, stalno insistira.

Minulih dana (kraj juna 2011.) na Bliskom istoku su boravili novi specijalni izaslanik američkog predsjednika Obame Dennis Ross zajedno sa Davidom Haleom, bivšim ambasadorom SAD u Jordanu, pokušavajući da "prisile" i Netanyahu i Abbasa na nastavak pregovora u okviru "procesa", kojima bi se preduprijedila najavljena akcija Palestinaca u UN-u, uz naglašenu tvrdnju da bi "jednostrano priznavanje Palestine bilo u suprotnosti sa ciljevima mirovnog procesa i protiv stabilnosti u regionu". Kredibilitet akcije Dennisa Rossa među Palestincima i Arapima uopšte, u značajnoj mjeri umanjuje činjenica da je riječ o karijernom diplomati snažno i otvoreno proizraelskih stavova, direktno pod utjecajem moćne proizraelske lobističke grupacije Američko-izraelskog Komiteta za odnose s javnošću (The American Israel Public Affairs Committee - AIPAC. Prema mnogim analizama i komentarima zadnjih dana objavljenim u arapskoj štampi, riječ je i o čovjeku koji je "direktno kriv što mirovni proces već dvije decenije ne daje nikakav rezultat osim što Izraelu pribavlja potrebno vrijeme za mijenjanje stanja na terenu".

U danima u kojima se užurbano lobira na obje strane za i protiv najavljene palestinske inicijative u UN, Arapska liga je dala "zeleno svjetlo" za tu inicijativu, ukoliko se do septembra ne učini bitan korak naprijed u pregovorima i to na način temeljen prvenstveno na "Arapskoj mirovnoj inicijativi" iz Bejruta 2002. godine koja, uz izraelsko priznavanje Palestine u granicama iz 1967. godine, nudi Izraelu sigurnost i priznanje svih 57 zemalja Islamske konferencije. Palestinska strana prihvatila je ovih dana i tzv. "Francusku inicijativu" koja zagovara međunarodnu konferenciju u Parizu, uz uslov da se utvrdi vemenski okvir za završetak "procesa", preciziraju "teritorije za razmjenu sa Izraelom" tragom Obaminog prijedloga da granice Palestine počivaju na

granicama iz 67. uz "zajednički dogovorenu zamjenu teritorija" (kako bi se Izraelu sačuvala glavna naselja izgrađena na okupiranim teritorijama), te ukoliko se obustavi svaka dalja gradnja i proglasi država. Modaliteti povratka izbjeglica, ili kompenzacija za imovinu, detaljno bi se utvrdili kroz pregovore kasnije, uz obavezno priznavanje "prava na povratak" temeljem međunarodno priznatih standarda.

Konačno, u susret daljim aktivnostima povodom palestinske inicijative, važna je i činjenica da je američki Senat nedavno jednoglasno usvojio rezoluciju kojom se praktično daje do znanja Palestincima da će im biti obustavljena svaka dalja ekonomska pomoć ukoliko budu išli sa svojim prijedlogom na Generalnu skupštinu UN sa prijedlogom za priznavanje, umjesto nastavljanja direktnih pregovora sa Izraelom. Podjednako tako, mjera će se odnositi i na svaku dalju pomoć novoj Vladi Palestine ukoliko u njoj budu predstavnici Hamasa. Obaminoj administraciji Senat je dao do znanja da će na svaku rezoluciju Vijeća sigurnosti u korist jednostranog proglašenja nezavisnosti Palestine SAD staviti veto. U prvoj reakciji iz Ramallaha, viši politički savjetnik Abbasa Nimer Hammad kazao je da "ova odluka neće spriječiti palestinski narod da realizira svoje pravo na državu".

Što se pitanja Hamasa tiče, kao važnog elementa u cijelom procesu, stvar je mnogo složenija nego što izgleda kada se svede samo na njihovo "prihvatanje" ili "odbijanje" od strane Izraela i SAD. Zbog toga i proces najavljenog "pomirenja" između Fataha i Hamasa ne ide najavljenom dinamikom. U pitanju nije samo tehničko pomirenje već definitivni lom i u odnosu na dosadašnji generalni pristup Palestinaca Izraelu i budućim perspektivama odnosa u regionu. Naime, pitanje je hoće li se nastaviti tek kroz bilateralni pregovarački proces koji do sada nije dao nikakav opipljiv rezultat, a na koji je uz veliki rizik kod kuće pristao Abbas. Ili će među Palestincima opet prevagnuti ideja da se ide na "radikalne metode" kojima je bio sklon Hamas. Ili će se otvoriti prostor za "treći put" u kojem će biti mjesta i za Abbasa i za Mishaala, uz pomoć UN i temeljem zajedničkih interesa i proklamiranih međunarodnih principa. Taj se pristup tiče i globalnih regionalnih odnosa, uključujući utjecaj Irana sa jedne i Saudijske Arabije sa druge strane, te sve druge utjecaje koje su već porodila aktualna zbivanja u arapskom svijetu. Zato je pitanje i hoće li Izrael i SAD imati "sluha" za

taj proces i kojem će rješenju doprinijeti. Pomoć Abbasu da okrene Hamas u pravcu konsolidacije odnosa među Palestincima sa ciljem integriranja u mirovni proces jedan je put, a ignoriranje do odbijanja i vraćanja Khaleda Mishaala krajnjem radikalizmu (što se de facto radi i posljednjim odlukama u SAD), sasvim drugi.

Po mnogo čemu je slična situacija i sa Hezbollahom u Libanu: Oni su pokazali da mogu biti kooperativan partner, koliko-toliko stabilnoj vladi ove zemlje, što ih po brojnosti i glasačkom tijelu spada (kao što su i bili prošle dvije godine u koalicionoj vladi Haririja, nakon slobodnih izbora), ili ih se može radikalizirati do kraja u korist Irana, što bi ponovo dodatno destabiliziralo i Liban i regiju.

Abbas se u današnjoj situaciji nalazi pred dvije mogućnosti: Da privoli Hamas (uz razumijevanje i indirektnu pomoć SAD i Izraela, znači bez finansijskih i drugih "kazni" kojima se prijete u ovom času) da prihvati konstruktivnu opciju, prizna prozapadnog S. Fayyada kao premijera koji utire put Palestini prihvatljivoj za Zapad. Time bi i palestinski predsjednik ispunio značajan zahtjev Zapada u vezi sa Hamasom. Ako Hamas to odbije, Abbas opet ima odriježene ruke u odnosu na Zapad jer ga se ne može više ucjenjivati "jedinštvom Palestinaca" kao uslovom za dalja pregovaranja i njegov legitimitet u procesu. Problem, dakle, nije samo u Hamasu, već i u manevarskom prostoru koji se hoće, ili neće, ostaviti Abbasu u odnosu na Hamas. Od toga, u značajnoj mjeri, zavisi i pitanje hoće li Palestinci, u septembru, doista ići pred UN sa svojim zahtjevom i u kojim okolnostima, ili neće.

U svakom slučaju, posljednja relevantna istraživanja javnog mnijenja na palestinskim teritorijima i u Izraelu pokazala su da 65 posto Palestinaca vjeruje da treba ići u UN sa rezolucijom o priznavanju, kao što je isto toliko Izraelaca uvjereno da će Palestinci to učiniti, bez obzira na ogromne pritiske Izraela, Amerike, Njemačke i nekih drugih zemalja" (*Hebrew University, Palestinian Centre for Policy and Survey Research*)

SUŠTINA PALESTINSKOG PRIJEDLOGA: Palestincima je jasno da čak i ako dobiju potrebnu većinu u UN za svoj prijedlog, situacija na terenu preko noći neće postati drugačija. To može da bude, kako vjeruju, samo snažan impuls za konačnu deblokadu decenijama dugog i

beuspješnog "mirovnog procesa" do sad više puta na različite načine definiranog i u UN-u (između ostalog Rezolucije 242, 338, 1397, 1402, 1515), i na međunarodnim konferencijama (Madrid, Helsinki, Oslo I i II itd.), u evropskim institucijama (Venecijanska Deklaracija 1980., Berlinska Deklaracija 1999., Deklaracija iz Sevilje 2002. itd.), kroz formiranje "Bliskoistočnog Kvarteta" (UN, EU, SAD, Rusija), definiranjem "Road map" (nadgledanje mirovnog plana koji je trebalo da do 2005. dovede do potpunog rješenja izraelsko-palestinskog sukoba) itd. Mahmud Abbas je, bez sumnje, potvrdio da je čovjek mira i pregovora, Palestinci su odustali od svake nasilne doktrine (terorizam, intifada), njihove strukture učestvovala su u svim bezbjednosnim projektima i u punoj koordinaciji sa Izraelom, Jordanom i Egiptom, njihova civilna infrastruktura bila je prilagođena novim zahtjevima (TV programi, obrazovanje, administracija), pa ipak, sve to skupa nije dovelo da planiranog cilja.

Ni jedan od proklamovanih ciljeva (država, granice, Jerusalem, izbjeglice, naselja itd.) nije dostignut. Mirovni pregovori zagovarani od 1993. nisu dali rezultat. Abbas lično i palestinsko vodstvo više nemaju nikakvog načina da pred vlastitim narodom brane prihvatanje svih zahtjeva od strane SAD, Izraela i međunarodne zajednice u ime stvaranja države, a kao rezultat imaju seriju "ne" od strane Netanyahua i snažni aplauz američkog Kongresa za svako od tih "NE" ("ne" suverenoj državi po međunarodnim standardima, "ne" granicama iz 67., "ne" statusu Istočnog Jerusalema, povratku izbjeglica, obustavi gradnje ilegalnih naselja, vlastitoj armiji itd.) Nakon 44 godine okupacije, pod ovim uslovima država ne može biti u izgledu a alternativna rješenja se ne nude i ne prepoznaju.

Zato Palestinci pribjegavaju vraćanju međunarodno priznatim odlukama i trećem putu kao promjeni "pravila igre". Umjesto svih propalih pregovora na kojima se insistira u nedogled, umjesto nasilnih operacija bilo koje vrste, Palestinci se opredjeljuju za "treći put" - tražiti od međunarodne zajednice da potvrdi (ili odbije) više puta potvrđene vlastite odluke i stavove u cilju prestanka okupacije i ustanovljavanja države, na istom mjestu i u istoj formi gdje je i kako je 1947. godine donesena i odluka o podjeli na Izrael i Palestinu, s tim što je ovaj put riječ o teritoriji Palestine

mного manjoj od one predviđene podjelom 1947. To je, de facto, ustupak "novoj realnosti" na kojoj insistiraju i Izrael i SAD.

Prema uvjerenjima Palestinaca, ali i velikog broja zemalja članica UN, taj palestinski "treći put" je vjerovatno i posljednja šansa da se u okviru međunarodnih principa i standarda, mirnim putem, prizna palestinsko pravo na samoopredjeljenje i državu. Svaka druga solucija bit će mnogo složenija i mnogo teža ne samo za Palestinu i Izrael, već i za cijeli region pa i šire međunarodnu zajednicu. Izvjesno je sasvim, da je to i posljednja šansa da se djeluje koordinirano sa palestinskom strukturom koju predstavljaju ljudi "mirovne provenijencije" poput predsjednika Mahmuda Abbasa i premijera Salama Fayyada, bivšeg zvaničnika Svjetske banke.

ŠTA ŽELE IZRAEL I SAD: Za Izrael i SAD, razlozi za insistiranje na "nastavku procesa" su višestruki. Izrael time definitivno dobija na vremenu kroz koje nastavlja da gradi naselja, fragmentira palestinsku teritoriju do nestajanja, radikalizira Palestince i time dobija novi argumenat za odgađanje pregovora. Ova logika u novonastalim uslovima u arapskom svijetu veoma je riskantna, ne može da računa sa bivšim režimom u Egiptu pa na isti način ni u Jordanu, ona pogoduje jačanju ekstremizma svake vrste u susjedstvu i regionu, sa moguće dugoročnim i složenim posljedicama po region i šire. Ovo pogotovo kada se uskoro kroz izbore na javnoj političkoj sceni u Egiptu, Jordanu pa možda i Siriji pojave ojačali islamistički pokreti do sada zabranjeni. Pritisak postojeće radikalne i konzervativne političke garniture u Izraelu, sa pripravnim ministrom spoljnih poslova Liebermanom, u cilju "konačne judaizacije Palestine", je veliki, sa otvorenom željom postizanja krajnjeg cilja kojeg je definirao još Chaim Weizmann, prvi predsjednik Izraela (1949.-1952.): "Palestinci nisu konstitutivni narod i nemaju pravo na državu. Izraelci su narod čija je država Palestina, onako kako je Francuska država Francuza".

Cijela ova percepcija, na međunarodnoj sceni prikriva se teorijom o ugroženoj bezbjednosti Izraela (time i interesa Amerike u regionu) pri čemu se potpuno potiskuje jedini istinski uslov za stabilnost i sigurnost Izraela - osnivanje suverene, demokratske, međunarodno odgovorne države Palestine.

Bijela kuća i State Department bi svako rješenje mimo "mirovnog procesa" sa njima na čelu doživjeli kao veliki udarac vlastitoj međunarodnoj poziciji u svijetu, a posebno u regionu, kao gubitak kredibiliteta u arapskom svijetu, ali i kao mogućnost da rješenja mimo njih na ovom terenu dovedu do rezultata kojima ne bi, interesno i geostrateški, bili zadovoljni. Drugi snažan razlog za poraz palestinskog prijedloga je što bi takvo rješenje sasvim izvjesno dovelo do reakcija moćnog izraelskog lobija u SAD koji bi, sasvim sigurno, našao načina da krajnje negativno utječe na ishod narednih predsjedničkih izbora u SAD. Ne treba zaboraviti da je i Barack Obama dobio izbore uz snažnu pomoć, pored ostalih, i izraelskog lobija u zemlji.

POZICIJA BIH: Svoj odnos prema ovako definiranoj situaciji u svijetu i regionu povodom sve izvjesnijeg zahtjeva Palestinaca za priznanjem pred UN, naša zemlja u mogućnosti je da zasniva bez ostataka na sasvim principijelnim stavovima i već usvojenim međunarodnim odlukama, rezolucijama, deklaracijama i zaključcima. Pri tome, prevažno, nije riječ samo o opredjeljivanju za i protiv glasanja o palestinskom prijedlogu, već o principijelnoj poziciji u međunarodnim odnosima:

- BiH je od početka bila za mirno rješenje izraelsko-palestinskog pitanja i kraj okupacije, uz poštivanje svih dosadašnjih rezolucija UN i drugih relevantnih međunarodnih odluka i zaključaka, u skladu sa pravom Palestinaca na samoopredjeljenje i državu, a Izraela da živi u miru i sigurnosti.
- BiH je oduvijek smatrala da se ovi ciljevi mogu postići jedino priznavanjem države Palestine, u okviru koncepta „dvije države“.
- BiH je i do sada prihvatila rezolucije, odluke i zaključke koji su granice prije okupacije palestinskih teritorija 1967. godine tretirali kao osnovu za utvrđivanje granica nove države na Zapadnoj obali i u Gazi, sa Istočnim Jerusalemom kao glavnim gradom te države.
- BiH je prihvatila i do sada sve rezolucije Savjeta bezbjednosti kojima su regulirana prava izbjeglica, znači rezolucije 242, 194 i 338.

- BiH je i do sada smatrala dalju izgradnju naselja na okupiranim teritorijama, uključujući i Istočni Jerusalem, nelegalnom i neodrživom, te velikom preprekom i opstrukcijom za mirno i cjelovito rješavanje problema.
- BiH je i do sada podržavala sve međunarodne napore u cilju realizacije ovih ciljeva, pa tako i "mirovni proces" započet 1993. godine, te usvojenu "Road Map" kao dio tog procesa. U tom smislu BiH bi principijelno podržala i sva zajednička rješenja do kojih bi doveli direktni pregovori u okviru "mirovnog procesa". Pošto je očigledno da pomenuti proces nije dovršen niti je do ovoga časa dao rezultate onako kako je to bilo od samih učesnika predviđeno i utvrđeno, a za sada je još neizvjesno šta može polučiti naredna dva mjeseca krajnje dinamizirana aktivnost svih činilaca u diplomatskim naporima da se dođe do rješenja prihvatljivog za sve, BiH se nalazi u poziciji da pažljivo prati razvoj događanja uz nastavljanje davanja principijelne podrške dinamiziranju mirovnog procesa kroz pregovore, uključujući sve najnovije inicijative i dalje akcije i zaključke palestinske strane, SAD, Kvarteta, EU i svih drugih koji su angažirani u tim "novim inicijativama". Očekivati je da bi svaki konkretni rezultat tih inicijativa koji bi garantirao u realnom roku dosezanje već ranije definiranih ciljeva u rješavanju palestinsko-izraelskog pitanja, otvorio vrata samim Palestincima i za druga rješenja mimo zahtjeva za priznavanjem u UN.

Ukoliko se ne iskristalizira takva inicijativa, i BiH suoči sa opredjeljivanjem u UN, neophodno je imati na umu i uzeti u obzir sve gore nabrojane elemente cjelovite situacije, principe kojih se naša zemlja držala u vezi sa ovim pitanjem i do sada, kredibilitet stečen temeljem poštivanja tih principa i kroz djelovanje u VS UN. To bi značilo da i povodom ovog izjašnjavanja treba podržati još jednom sve odluke UN i drugih relevantnih institucija, rezolucije, deklaracije itd. te potvrditi u UN pravo palestinskom narodu na samoopredjeljenje i priznanje države Palestine kao punopravne članice UN. U ovom slučaju, zemlje članice UN, pa tako i BiH, ne opredjeljuju se između Izraela i Palestine, i svih onih koji podržavaju jednu ili drugu stranu, već zastupaju i još jednom potvrđuju principijelne stavove za koje su i do sada, u mnogo slučajeva i na raznim mjestima dale svoj glas.

Pitanje bi se, naravno, moglo tretirati i iz pozicije "političkog oportunizma", to jest procjene kakve bi posljedice u direktnim odnosima sa Izraelom, SAD i drugim zemljama koje budu glasale protiv palestinskog prijedloga, moglo imati ovakvo opredjeljenje po našu zemlju. Mnoge države su već sada izložene snažnom pritisku kako ne bi glasale za očekivani prijedlog rezolucije Palestine. Uostalom, iz Washingtona je otvoreno poručeno da će "učiniti sve da smanje broj država koje će podržati palestinski zahtjev u UN, ako do njega dođe". Mnoge arapske zemlje iz "američkog bloka" su - prema saznanjima Ambasade BiH u Amanu - pod direktnim pritiskom, a u Jordanu se već provlače prijedlozi kako bi UN trebale da zahtijevaju da se "u Palestini prvo ide na unutrašnje izbore pa tek onda, tragom rezultata izbora, na definiranje države". Ideja, očigledno, ide na ruku odgađanja cijele storije za poslije septembra. Ipak, eventualno glasanje BiH "protiv" prijedloga Palestinaca i velikog broja zemalja u UN (kako se sada procjenjuje), ako do glasanja dođe, utjecalo bi na drugi način na položaj naše države spram značajnog dijela međunarodne zajednice. Sve su to elementi koje treba pažljivo procijeniti nakon temeljitog sagledavanja svih elemenata dosadašnje situacije i svega onoga što se još može promijeniti u naredna dva mjeseca.

Zahtjevi Američkog jevrejskog komiteta (AJC) u vezi sa nastupom BiH

Predstavnici Američkog jevrejskog komiteta (AJC) Jason Isaacson i Maia Blume 29.06.2011. godine zatražili su od zvaničnih predstavnika Bosne i Hercegovine u Sjedinjenim Američkim Državama da se uzdrže od eventualnog glasanja o prijemu Palestine u UN-a.

U pogledu stavova BiH u budućim raspravama u UN, posebno Generalnoj skupštini i Vijeću sigurnosti, oni su prezentirali sljedeće zahtjeve:

1. Da BiH ne prizna, odnosno ne podrži priznanje „unilateralne nezavisnosti“ Palestine. I oni se, kao i izraelska vlada, zalažu za rješenje sa dvije države, ali smatraju da mora biti sporazumno. U tom cilju, oni žele da se spriječi unilateralna palestinska državnost.

2. Da BiH bojkotuje Durbansku konferenciju u septembru 2011. godine (tzv. Durban III u UN), odnosno tako se pridruži SAD, Kanadi i dr. Oni smatraju da su Durbanska konferencija iz 2001. i tzv. Durbanski proces sramotno konstruirani da se, iskrivljenom interpretacijom borbe protiv rasizma, osudi Izrael.

U AJC „Durban Talking Points“, pominju slijedeće:

- AJC je već dugo vremena posvećen eliminiranju uzroka rasizma i rasne diskriminacije. Jevreji su kroz historiju dugo bili žrtve rasizma.
- Durbanska konferencija iz 2001. godine bila je prepreka borbi protiv rasizma, rasne diskriminacije, ksenofobije i s njom povezanе netolerancije, jer umjesto ujedinjenja međunarodne zajednice oko ovog plemenitog cilja, podijelila ju je.
- Isto može biti rečeno o pregledu konferencije iz 2009. godine, koja je potvrdila visoko sporne dokumente sa konferencije iz 2001. godine. Zaista, deset zemalja, uključujući SAD, nisu učestvovali u pregledu konferencije.
- Zato što su konferencije iz 2001. i 2009. godine bile održane pod pokroviteljstvom UN-a, njihov neuspjeh je takođe naštetio reputaciji UN-a. Debakl iz 2001. i 2009. godine se ne bi smio ponoviti.
- Prošlog decembra, Generalna skupština UN-a je usvojila rezoluciju pozivajući na „sastanak na visokoj razini Generalne skupštine“ koja bi trebala usvojiti „političku deklaraciju“. Poziv na „političku deklaraciju“ je jasna indikacija da sponzori rezolucije nisu tražili da unaprijede razloge borbe protiv rasizma, već, umjesto toga, njihove političke planove.
- 01. juna, SAD su objavile da neće učestvovati u sastancima na visokoj razini, podsjećajući da je „Durbanski proces uključivao ružno ispoljavanje netolerancije i antisemitizma“, koje SAD ne žele ponovno vidjeti obilježene. AJC je pohvalio odluku američke administracije, izražavajući nadu da „druge demokracije neće slijediti pohvalan primjer Amerike i Kanade, koje su ranije najavile svoju odluku da izbjegnu obilježavanje Durbana“
- Palestinsko-izraelski konflikt nije rasni konflikt i ne bi trebao biti tema anti-rasističkog foruma. To je politički konflikt između dvo-

je ljudi sa nacionalnim ciljevima koji se natječu – i mora im se kao takvim i pristupati, kako ne bi postali preteški za rješavanje.

- Kao što je priznato dvjema rezolucijama Generalne skupštine, Ujedinjene nacije imaju posebnu odgovornost da osiguraju da se holokaust i njegove lekcije nikad ne zaborave, i da ova tragedija služi kao upozorenje svim ljudima, da se čuvaju duboke opasnosti mržnje, netrpeljivosti i rasizma. Važno je da ovi principi budu reflektirani u deklaraciji sastanka na visokoj razini.

ZAKLJUČAK

U Bosni i Hercegovini se nalazi Ambasada Države Palestine u Sarajevu. Bosna i Hercegovina priznaje legitimitet rada i djelovanja palestinske ambasade. Inače, Palestinci svoje ambasade imaju još i u brojnim drugim državama, poput Turske, Saudijske Arabije, Ruske Federacije, itd. Očekivati je da će Bosna i Hercegovina, kao punopravna članica UN-a, prepoznati senzibilitet teme, ali i potrebu da aktivno participira u skladu sa principima vanjskopolitičkog djelovanja.

MIRIS LIPE U SARAJEVU¹

(odlomak)

Moj posljednji dan u Sarajevu je osvanuo, večeras leti moj avion. Kada sam se probudio, čuo sam napolju glasove, muziku, motore, buku gradilišta - sva ta zbrka zvukova, za mene je bila melodija Sarajeva; poseban zvuk jednog grada koji se nikad ne smiruje. Sedmica je prošla nevjerovatno brzo, tako brzo, da sam imao osjećaj kako je vrijeme bilo prekratko. Istovremeno je ta sedmica bila tako duga da gotovo nisam mogao više zamisliti da se probudim bez te gradske graje. Sve, što je bilo van Sarajeva, bilo je, najednom, prilično daleko.

U deset sati sam bio u zgradi Univerziteta, po dogovu sa mojim profesorom, radi završnih razgovora sa bosanskim kolegama. Program za konferenciju je već bio utvrđen, lista učesnika je bila napisana i predavanja dodijeljena. Profesor me dočekao u najboljem raspoloženju oduševljen "super večeri" u pivari. Očito nije ostao kod jedne pive, a upoznao se sa nekim ljudima s kojima se sporazumijevao čudnom mješavinom njemačko-bosansko-egleskog jezika, i sa kojima se podobro proveo. "Danas možemo sve polako dovršiti", rekao je. Nakon jednog sata bili su razjašnjeni i posljednji detalji, pa sam bio sretan što mi je ostalo malo više slobodnog vremena.

Naravno, htio sam još jednom otići Zemki da se pozdravim pred polazak. Trebao sam joj vratiti i dnevnik. Sem toga ona mi je, noć prije, rekla da mi obavezno mora još nešto pokazati, nešto važno. "Gledaj da uhvatiš malo više vremena", rekla je.

Napokon, imao sam dovoljno vremena, toliko dovoljno da sam još jednom prošetao gradom, posljednji put, prije nego što sam se

1 Posljednje poglavlje iz knjige *MIRIS LIPE* njemačkog novinara Petera Muncha, u izdanju KULT-B, Sarajevo, 2010.

odvezao tramvajem Zemki, isto tako posljednji put. Bio sam u oproštajnom raspoloženju.

Pri tom, bio je to jedan od onih prekrasnih ljetnih dana na koje je moja mama vjerovatno mislila kada je govorila o našoj kući. Nebo, brda, kuće - sve te boje su se natjecale sa suncem ko će bolje svijetliti, sve je zračilo životom. Penjao sam se stepenicama na Goricu i udisao miris što su ga ispuštala stabla, miris iz mog djetinjstva koji me nosio uz stepenice kao perje. Šetao sam uličicama i trgovima našeg naselja, otkrio tu nešto novo i tamo nešto staro, a kad sam se na kraju našao u našem dvorištu, bio sam siguran da to neće biti oproštaj zauvijek.

Oproštajnom ritualu, naravno, pripadala je još jedna posjeta Kurti kod Sebilja. Par stolova je bilo napolju postavljeno i dok sam jeo ćevape, mogao sam posmatrati dešavanja na trgu: stare žene sa maramama na glavi nosile su kući, nakon kupovine, do vrha natrpane plastične kese. Djecu što su s beskrajnom enegrijom plašili ptice po trgu, i njihove majke što su ih stalno opominjale da to ne rade. Lijepo djevojke, koje su se, ponosno i sigurne u sebe, kočoperno prolazile trgom.

Snimci momenata iz lijepog, dinamičnog, komplikovanog - iz svakodnevnog života tog grada. Scene kakve bi se mogle odigrati i u Minhenu, Londonu ili Amsterdamu. Od proteklog rata, s mnogim njegovim žrtvama, malo se šta vidi. A kako bi ih čovjek i mogao vidjeti kad ih tu više i nema, kad im je rat oduzeo život?

Moj put vodio je preko mosta, uzbrdo na groblje Alifakovac. U ovo vrijeme tu nije bilo puno ljudi. Tromi podnevni mir se spustio nad grobljem, a iznad grobova treperio je vrući zrak. Uživao sam u tom miru i sjeo do Nine. Njen grob se nalazio u ugodnoj sjeni. Činilo se da to drvo čuva mir nad ovim grobom. To, doduše, nije bio bagrem nego jedna lipa. Ali je to bilo raskošno stablo, najveće nadaleko i naširoko. Stablo koje živi, raste i miriše. Jedno stablo za Ninu. A možda je ono i dio nebeskog mira.

Slike Nine su mi prolazile kroz glavu. Fotografije koje mi je pokazala Zemka i moja sopstvena sjećanja koja su ponovo oživjela. Uz to sam čuo i riječi, riječi iz dnevnika. Slike i riječi su se stopile i u potpunoj tišini vodio sam kratak razgovor sa Ninom. Na rastanku sam joj rekao:

“Ostaćeš u mojim mislima. Ovaj put neće tako dugo trajati do mog povratka”

Vratio sam se prema Sebiiju i odvezao sam se tramvajem do Zemke. Još jedan oproštaj. Ali, Zemka uopšte nije bila raspoložena za oproštaj. Otvorila je vrata i odmah me uvukla unutra. “Već sam sve pripremila”, rekla je, “dođi sa mnom.” Pojma nisam imao šta je to ona pripremila. Pošao sam za njom u dnevnu sobu u kojoj je treperila slika televizora. “Molim te, sjedi”, zahtijevala je od mene, “sad ćemo pogledati jednu video kasetu.”

Bio je to jedan film o Sarajevu. Sarajevu u ratu. Vidio sam jednog mladog filmadžiju koji je predstavljen kao Tahir Cambis iz Melbourn, iz Australije. Film je prikazivao jedno neobično putovanje na koje je išao taj Tahir Cambis.

Dok su drugi ljudi od rata bježali iz Sarajeva - sve do Njemačke, Amerike ili do Australije, - on je za vrijeme rata putovao za Sarajevo. Htio je vidjeti zemlju iz koje je poticala njegova majka. Na početku filma je pričao o svojoj kući u Melbournu, koja je za njega bila jako daleko od Bosne. Gledano iz Australije, Bosna je na saskvim drugom kraju svijeta. Tahir Cambis nije ranije nikada ni ozbiljno pomišljao da tamo oputuje. Međutim, kad je rat počeo nije više htio ostati u Australiji. Htio je da sazna šta se to stvarno događa u Bosni.

Tahir Cambisje, dakle, uzeo svoju kameru, probio se nekako u opkoljeno Sarajevo, živio tu sa drugim ljudima i snimao film. “Exile in Sarajevo”, tako se zvao film na engleskom jeziku - Izgnanstvo u Sarajevo. To je dokumentarni film o životu, preživljavanju i umiranju u ratu. O ljudima u Sarajevu, koji u svom gradu nisu više mogli biti “kod kuće”, jer se njihova kuća pretvorila u pakao. Film o tome kako su oni u tom paklu pronašli par kutaka gdje su se mogli osjećati kao kod kuće. Par kutaka u kojima se, naprimjer, čak plesalo u ratu.

Tako se jednog dana taj Tahir Cambis pojavio u kulturnom centru “Sloga”. Film je prikazivao parove na pozornici Sloge, koji su se pripremali za jedan nastup. Slike su malo treperila, osvjetljenje je bilo slabo, -u Sarajevu, po ko zna koji put, nije bilo struje. Sa pozornice je kamera lagano skrenula na publiku, pa lagano opet nazad, dok se nije pojava-

la jedna djevojčica u roza kostimu za ples. "Vidi Vili, vidi. To je Nina. Tu pleše moja Nina", uzviknula je Zemka u tom času.

Vidio sam Ninu, zračila je od sreće. Bila je najmlađa i najmanja na pozornici. I uprkos tome plesala je bolje od svih drugih. Tahir Cambis stalno je vraćao kameru na Ninu. Nina je bila zvijezda na ovoj pozornici. Pleše, saživila se sa svojim plesom, sretna je.

To su zadnje Ninine slike. Nakon par dana Tahir Cambis je svratio u Slogu. Htio je da napravi još više snimaka te dvanaestogodišnje djevojčice koja se tako ponosno, i tako sigurno kretala po pozornici. Međutim, došao je kasno. Nastavnik plesa mu je ispričao o Nininoj smrti. I onda, uzeo je Tahir Cambis svoju kameru i uputio se Zemki. Intervjuisao ju je, kratko nakon Ninine smrti. Govorila je u filmu o svojoj tuzi, o Nini, o plesu, o Sarajevu. I na groblju Alifakovac se vidi Zemka, u tami polumjeseca, kako sahranjuje Ninu.

U SAD-u je "Exile in Sarajevo" bio nagrađen sa "Emmy"em, kao najbolji dokumentarni film, a Tahir Cambis je njegov film posvetio Nini. "Trebao si vidjeti dodjelu nagrada. To ti je bilo kao u Holivudu", rekla je Zemka. Oni su tada živjeli u St. Louisu, tako da je Tahir Cambis pozvao nju i Belmu na galavečeru. Te noći su dugo slavili.

"Najednom Tahir mi reče: 'Zemka, uzmi ti ovog Emija' ugarao mi taj zlatni predmet u ruke", nastavila je Zemka. "Ali ja to, naravno, nisam htjela. To je tvoj Emi, rekla sam mu. Ti si ga dobio, ti si ga zaslužio." Ali Zemka je sačuvala jednu fotografiju, na kojoj drži Emija u ruci. A još mnogo važnije od toga - ostao joj je film u kojem Nina pleše, u kojem zrači radošću i u kojem je sretna.

"Nina je plesala dok još ni prohodala nije", rekla je Zemka i morala se nasmijati. Iz jedne koverta je izvukla par slika. Na jednoj se vidjela Nina, kad je imala dvije godine. Fotografisana je na nekom porodičnom slavlju. Na Nini jedna lijepa haljinica i mašnica u kosi. Vidi se kako stoji na kauču sa podignutim rukama u vis i kako pleše, dok tetak Sejo sjedi u fotelji, smijući se svira gitaru. Deset godina kasnije, na rođendanu tetke Zehre, Nina je opet na slici, sa jednog nastupa: u njenom roza kostimu za ples i bijelim cipelama.

Zemka je sačuvala taj kostim u jednoj maloj tašni, zajedno sa drugim Nininim stvarima. Tu je i Ninina Barbika sa dugom plavom kosom, zatim jedna srebrena narukvica, prsten sa crvenim kamenom, jedan roza češalj, jedna mala srebrena potkovicica, koja joj je trebala donijeti sreću, i jedna žuta maramica sa jednom crvenom flekom. Nina je nosila tu maramu kad ju je pogodila granata.

“Tu maramicu nisam više nikada oprala”, rekla je Zemka, “a ni njen kostim za ples.” Nina je bila na njega tako ponosna, na taj fini štof, na šljokice na izrezu i na rukavima. To je bio poklon njenog učitelja plesa i Nina ga je nosila kao neku nagradu.

“Htjela je da bude poznata plesačica, moja Nina. A to je mogla i postići. Imala je sve, što joj je za to bilo potrebno: talenat, volju, izgled.”

Ljubav prema plesu Nina je poprimila od Belme. Prije rata i sama je bila u plesnom klubu. Nina je još tada htjela ići sa njom, kazala je Zemka. Ali je bila premalena iako je ona drugačije mislila o tome. Kad je rat počeo, niko više nije ni mislio na ples. Niti na pozorište, ni na muziciranje. Belmin klub se više nije sastajao. “Svako je bio sretan da može ostati kod kuće”, prisjećala se Zemka.

Rat nije uništio samo kuće, nego i kulturni život u ovom gradu. Ali, što je rat duže trajao utoliko više ljudi u Sarajevu su shvatali da svijet ne može postojati samo od borbe. Počeli su tako tragati za nečim lijepim usred tog barbarstva. “Htjeli smo osjetiti, a i pokazati da se u Sarajevu neće samo umirati, nego da će se i živjeti”, rekla je Zemka. Ispričala je o muzičaru Vedranu Smajloviću, koji je postao poznat po tome što je u crnom fraku, na ruševinama Narodne biblioteke ili na groblju gdje su tek pokopani poginuli, svirao čelo. Prisjećala se i jednog filmskog i pozorišnog festivala, i toga kako su strani umjetnici dolazili na koncerte solidarnosti u Sarajevo - i poslije toga brzo nestajali.

Opet je, dakle, zaživjela kultura u tom gradu. I, ponovo je bilo plesnih klubova. “U stvari, Belma više i nije htjela biti u nekom klubu, ali je Nina nagovorila”, rekla je Zemka. “Nije joj jednostavno dala mira, a kad je Belma konačno krenula na treninge Nina je, naravno, krenula sa njom. Ona je rođena plesačica, rekao je trener već na prvom treningu. Ima pravi temperament za latino-američke plesove.”

Nina je voljela trening. Jedanput sedmično su se sastajali - jedino ne kad se granatiralo. Plesali su sambu, rumbu, jive, uz to još ća-ća-ća i paso doble. "Muziku su puštali iz kasetofona. Često je krčao", sjećala se Zemka. "A kad bi nestalo struje, onda bi kasetofon znali priključiti na automobilski akumulator i onda bi se, nakon kraće pauze, nastavljalo."

Zemka je pokazala jednu Nininu sliku sa njenim prijateljima iz plesnog kluba: lijepe djevojčice, ponosni dječaci su pozirali ispred jednog zida punog šarenih grafita. Pokazivali su na Ninu, koja je ozbiljnog lica stajala u sredini. Možda je mislila da će svojim tako ozbiljnim licem namiriti razliku od nekoliko godina naspram drugih, dosta starijih djevojaka. "A ovo ovdje je Zoran, Ninin plesni partner", rekla je Zemka. I on je bio mlađi od drugih - očito je nastojao da svojim ispršenim grudnim košem pokrije razliku.

Zoran je bio Srbin i svi su ga zvali Zoka. Živio je u susjednom naselju Ciglanama i išao u Nininu školu, odatle su se i znali. Zoran je bio nešto stariji ali jedva malo veći od Nine, a sigurno mu nije bilo u plesu lako zadovoljiti njene zahtjeve. "Nina se znala dobro naljutiti kad bi pogriješio", pričala je Zemka. "A još više bi se ljutila kad on sedmicama ne bi došao na trening. Ali on za to stvarno nije bio kriv."

Na kuću u kojoj je Zoka živio često se pucalo, a kada bi to postalo vrlo opasno cijela bi se porodica sklonila kod prijatelja ili rodbine. Tad mu je bilo predaleko i preopasno ići na trening.

Rat je sve češće kvario Ninine plesne planove. I Zemka više nije znala kako da utješi svoju kćerku. "Kad bi trening morali otkazati zbog granatiranja, mi više nismo imali mira ni minute. Nina je toliko moljalka Belmu, sve dok njih dvije nisu počele trenirati u svojoj sobi. I kad bi se Belma umorila, Nina je još uvijek htjela da nastave ples."

Vidio sam Ninu na videu kako pleše; vidio sam kako je bila sigurna u ritam i kako bi joj oči zasvjetlucale čim bi se začula muzika. Mogao sam osjetiti šta je za nju značio ples. Kako je on za nju bio čežnja i bijeg. Kako je bila ispunjena srećom.

"Brojala je dane: prvo nastup, onda takmičenje tačno jednu sedmicu kasnije", rekla je Zemka. "Ni o čemu drugom nije više pričala". Dok je ona pričala o tom takmičenju, koje je Nina grozničavo očekivala i o

tom veličanstvenom nastupu koji je oduševio publiku, gledao sam slike pred sobom kao u filmu, kao da je to bio nastavak videa kojeg smo zajedno vidjeli. Vidio sam Ninu kako pleše sa Zoranom. Kako ga ona hvali na treningu, nakon uspelog okreta. Kako ga kori kad ispadne iz takta: "Zoka, pa to ne ide tako!" - "Zoka, daj molim te, malo bolje pazi!" I kako na kraju na dan takmičenja stoje na pozornici, ona u svom roza boje kostimu, on u crnom odijelu - perfektan plesački par.

To je bio prvi put da je Nina nastupala sa juniorima. Ona je, zapravo, spadala u mlađe pionire, ali je u toj grupi svaki put pobjeđivala na takmičenjima tako da ju je trener prebacio u stariju klasu. Naravno da je bila uvijek uzbuđena prije takmičenja. Bojala se da ne pogriješi, bojala se da se ne blamira ali i jedva čekala da stane na plesački podijum. Jer, uživala je kad pleše pred publikom, a nervoza joj je davala dodatni poticaj.

Jutro je bilo beskonačno dugo. Već od podneva Nina je stajala pred ogledalom i isprobavala poze i frizure. Onda je napokon krenula sa Belmom i Mirzom, najprije do sastajališta ispred škole, pa prema gradu. Inače Nina je znala odugovlačiti sa spremanjem tako da su svi postajali nestrpljivi. Ali tog dana izgledalo je tako kao da će samo drugi odugovlačiti. Nina je poskakujući naprijed stigla za manje od deset minuta sa Gorice do "Sloge" u centar grada.

U garderobi su svi hodali tamo-amo. Svi su htjeli biti lijepi. Nina je stavila u kosu perje - i to roza boje, koje je bilo u skladu sa njenim kostimom. Kad joj je perje, prilikom plesa, ispalo iz kose ona ga je podigla i bacila Zemki, s jednim velikim gestom. Izgledalo je kao da je to bilo uvježbavano.

Na bini je plesalo istovremeno četiri ili pet parova. Okolo podijuma su sjedili suci koji su nakon svakog plesa davali svoje ocjene. Belma je plesala sa svojim partnerom Nikolom ali, Nina i Zoran su osvojili srca publike. U "Slogu" je došlo skoro tristo posjetilaca, pljeskali su i navijali. To su bili članovi porodica, prijatelji i ljubitelji plesa. Bilo je tu i par djece iz Ninine nove klike. Dino nije došao, pa je to Ninu samo učinilo još nervoznijom.

Takmičenje je trajalo četiri sata. Nina je na svakoj pauzi uzbuđena išla svojoj sestri Belmi i pitala je: "Kakva sam bila? Jesam li imala dobar

ritam, jesu li koraci bili dobri, jesam li bila dobra?" A Belma joj je svaki put rekla: "Nina, ma ti si veličanstvena."

"Znaš li priču o Aski i vuku?", pitala me Zemka i vratila me, tom rečenicom, ponovo u dnevnu sobu, u desetu godinu nakon Ninine smrti. Naravno da sam je znao jer, svako dijete u Bosni zna basnu o vuku, što hoće pojesti janje Asku. Ali je janje počelo plesati i toliko je očaralo vuka svojim plesom, da je potpuno zaboravio da ga je htio pojesti. I, janje je plesalo i plesalo, plesalo je da spasi svoj život, jer ono zna da će ga vuk pojesti čim prestane plesati. "Nina", reče Zemka, "plesala je baš kao Aska."

Jedno vrijeme smo sjedili šutke, jedno pored drugog. "To je bio njen zadnji dan", napokon progovori Zemka. "U subotu navečer smo slavili njen uspjeh na takmičenju, u nedelju je pogodila granata".

Izvadio sam dnevnik iz džepa, listajući ga izgubljen u mislima. "Šta kažeš o dnevniku?", upita me Zemka. "Tako je tjeskoban", rekao sam, "ali me učinio i sretnim. Tako je to tužno sve čitati, šta je u ratu podnosila, i saznati da je, ubrzo nakon toga, Nina umrla. Ali, istovremeno me radovalo što sam ponovo otkrio Ninu - ponovo je otkrio i doživio onakvom kakvu sam je poznao, i da sam saznao kakva je postala u godinama nakon mog odlaska. Uprkos svim tim strahotama ostala je živahna, - puna životne radosti."

"Ponesi dnevnik sa sobom, ako hoćeš. Mogu ti ga posuditi koliko hoćeš", rekla je Zemka. "Ja sam ga već vrlo, vrlo često čitala. I svaki put sam u njemu našla nešto novo, saznala nešto o Nini i zadržala to u srcu. Možda ćeš htjeti da još jednom prelistaš dnevnik u Njemačkoj. Možda ćeš doživjeti nešto slično kao i ja. U stvari, on je, Vili, i adresiran na tvoje ime."

Sa tim dnevnikom, znao sam, ponio bih nešto sa sobom što bi me vezalo za Sarajevo. Tek sam, zahvaljujući tom dnevniku, nanovo uspostavio vezu sa tim - mojim - gradom. "Zemka, hvala ti za sve", rekao sam. "Doći ću opet i vratit ću ti dnevnik." - "Dođi kad god hoćeš", rekla je. "Kod nas si uvijek dobrodošao, kod nas se možeš osjećati kao da si u svojoj kući."

Oboje nismo voljeli duge oproštaje, ali me je Zemka, ipak, ispratila do tramvajske stanice. Vrijeme je bilo knap. Morao sam još otići do

hotela da spakujem stvari, a onda do aerodroma. Kad su se tramvaj-ska svjetla približila, kratko i čvrsto smo se zagrlili. "Čuvaj se", rekla je Zemka. "Do skorog viđenja", odgovorio sam joj.

Tramvaj je bio skoro prazan. Spustio sam se na sjedište i otvorio dnevnik. Vozio sam se Sarajevom čitajući Ninin posljednji zapis.

26.08.1995. god., subota

DRAGI VILI!

JUTROS, KAD SAM SE PROBUDILA, ODMAH SAM POMISLILA NA TAKMIČENJE. REKLA SAM U SEBI: PA DANAS JE TAKMIČENJE.

MAMA JE OTIŠLA NA POSAO. JA I BELMA SMO USTALE, POSPREMILE KUĆU. JA SAM OTIŠLA DA KUPIM MAJONEZU, DA NAPRAVIM SENDVIČ. I TAKO SMO SE SPREMILE ZA TAKMIČENJE. BELMA JE OKO 10h. OTIŠLA SA DŽEMILOM DA KUPI CIPELE. JA SAM OTIŠLA SA ADISOM PO VODU. VODE JE BILO NA ZIDU. ALI POŠTO SAM TAMO VIDJELA: DINU, NEDIMA, MIRZU, LEDETA, ŠIŠKA, IGORA, ALIJU I KULU, OTIŠLA SAM OKOLO SA ADISOM U ĐURE ĐAKOVIĆA. NASULE SMO ODMAH. VRAĆALA SAM SE PORED NJIH. SA ELMOM I NELOM SAM PRIČALA OKO TAKMIČENJA. ELMA I NELA REKLE SU DA ĆE I ONE MOŽDA MI DOĆI NA TAKMIČENJE. BELMA JE DOŠLA. JA SAM SE SPREMILA, OBUKLA SAM HELANKE, BELMINU KOŠULJU, PRSLUK I MARTINKE. I STAVILA BELMIN LANČIĆ. OTIŠLA SAM DO MOSTARSKJE I PITALA DINU ZNA LI GDJE JE ALMA. ON JE SAMO ŠUTIO I GLEDAO ME. NA KRAJU MI JE ODGOVORIO: NE ZNAM.

KRENULI SMO JA, BELMA I MIRZA. PRED ŠKOLOM NIJE NIKOG BILO. DOŠLA JE IRENA, IRMA I INES. KRENULI SMO. DOŠLI SMO U SLOGU. KAKO JE BILO DIVNO. JA I BELMA SJELE SMO ZA STOL GDJE SU BILI POKLONI ZA PRVAKE. OTIŠLI U SVLAČIONICU. JA SAM SE NAŠMINKALA. ODJEDNOM ME JE NEKO PIPNUO ZA GUZICU. TO JE BILA ALMA. DOŠLA JE SA MAJDOM I LEDETO. U OMLADINCIMA BILA JE I AZRA I JOŠ NEKA MALA. POČELOJE TAKMIČENJE. UŠLA SAM U FINALE. SLAĐANA I ADIS SU BILI SUPER. OSVOJILA SAM 4-TO MJESTO. POBIJEDILA SAM DVA PRVAKA DRŽAVE. TO SU DAVOR I MELIHA! AZRA PLEŠE SA NEKIM DRUGIM PARTNEROM.

UBILAČKI IDENTITETI¹

Spisateljski život naučio me je da zazirem od reči. One koje mi se čine najjasnije često su najvarljivije. Jedan od tih "lažnih prijatelja" upravo je „identitet“. Svi mi verujemo da znamo šta znači ta reč, i ukazujemo joj i dalje poverenje čak i kada ona, neosetno, stane da izvrće svoje značenje.

Nije mi ni na kraj pameti da iznova i iznova redefinišem pojam identiteta. To je primordijalno pitanje filozofije još od "Spoznaj samoga sebe!", od Sokrata, pa sve do Frojda, preko tolikih drugih učitelja; da bih se danas iznova uhvatio s njim u koštac, trebalo bi mi više stručnosti nego što imam, a i mnogo više smelosti. Zadatak koji sam sebi odredio neuporedivo je skromniji: pokušaću da shvatim zašto toliki ljudi danas čine zločine u ime svog verskog, etničkog, nacionalnog ili nekog drugog identiteta. Je li tako bilo još od pamtiveka, ili pak u naše vreme postoje neki specifični razlozi za to? Moje reči katkada će delovati isuviše elementarne. Stoga što bih želeo da vodim svoju misao najspokojnije, najstrpljivije, najčasnije moguće, ne pribegavajući nikakvoj vrsti žargona niti ijednoj varljivoj prečici.

U onome što se uobičajeno naziva "lična karta" nalazimo ime, prezime, datum i mesto rođenja, fotografiju, nabrojane izvesne fizičke karakteristike, potpis, ponekad i otisak prsta - čitav niz oznaka koje ukazuju, bez mogućnosti brkanja, da je nosilac tog dokumenta Taj i taj, i da ne postoji, među milijardama drugih ljudskih bića, nijedna jedina osoba sa kojom možemo da ga zamenimo, makar to bio njegov dvojnjak ili njegov brat blizanac. Moj identitet, to je ono što čini da nisam identičan ni sa jednom drugom osobom.

1 Odlomak iz knjige pod istim naslovom u izdanju PAIDEIA, Beograd, 2002.

Tako definisana, reč identitet je relativno precizan pojam koji ne bi trebalo da izaziva nedoumice. Je li zaista potrebno dokazivati nadugo i naširoko kako bi se utvrdilo da ne postoje i da ne mogu da postoje dva identična bića? Čak i ako bi se sutra uspeklo, čega se pribojavamo, u "kloniranju" ljudskih bića, i sami ti klanovi bili bi identični, u krajnjoj liniji, samo u trenutku svog "rođenja"; već sa prvim koracima u životu, postali bi različiti.

Identitet svake osobe sačinjen je od mnoštva elemenata, koje se očigledno ne ograničava na one zabeležene u matičnim knjigama. Postoji, naravno, za veliku većinu ljudi, pripadnost jednoj veroispovesti; jednoj nacionalnosti, ponekad dve ma; jednoj etničkoj ili jezičkoj grupi; jednoj široj ili užoj porodici; jednoj profesiji; jednoj ustanovi; izvesnoj društvenoj sredini ... No lista je još mnogo duža,

Virtuelno neograničena: možemo osećati veću ili manju pripadnost nekoj pokrajini, nekom selu, nekoj četvrti, nekom klanu, nekom sportskom ili stručnom timu, nekoj grupi prijatelja, nekom sindikatu, nekom preduzeću, nekoj partiji, nekom udruženju, nekoj parohiji, nekoj zajednici osoba koje imaju iste strasti, iste seksualne sklonosti, iste fizičke nedostatke, ili koje trpe ista štetna dejstva.

Sve te pripadnosti očigledno nemaju isti značaj, u svakom slučaju ne u istom trenutku. Ali nijedna nije potpuno beznačajna. To su sastavni delovi ličnosti, moglo bi se gotovo reći "geni duše", pod uslovom da preciziramo da većinom nisu urođeni.

Ako se svaki od ovih elemenata može ustanoviti kod velikog broja pojedinaca, nikada ne nalazimo istu kombinaciju kod dve različite osobe, i upravo to čini bogatstvo svakog bića, njegovu sopstvenu vrednost, to je ono što čini da je svako biće posebno i potencijalno nezamenjivo.

Dešava se da jedan događaj, srećan ili nesrećan, pa čak i neki slučajni susret, ima veću težinu u našem osećanju identiteta nego pripadnost hiljadugodišnjem nasleđu. Zamislimo slučaj nekog Srbina i neke Muslimanke koji su se upoznali pre dvadeset godina u nekom sarajevskom kafiću, koji su se zavoleli, a zatim venčali. Nikada više oni neće moći da imaju isto viđenje svoga identiteta kao neki potpuno srpski ili potpuno muslimanski par. Njihov pogled na veru, kao i na

domovinu, neće više biti isti. Svako od njih nosiće uvek u sebi pripadnosti koje su mu roditelji zaveštali po rođenju, ali neće ih više sagledavati na isti način, neće im više pridavati isti značaj.

Ne napuštajmo još Sarajevo. Ostanimo tamo, u mislima, zbog jedne zamišljene ankete. Posmatrajmo, na ulici, jednog čoveka od nekih pedesetak godina.

Oko 1980, taj čovek bi se po svoj prilici izjasnio: "Ja sam Jugoslaven!", ponosito, ali bez emocija; ispitan malo detaljnije, verovatno bi precizirao da živi u Republici Bosni i Hercegovini i da potiče, uzgred, iz muslimanske porodice.

Isti taj čovek, da smo ga sreli dvanaest godina kasnije, kada je divljao rat, bez sumnje bi odgovorio spontano, i energično: "Ja sam musliman!" Možda bi čak pustio i propisanu bradu. Mora da bi smešta dodao da je Bošnjak, i ne bi bio mnogo oduševljen ako bismo ga podsetili da se nekada ponosno izjašnjavao kao Jugoslaven.

Danas bi se naš čovek, ispitan na ulici, najpre izjasnio kao Bošnjak, te zatim kao musliman; upravo je pošao u džamiju, naglasio bi; ali ističe takođe da njegova zemlja čini deo Evrope, i da se nada kako će ona jednog dana pristupiti Uniji.

Ako tu istu osobu pronađemo na istom mestu kroz dvadeset godina, kako li će hteti da se definiše? Koju će od svojih pripadnosti istaći na prvo mesto? Evropljanin? Musliman? Bosanac? Nešto drugo? Balkanac, možda?

Neću se upuštati u pravljenje prognoza. Svi ti elementi uistinu čine deo njegovog identiteta. Taj čovek je rođen u muslimanskoj porodici; po svome jeziku pripada Južnim Slovenima koji nekada behu ujedinjeni u okviru iste države, a danas više nisu; on živi na jednoj zemlji koja čas beše otomanska, čas austrijska, i koja je imala udela u velikim dramama evropske istorije. U svakoj epohi, ova ili ona od njegovih pripadnosti do te mere se naduvala, ako tako mogu da kažem, da je pomračila sve ostale i da se poistovetila sa celokupnim njegovim identitetom. Mora da su mu pričali, celoga života, svakojake bajke. Da je proleter i ništa drugo. Da je Jugosloven i ništa drugo. A, u skorije vreme, da je musliman i ništa drugo; mogli su čak i da ga ubede, to-

kom nekoliko teških meseci, da ima više toga zajedničkog sa ljudima iz Kabula nego sa onima iz Trsta!

U svakome dobu našlo se ljudi koji su smatrali da postoji jedna jedina glavna pripadnost, toliko nadmoćna u svim prilikama u odnosu na ostale da se s punim pravom može nazvati "identitet". Za jedne, to je nacija, za druge religija, ili stalež. Ali dovoljno je malo osmotriti različite sukobe koji se odvijaju širom sveta da bismo ustanovili kako nijedna pripadnost ne prevladava na apsolutan način. Tamo gde se ljudi osećaju ugroženi u svojoj veri, čini se da religijska pripadnost sažima celokupan njihov identitet. Ali ako je ugrožen njihov maternji jezik i njihova etnička grupa, onda se divljački bore protiv svoje braće po veri. I Turci i Kurdi su muslimani, ali razlikuju se po jeziku; je li njihov sukob time manje krvav? Hutu su katolici kao i Tutsi, a govore i istim jezikom, no je li ih to sprečilo da se međusobno masakriraju? Česi i Slovaci su takođe katolici, je li to favorizovalo njihov zajednički život? Sve ove primere navodim insistirajući na činjenici da ako u svakom trenutku postoji određena hijerarhija među elementima koji sačinjavaju identitet svake osobe, ona nije nepromenljiva, ona se menja s vremenom i suštinski modifikuje ponašanje.

Pripadnosti koje su važne u svačijem životu nisu uostalom uvek one, na glasu kao najvažnije, koje se odnose na jezik, boju kože, nacionalnost, stalež ili veru. Uzmimo slučaj jednog italijanskog homoseksualca u vreme fašizma. Za njega je taj specifičan aspekt njegove ličnosti imao određenog značaja, mogu da zamislim, ali ne više od njegove profesionalne aktivnosti, njegovih političkih opredeljenja, ili njegovih verskih ubeđenja. Onda se najednom na njega obrušava represija državnog aparata, i on oseća da mu preči poniženje, deportacija, smrt - izabравši ovaj primer, ja se očigledno pozivam na izvesne književne i filmske reminiscencije. Taj čovek, dakle, koji nekoliko godina ranije beše patriota, a možda i nacionalista, otada više ne može da se raduje posmatrajući defile italijanskih trupa, i nesumnjivo mu dolazi da poželi njihov poraz. Njegove seksualne sklonosti počele su, zbog proganjanja, da prednjače pred njegovim ostalim pripadnostima, zasenivši čak i nacionalnu pripadnost koja je, međutim, dostigla u to vreme svoj paroksizam. Mora da se tek posle rata, u jednoj tolerantrnijoj Italiji, naš čovek ponovo osetio u potpunosti Italijanom.

Često identitet koji obznanjujemo slepo oponaša - u negativnom smislu - identitet našeg protivnika. Jedan Irac katolik razlikuje se od Engleza najpre po svojoj religiji, ali suočen sa monarhijom istaće da je republikanac, a ako ne zna dovoljno gelski, govoriće barem engleski na svoj način; jedan katolički vođa koji bi se izražavao sa oksfordskim akcentom delovao bi gotovo kao odmetnik.

Našlo bi se tu još na desetine primera da oslikaju složenost katkada vedru, katkada tragičnu -mehanizama identiteta. Izneću nekolčinu na stranicama koje slede, neke ukratko, druge malo detaljnije; naročito one koji se odnose na regiju iz koje dolazim - Bliski istok, Mediteran, arapski svet,. i pre svega Liban. To je zemlja u kojoj je čovek neprestano u situaciji da se pita o svojim pripadnostima, o svom poreklu, o svojim odnosima sa drugima, i o mestu koje može da nađe pod suncem ili u senci.

Dešava mi se ponekad da obavim ono što bih nazvao svojim "ispitom identita", kao što neki obavljaju svoj ispit savesti. Budući da moj cilj nije - verovatno je jasno - da pronađem u sebi samom nekakvu "suštinsku" pripadnost u kojoj bih mogao da se prepoznam, ja zauzمام upravo suprotan stav: kopam po svome sećanju da istisnem što veći broj elemenata svoga identita, sakupljam ih, ređam ih, nijednoga se ne odričem.

Potičem iz jedne porodice poreklom sa arapskog juga, vekovima ukorenjene u libanskim gorama, koja se potom raštrkala, uzastopnim seobama, na razne strane zemaljske kugle, od Egipta do Brazila, i od Kube do Australije. Gordila se time što je oduvek bila u isti mah arapska i hrišćanska, verovatno još od II ili III veka, to jest mnogo pre pojave islama, pa čak i pre nego što se Zapad preobratio u hrišćanstvo.

Činjenica da sam hrišćanin i da mi je maternji jezik arapski, koji je sveti jezik islama, jedan je od temeljnih paradoksa koji su skovali moj identitet. Govoriti tim jezikom za mene znači tkati veze sa svima onima koji ga svakodnevno koriste u svojim molitvama i koji ga, u velikoj većini, znaju slabije nego ja; kada se čovek nađe u Centralnoj Aziji, i kada sretne kakvu učenu starinu na pragu neke timuridske medrese, dovoljno je da mu se obrati na arapskom pa da se ovaj oseti na pri-

jateljskoj zemlji i progovori iz duše, kako se nikada ne bi odvažio da učini na ruskom ili engleskom.

Taj jezik je ono što nam je zajedničko, što veže njega i mene i više od milijardu drugih bića. S druge strane, moja pripadnost hrišćanstvu - bilo da je duboko religiozna ili samo sociološka, o tome nije reč - gradi, i sama, jednu značajnu vezu između mene i približno dve milijarde hrišćana u svetu. Mnogo toga me deli od svakog hrišćanina, kao i od svakog Arapina i svakog muslimana, ali postoji isto tako sa svakim od njih izvesna neporeciva srodnost, u jednom slučaju verska i duhovna, u drugom jezička i kulturna.

To znači da je biti istovremeno Arapin i hrišćanin veoma specifična situacija, izrazito manjinska, i koju nije uvek lako prihvatiti; ona duboko i trajno obeležava osobu; pošto je reč o meni, ne poričem da je bila presudna u većini odluka tokom mog života, uključujući i odluku da napišem ovu knjigu.

I tako, razmatrajući odvojeno ta dva elementa svog identiteta, osećam se bliskim, bilo po jeziku bilo po veri, dobroj polovini čovečanstva; uzimajući upravo ta dva kriterijuma istovremeno, bivam suočen sa svojom specifičnošću.

Mogao bih da dođem do istog zapažanja sa drugim pripadnostima: to što sam Francuz delim sa šezdesetak miliona osoba; to što sam Libanac delim sa osam do deset miliona osoba, računajući i dijasporu; ali to što sam istovremeno i Francuz i Libanac, sa koliko osoba to delim? Sa nekoliko hiljada, najviše.

Svaka od mojih pripadnosti veže me za veliki broj ljudi; međutim, što su pripadnosti koje uzimam u obzir brojnije, moj identitet se pokazuje specifičniji.

Ako bih se malo više udubio u svoje poreklo, morao bih precizirati da sam rođen u srcu zajednice zvane grko-katolička, ili melkitska, koja priznaje autoritet pape ostajući verna izvesnim vizantijskim obredima. Posmatrajući izdaleka, ova pripadnost je samo jedan detalj, jedna zanimljivost; posmatrajući izbliza, to je odlučujući aspekt moga identiteta: u zemlji kao što je Liban, gde su se najmoćnije zajednice dugo borile za teritoriju i za prevlast, članovi izrazito manjinskih za-

jednica kao što je moja retko su posezali za oružjem, i prvi su kretali u izgnanstvo. Ja sam, sa svoje strane, oduvek odbijao da se uplićem u taj rat koji sam smatrao besmislenim i samoubilačkim; ali taj sud, taj rezervisani pogled, to odbijanje da uzmem oružje, sve to i te kako ima veze sa mojom pripadnošću jednoj marginalizovanoj zajednici.

Melkit, dakle. Međutim, ako bi se neko, jednoga dana, pozabavio traganjem za mojim imenom u matičnim knjigama rođenih - koje su u Libanu, bojim se, ustanovljene po principu verske pripadnosti - ne bi našao pomen moga imena kod melkita, već u matičnoj knjizi protestanata. Iz kojeg razloga? Bilo bi predugačko za priču. Zadovoljiću se time da ovde kažem kako u mojoj porodici behu dve suparničke verske tradicije, i da sam celog svog detinjstva bio svedok tih razdiranja; svedok, a ponekad čak i ulog: naime, bio sam upisan u francusku školu jezuitske braće, zato što mojoj majci, ubeđenoj katolikinji, beše stalo da me otrgne od protestantskog uticaja koji je tada prevladavao u mojoj porodici sa očeve strane, u kojoj su se deca tradicionalno usmeravala ka američkim i engleskim školama; upravo zbog tog sukoba postadoh frankofon, kao posledica toga dođoh da se nastanim, za vreme rata u Libanu, u Pariz a ne u Njujork, Vankuver ili London, i počeh da pišem na francuskom.

Da li da nižem i druge pojedinosti svoga identiteta? Da li da govorim o svojoj baki Turkinji, o njenom mužu maronitu iz Egipta, i o svom drugom dedi, koji je umro mnogo pre mog rođenja, a za kojeg mi kažu da beše pesnik, slobodni mislilac, možda slobodni zidar, i u svakom slučaju žestoki antiklerikalac? Da li da se vratim sve do svog čukunstrica koji prvi beše preveo Molijera na arapski i prvi ga postavio na daske jednog otomanskog pozorišta?

Ne, ovo će biti dovoljno, ovde bih se zaustavio i upitao bih vas: koliko ljudi sličnih meni može da podeli sa mnom ovih nekoliko dispartatnih elemenata koji su oblikovali moj identitet i trasirali, u velikim linijama, moj životni put? Veoma malo. Možda čak i niko. Naravno, upravo na tome želim da insistiram: zahvaljujući svakoj od mojih pripadnosti, uzetih odvojeno, imam izvesnu srodnost sa velikim brojem meni sličnih; zahvaljujući istim tim kriterijumima, uzetim zajedno, imam svoj sopstveni identitet, koji se ne poklapa ni sa jednim drugim.

Malo ekstrapolirajući, kažem: sa svakim ljudskim bićem imam neke zajedničke pripadnosti; ali nijedna osoba na svetu ne deli sa mnom sve moje pripadnosti, pa čak ni veliku većinu njih; među desetinama kriterijuma koje bih mogao da nižem, dovoljna bi bila samo nekolicina da bude jasno ustanovljen moj specifičan identitet, različit od bilo čijeg drugog, bio to identitet mog sopstvenog sina ili moga oca. Pre nego što sam se latio pisanja prethodnih stranica, dugo sam oklevao. Je li bilo potrebno da se baš toliko raspišem, na samom početku ove knjige, o svom sopstvenom slučaju?

S jedne strane, beše mi stalo da saopštim, služeći se primerom koji mi je najbližiji, na koji način, sa nekoliko kriterijuma pripadnosti, možemo istovremeno istaći svoje veze sa sebi sličnima i svoju specifičnost. S druge strane, jasno mi je da što dalje odmičemo u analizi nekog specifičnog slučaja, više se izlažemo riziku da neko pobije da je baš taj slučaj specifičan.

Konačno, bacio sam se u vatru, uveren da nijednoj osobi dobre volje koja bi se potrudila da obavi svoj sopstveni "ispit identita" ne bi trebalo mnogo da otkrije kako je, u istoj meri kao ja, specifičan slučaj. Vascelo čovečanstvo sačinjeno je od samih specifičnih slučajeva, život je stvaralac različitosti, i ako postoji "reprodukcija", ona nikada ne dela identično. Svakoj osobi, bez ijednog izuzetka, podaren je složen identitet; bilo bi joj dovoljno da sebi postavi nekoliko pitanja pa da izbiju na videlo neki zaboravljeni lomovi i neočekivana grananja, te da ona otkrije da je složena, jedinstvena, nezamenljiva.

To je upravo ono što karakteriše svačiji identitet: složen, jedinstven, nezamenljiv, pošto se ne može pomešati ni sa jednim drugim. Ako insistiram na ovome, činim to zbog onog uobičajenog načina razmišljanja, još i sad toliko rasprostranjenog, a u mojim očima i veoma štetnog, prema kome bi trebalo, da bismo potvrdili svoj identitet, jednostavno da kažemo: „ja sam Arapin“, „ja sam Francuz“, „ja sam crnac“, „ja sam Srbin“, „ja sam musliman“, „ja sam jevrejin“; onaj koji ređa svoje mnogobrojne pripadnosti, kao što sam ja učinio, smesta je optužen da želi da "rastvori" svoj identitet u bljutavoj čorbi u kojoj bi se stopile sve boje. Međutim, ja nastojim da izrazim upravo nešto suprotno. Ne to da su sva ljudska bića ista, već da je svako različit. Nema sumnje da je

neki Srbin drugačiji od nekog Hrvata, ali svaki Srbin takođe je drugačiji od bilo kojeg drugog Srbina, a svaki Hrvat je drugačiji od bilo kojeg drugog Hrvata. A ako se neki libanski hrišćanin i razlikuje od nekog libanskog muslimana, ja ne poznajem dva libanska hrišćanina koji su identični, niti pak dva muslimana, da ne govorim kako na svetu ne postoje dva identična Francuza, dva Afrikanca, dva Arapina, ili dva Jevrejina. Osobe nisu međusobno zamenjive, i često uočimo kod dva brata koji su živeli u istom okruženju, u okrilju jedne iste ruandske ili irske ili libanske ili alžirske ili bosanske porodice, razlike koje su naizgled minimalne ali koje čine da njihove reakcije na političkom, verskom planu, ili u svakodnevnom životu, budu sušta suprotnost; koje će čak učiniti od jednoga od njih ubicu, a od drugoga čoveka dijaloga i pomirenja.

Sve što sam upravo izrekao, malo ljudi bi čak i pomislilo da izričito ospori. Ali svi se mi ponašamo kao da je drugačije. Obuhvatamo najrazličitije ljude istim nazivom, jer nam je tako lakše, pripisujemo im zločine, kolektivna dela, kolektivna mišljenja, takođe jer nam je tako lakše: "Srbi su poklali..", "Englezi su opustošili...", "Jevreji su zaplenili ...", "Crnci su popalili ...", "Arapci odbijaju ..." Hladnokrvno izričemo sudove o ovoj ili onoj populaciji koja je navodno „neradna“, „spretna“ ili „lenja“, „uvredljiva“, „podmukla“, „gorda“ ili „tvrdoglava“, a katkada se to završava u krvi.

Znam da nije realno očekivati od svih naših savremenika da preko noći promene svoje navike u izražavanju. Ali čini mi se važnim da svako od nas postane svestan činjenice da njegove reči nisu nevine, i da doprinose ovekovečenju predrasuda koje su se pokazale, kroz celu istoriju, opake i ubilačke.

Jer upravo naš pogled često zatvara druge u njihove najuže pripadnosti, i upravo ih naš pogled takođe može i osloboditi.

Identitet nije dat jednom zasvagda, on se gradi i preobražava celoga života. Mnoge knjige su to već kazale i detaljno obrazložile, ali nije na odmet da opet podvučemo sledeće: elementi našeg identiteta koji su već po rođenju u nama nisu brojni - nekoliko fizičkih karakteristika, pol, boja kože. Čak ni u ovome, uostalom, nije sve urođeno. Iako društveno okruženje očigledno nije ono što određuje pol, ono ipak određuje smisao ove pripadnosti; roditi se kao devojčica u Ka-

bulu i Oslu nema isto značenje, žena ne doživljava na isti način svoju ženskost, niti bilo koji drugi element svoga identiteta.

Kad je reč o boji kože, mogli bismo iskazati sličnu opasku. Roditi se crn u Njujorku, u Lagosu, u Pretoriji ili u Luandi nema isto značenje, mogli bismo gotovo da kažemo kako nije u pitanju ista boja kože, sa identitetskog stanovišta. Za neko dete koje ugleda svetlost dana u Nigeriji, najvažniji element njegovog identiteta nije to što je crno a ne belo, već to što je Joruba, na primer, a ne Hausa. U Južnoj Africi, crna ili bela boja kože i dalje je značajan element identiteta; ali etnička pripadnost - Zulu, Khosa, itd. - barem je isto toliko značajna. U Sjedinjenim Američkim Državama potpuno je beznačajno to što si potomak nekog Jorube a ne Hause; ali je zato kod belaca - Italijana, Engleza, Iraca ili drugih - etnička pripadnost odlučujuća za identitet. Sem toga, osoba koja bi među svojim precima imala i belce i crnce bila bi viđena kao "crna" u Sjedinjenim Američkim Državama, dok bi u Južnoj Africi ili u Angoli bila viđena kao "mešanac".

Zašto je pojam rasnog mešanja u nekim zemljama uvažen, a u drugima nije? Zašto je etnička pripadnost u nekim društvima odlučujuća, a u drugima nije? Mogli bismo da pružimo, za svaki od ovih slučajeva, razna manje-više uverljiva objašnjenja. Ali nije to ono što me zaokuplja u ovoj etapi. Pomenuo sam ove primere samo da naglasim činjenicu da čak ni boja kože, ni pol, nisu "apsolutni" elementi identiteta... Utoliko pre svi ostali elementi postaju još relativniji.

Da bismo odvagali šta je istinski urođeno među elementima identiteta, evo jedne misaone igre koja je izvanredan pokazatelj: zamislite neko dojenče koje bi bilo iščupano iz svoje sredine u samom trenutku rođenja i potom smešteno u sasvim drugačije okruženje; uporedite onda različite "identitete" koje bi ono moglo da stekne, bitke koje bi moralo da vodi, i one kojih bi bilo pošteđeno... Treba li da preciziramo da ono ne bi imalo nikakvo sećanje na "svoju" izvornu veru, ni na "svoj" narod, ni na "svoj" jezik, i da bi mu se moglo desiti da se žestoko bori protiv onih koji bi trebalo da su njegovi?

Toliko je jasno da je ono što određuje pripadnost jedne osobe da-toj grupi prevashodno uticaj drugoga; uticaj bližnjih - roditelja, sunarodnika, braće po veri - koji nastoje da je prisvoje, i uticaj onih s druge

strane koji čine sve da je isključe. Svako od nas mora sebi da prokriči put između puteva na koje ga guraju i onih koje mu brane ili na kojima mu posipaju trnje pod noge; on nije odmah on sam, i ne zadovoljava se time da "postane svestan" onoga što je, već postaje ono što je; ne zadovoljava se time da "postane svestan" svoga identiteta, već ga stiže korak po korak.

Učenje počinje veoma rano, još od ranog detinjstva. Hotimično ili ne, njegovi ga oblikuju, obrađuju, utuvljuju mu u glavu porodična verovanja, obrede, stavove, običaje, maternji jezik naravno, a zatim strahove, težnje, predrasude, mržnje, kao i raznorazna osećanja pripadnosti i nepripadnosti. Veoma rano takođe, u kući kao i u školi ili u susednoj ulici, dolazi do prvih žaoka. Drugi mu stavljaju na znanje, rečima, pogledima, da je siromašan, ili šepav, ili nizak, ili išđikljao, ili tamnoput, ili suviše plav, ili obrezan, ili neobrezan, ili siročić - te bezbrojne razlike, neznatne ili ogromne, koje iscrtavaju obrise svake ličnosti, grade ponašanje, mišljenje, strahove, ambicije, koji se često pokazuju izuzetno stvaralačkim, ali koji katkada trajno ranjavaju.

Rane su te koje određuju, u svakoj životnoj etapi, stav čoveka prema svojim pripadnostima i hijerarhiju među njima. Ako su nas gnjavili zbog naše vere, ako su nas ponižavali ili ismejavali zbog boje kože ili zbog akcenta ili zbog zakrpane odeće, to nećemo zaboraviti. Nепrestano sam insistirao sve do sada na činjenici da je identitet sačinjen od mnogobrojnih pripadnosti; ali neophodno je insistirati isto tako na činjenici da je on jedan, i da ga doživljavamo kao celinu. Identitet neke osobe nije dodavanje autonomnih pripadnosti jedne na drugu, to nije neki „pačvork“, to je crtež na zategnutoj koži; dotaknemo li samo jednu pripadnost, cela osoba uzdrhti.

Često smo skloni, uostalom, da se prepoznamo u onoj svojoj pripadnosti koju najviše napadaju; ponekad, kada osećama da nemamo snage da je branimo, prikrivamo je, te ona ostaje u dnu našeg bića, šćućurena u tami, čekajući da uzvrati udarac; ali bilo da je prihvatamo ili je pak krijemo, bilo da je diskretno ili bučno obznanjujemo, upravo s njom se poistovećujemo. Pripadnost koja je u pitanju - boja kože, vera, jezik, stalež ... - tada preplavi ceo identitet. Oni koji je dele osećaju se solidarni, okupljaju se, mobilišu se, međusobno se ohrabruju,

svaljuju krivicu na one "preko puta". Za njih, "potvrda svoga identiteta" nužno postaje čin hrabrosti, oslobodilački čin...

U okrilju svake ranjene zajednice prirodno se pojavljuju kolovođe. Ostrašćeni ili proračunati, oni drže ekstremističke govore koji stavljaju melem na rane. Oni kažu da ne treba prositi poštovanje od drugih, koje im ovi duguju, već da im ga treba nametnuti. Obećavaju pobedu ili osvetu, uspaljuju duhove, i katkada se služe krajnjim sredstvima o kojima su neki od njihove povređene braće mogli samo u potaji da sanjaju. Od sada je dekor postavljen, rat može da počne. Šta god da se desi, "drugi" mora da su to zaslužili, "mi" se jasno sećamo "svega što smo zbog njih trpeli" još od pamtiveka. Svih zločina, sveg zlostavljanja, svih poniženja, svih strahota, imena, datuma, cifara.

I zato što sam živeo u jednoj zaraćenoj zemlji, u jednoj gradskoj četvrti koju je bombardovala susedna četvrt, zato što sam proveo jednu ili dve noći u podrumu koji beše pretvoren u sklonište, sa svojom mladom trudnom suprugom i sinčićem, slušajući eksplozije izvana, a unutra hiljade glasina o pretnji novog napada kao i hiljade neproverenih priča o zaklanim porodicama - pouzdano znam da strah može da gurne bilo koju osobu u zločin. Da se u mom kraju istinski zbio masakr umesto tih lažnih glasina, da li bih umeo dugo da zadržim istu hladnokrvnost? Da sam u tom skloništu morao provesti mesec dana umesto dan ili dva, da li bih odbio da uzmem oružje koje bi mi gurnuli u ruke?

Više volim da ne postavljam sebi previše ova pitanja. Imao sam sreće što nisam bio izložen teškom iskušenju, imao sam sreće što sam veoma rano izašao sa svojim iz te klanice a da niko nije bio povređen, imao sam sreće što sam sačuvao neokaljane ruke i bistru svest. No kažem "sreće", da, jer su se stvari mogle odvijati sasvim drugačije da sam, na početku rata u Libanu, imao šesnaest godina umesto dvadeset i šest, da sam izgubio neko drago biće, da sam pripadao nekoj drugoj društvenoj sredini, nekoj drugoj zajednici ...

Nakon svakog novog etničkog masakra, pitamo se, s punim pravom, kako ljudska bića uspevaju da počine takve grozote. Takva razularenost nam izgleda neshvatljiva, a njena logika nam se čini nejasna. Tada govorimo o ubilačkom ludilu, o krvožednom, predačkom, naslednom ludilu. U izvesnom smislu, to je zaista ludilo. Kada se neki

čovjek, inače zdrav duhom, preko noći preobrazi u ubicu, to je zaista ludilo. Ali kada ih je na hiljade, na milione ubica, kada se ta pojava ponavlja iz zemlje u zemlju, u okrilju različitih kultura, kod sledbenika svih mogućih vera kao i kod onih koji ne ispovedaju nijednu, reći "ludilo" nije dovoljno. Ono što olako nazivamo "ubilačkim ludilom" zapravo je sklonost naših bližnjih da se pretvore u koljače kada osete da je njihovo "pleme" ugroženo. Osećanje straha ili nesigurnosti ne podleže uvek racionalnom razmatranju, dešava se da ono bude preterano, pa čak i paranoično; ali od trenutka kada se jedna populacija uplaši, taj realni strah treba razmatrati pomnije nego realnu pretnju.

Ne smatram da ova ili ona etnička, verska, nacionalna ili druga pripadnost čini ljude sklonima zločinu. Dovoljno je da se prisetimo raznih događanja ovih poslednjih godina pa da ustanovimo da će svaka ljudska zajednica, ako se imalo oseti ponižena ili ako joj je opstanak imalo ugrožen, biti sklona da proizvodi ubice, koji će počiniti najgora zlodela sa čvrstim uverenjem da su u pravu i da zaslužuju Nebo i divljenje svojih bližnjih. U svakome od nas postoji Gospodin Hajd; suština je u tome da sprečimo sticanje uslova za rođenje čudovišta.

Ne bih se usudio da pružim neko sveobuhvatno objašnjenje za sve masakre, a kamoli da predložim neki čudotvorni lek. U pojednostavljena objašnjenja verujem još manje nego u pojednostavljene identitete. Svet je složena mašina koja se ne rastavlja šrafcičigerom. Što ne treba da nas sprečava da posmatratamo, da nastojimo da shvatimo, da spekulišemo, da diskutujemo, i da ponekad sugerišemo ovaj ili onaj pravac razmišljanja.

Onaj koji je provučen poput filigrana s kraja na kraj ove knjige mogao bi da se formuliše ovako: ako se ljudi svih zemalja, svih staleža, svih verovanja tako lako preobražavaju u koljače, ako fanatici svakoja-ke fele tako lako uspeavaju da se nametnu kao branioci identiteta, to je zato što "plemenska" koncepcija identiteta, koja još uvek prevladava u celom svetu, pogoduje jednom takvom zastranjivanju; koncepcija nasleđena od sukoba iz prošlosti, koju bi mnogi od nas odbacili kada bi je poblizhe ispitali, ali koju i dalje odobravamo po navici, zbog pomanjkanja mašte ili zbog ravnodušnosti, doprinoseći tako, i bez svoje želje, dramama koje će nas sutra iskreno uzdrmati.

ISTRGNUTI IZ KORIJENA KULTURU SJEĆANJA RAVNO JE NASTAVKU GENOCIDNOG DJELOVANJA

Izlaganje na promociji knjige „48 sati pepela“ mr. Muniba Kajmovića, izdavač: Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, održanoj 10. juna 2011. godine u Vitezu.

Poštovane dame i gospodo,

Ne može se čovjeku oteti činjenica da je većinu ovdje prisutnih upoznao prije 20-tak godina kada nas je povezala ista sudbina, a to je odbrana jedine nam domovine Bosne i Hercegovine. Dobro je da ima obilježavanja godišnjica, značajnih datuma i promocija ili drugih aktivnosti koje doprinose susretu prijatelja. Jedna od tih aktivnosti je i danas, kada prisustvujemo promociji knjige gosp. Muniba Kajmovića „48 sati pepela“

Prošle godine, prilikom jednog istraživanja i pripreme priloga za okrugli sto „Srednja Bosna ratne 1993. godine“, obrađivajući temu „Najznačajnija borbena dejstva na području općine Vitez 1993. godine“ imao sam priliku da se susretнем sa rukopisom knjige „48 sati pepela“. Tada nisam mogao pomisliti da ću pola godine poslije imati čast da budem jedan od njenih promotora i izrazim svoje viđenje ove knjige. Sa velikim zadovoljstvom sam to prihvatio, jer sam u tome prepoznao jednu od rijetkih ostvarenih namjera prezentiranja historijskih činjenica na prostorima općine Vitez.

Nismo svjesni zaborava dok ne ostanemo bez njega. Kako su važni materijalni ostaci kulturnog nasljeđa za razumjevanje prošlosti, isto je tako važna i kultura sjećanja. Razaranje kulturnog pamćenja predstavlja genocidno djelovanje, jer istrgnuti iz korijena kulturu sjećanja jednoj populaciji na određenom prostoru, ravno je nastavku genocid-

nog djelovanja na tu populaciju. Prepustivši se stihiji i nepoduzimanju aktivnosti na borbi protiv toga osigurano je djelovanje zaborava. Gospodin Kajmović je svojom knjigom učinio upravo suprotno od toga, uhvativši se u koštac sa borbom protiv zaborava, izvojevao je pobjedu nad jednim historijskim periodom na prostoru općine Vitez.

Postoje falsifikatori historije koji historijske činjenice iskrivljuju i lažno prezentiraju. Danas imamo interpretaciju tri istine, a to je interpretacija historije, istorije i povijesti. Historija u školskom sistemu jedne države potpada u nacionalnu grupu predmeta. Danas u BiH imamo dva entiteta u kojima postoje tri nastavna plana i programa. Događaje 92.-95. jedni predstavljaju kao agresiju, drugi imaju viđenje da je to bio rat tri nacionalne vojske, a trećima je, po tom pitanju, primarna opcija građanskog rata koji su zaustavile snage UN-a.

U periodu od 1991. do 2011. godine način interpretacije historijskih činjenica je naša naslijeđenost problema u skladu sa političkim kretanjima u državi. Historiografija o karakteru posljednjeg rata u školskim udžbenicima nije ostvarila pomak, jer je još uvijek prisutno šturo izučavanje historijskih činjenica. Trenutni udžbenici iz historije datiraju iz 2007. godine i u potpunosti su sazreli za reviziju sadržaja jer je u njima posvećenost temama i događajima u nekim slučajevima dijametralno različita. Primjera radi još uvijek nisu usaglašeni stavovi oko historijskih činjenica kao što su Sarajevski atentat iz 1914. godine i uloga Gavrila Principa. Za jedne, on je nacionalni heroj, dok je za druge klasični atentator i ubica.

Zamislite situaciju u kojoj se moraju pronaći kompromisi za dešavanje u BiH u periodu 1992.-1995. godine, posebice na prostorima srednje Bosne, pa i dešavanja na području općine Vitez. Falsifikatori historijskih činjenica uvijek će zastupati stav da su, na prostoru srednje Bosne, pripadnici ARBiH napali HVO. Tu tvrdnju jedino možemo razumjeti kao pokušaj za odbrambenim stavom počinioca zloglasnih dijela. Historijska zbivanja podržana historijskim činjenicama nad kojima su primijenjena naučna načela jasno pokazuju kontinuitet, namjeru i kontekst dešavanja. Jedan historijski tok jedne ideje o formiranju ili obnavljanju hrvatske Banovine u granicama iz 1941. godine doveli su do događaja koji su umnogome određeni u glavama bole-

snih umova koji su zanemarili činjenice o opstojnosti i nemogućnosti fizičkog uništenja jednog naroda.

Knjiga „48 sati pepela“ predstavlja jedinstveno djelo kojim je obuhvaćen period povijesti na teritoriji Vitez od prethistorije do kraja XX stoljeća. U pripremi i izradi knjige autor je koristio brojnu građu selektovanu kroz:

- Objavljene knjige,
- Statističke publikacije,
- Službene listove,
- Različita štampana izdanja,
- Publikovane izvore,
- Arhivsku građu i
- Dokumente različite provenijencije.

Kada govorimo o strukturi knjige možemo reći slijedeće. Nakon uvoda knjiga je podijeljena na 14 poglavlja, zaključak, dodatak, popis literature i index imena.

U prvom poglavlju: **Vitez od prethistorije do srednjeg vijeka** prikazan je geopolitički položaj općine Vitez i njegov kontinuitet od prethistorijskog preko antičkog do srednjovjekovnog perioda.

Drugo poglavlje: **Vitez u Turskom periodu** prikazuje administrativno-teritorijalni položaj Viteza pod Osmanskom vlašću. Dat je pregled konfensionalne strukture stanovništva i kratki prikaz historijskih zbivanja i događaja u tom periodu na teritoriji općine Vitez. Posebno je specifičan prikaz historijske ličnosti Sinulah-paše koji je jedan od rijetkih ljudi sa područja Viteza stekao vojničku slavu i visoki položaj u hijerarhiji Osmanske vlasti u Bosni. Ovo poglavlje završava se prikazom turskih natpisa u Vitezu i njegovoj poziciji u planovima za izgradnju komunikacija.

Treće poglavlje: **Vitez u Austro-Ugarskom periodu 1878.-1918.** prikazuje tri glavne teze tog perioda, a to su administrativni položaj, privredni razvoj i vjersko-prosvjetne prilike na području općine Vitez.

Četvrto poglavlje: **Vitez u vrijeme Kraljevine Jugoslavije 1918.-1941.** pojašnjava nam administrativni položaj općine Vitez i fenomen agrarne reforme koja je poslužila kao sredstvo za oduzimanje zemlje koja se nalazila u privatnoj svojini za potrebe društvenog vlasništva.

Peto poglavlje: **Vitez u periodu 1941.-1945.** daje hronološki slijed događaja od okupacije Viteza i uspostave ustaške vlasti do borbi za njegovo konačno oslobođenje u 2. Svjetskom ratu.

Šesto i sedmo poglavlje: **Vitez u periodu 1945.-1991. i Izbori 1990. i promjene u političkoj strukturi BiH** možemo označiti kao fazu socijalističkog perioda koja je završena uvođenjem pluralnog političkog sistema što je predstavljalo novu fazu političkih odnosa i društvenog uređenja na području BiH, a time i na općini Vitez.

Iduća tri poglavlja (8, 9 i 10): **Funkcionisanje lokalne vlasti u Vitezu 1991.-1995.; Od političke konfrontacije do vojnog sukoba i Agresija HVO-a i otpor Armije RBiH** su prikaz hronološkog slijeda dešavanja od prvih slobodnih izbora 18. novembra 1990. godine do prikaza uzroka političkih konfrontacija HDZ i SDA na općini Vitez i vojnog organizovanja nacionalnih korpusa. Iznešen je prikaz najvažnijih vojnih operacija i doprinos 325. bbr. u odbrani Bosne i Hercegovine.

Jedanaesto i dvanaesto poglavlje: **Demografske promjene u općini Vitez 1992.-1995. i Demografske promjene u mjesnim zajednicama općine Vitez 1992.-1995.** obiluju nizom statističkih podataka o strukturi stanovništva popisom 1991. godine i demografskim promjenama nastalim kao posljedica protjerivanja Bošnjaka sa njihovih ognjišta. Poseban značaj za sagledavanje migracija stanovništva predstavlja pregled demografskih promjena u svih 16 mjesnih zajednica općine Vitez.

Trinaesto poglavlje: **Pokolj u Ahmićima i Šantićima** predstavlja historiografiju koja u većini slučajeva na argumentovan način pobija tezu Charles R. Shradera, koji u svojoj knjizi „*The Muslim-Croat Civil War in Central Bosnia - A Military History 1992-1994*“ iznosi stavove da hrvatski napad na Ahmiće nije bio smišljena akcija „etničkog čišćenja“ Muslimana. Dalje, Shrader zastupa tezu da su Ahmići bili legitiman cilj hrvatske vojne akcije, dok u svom zaključku on iznosi da napad na Ahmiće realizovan od strane HVO predstavlja uspješnu aktivnu odbranu. Dovoljno je spomenuti da je Shrader navedeno djelo napisao za potrebe odbrane optuženih sa prostora srednje Bosne pred Međunarodnim sudom za ratne zločine na području bivše Jugoslavine u Hagu. Gospodin Kajmović nije ovo poglavlje napisao zbog nečije odbrane, već suprotno tome - da dà cjeloviti prikaz dešavanja

od uvoda u zločin, uzroka genocida i dosljedne pripreme i realizacije plana napada postrojbi HVO „48 sati pepela“, po kojem knjiga i nosi naziv. Svoje stavove autor potkrepljuje činjenicama iz optužnice Međunarodnog suda u Hagu, intervjuom koji je dao pukovnik Stjuart, komandant britanskog kontigenta UNPROFOR-a, neposredno nakon aprilskih dešavanja na teritoriji općine Vitez i, na kraju, popisom osoba koje su mučki ubijene napadom postrojbi HVO-a.

Četrnaesto poglavlje: **Reintegracija općine Vitez** obuhvata period od Vašingtonskog sporazuma, odnosno završetka sukoba između HVO i ARBiH, završetka rata u BiH, preko rezultata izbora 1996. godine do reintegracije na općini Vitez.

Dodatak knjizi sadrži Popis veleposjedničkih i kmetovskih porodica na području općine Vitez od 1882. do 1918. godine. Drugi prilog je Spisak učesnika i pripadnika NOR-a od 1941. do 1945. godine. Kraj knjige rezervisan je za popis korištene literature i index imena.

Knjiga „48 sati pepela“ je, ako koristimo vojničku terminologiju, formacija koja je zauzela svoju liniju odbrane i koja uspješno izvodi svoje aktivnosti. Svojim sadržajem ona nam nudi podatke kojima možemo povećati našu javnu svijest sa ciljem nezaboravljanja doživljenoga. Ako mi, kao svjedoci zbivanja jednog historijskog procesa nećemo poduzimati ništa, nemamo pravo to očekivati i zahtijevati od nekoga drugog. Kada neko uništava ono što je naše, to definišemo kao napad na naš integritet. Međutim, kako nazvati situaciju kada mi sami uništavamo ono što je naše? Da li to možemo definisati kao nasljeđe ili kolektivnu svijest drugoga? Normalno da ne možemo. Ono što smo mi preživjeli, moramo inputovati onima koji nisu iz prostog razloga očuvanja kolektivne svijesti, kao što je nama inputirano od ranijih generacija. U tome je jedna od vrijednosti knjige „48 sati pepela“ koja baštini događaje koji su pratili historijski kontekst jednog perioda.

Kao svako djelo, a naročito ono koje se tiče naše pojedinačne ili zajedničke sudbine, i ova knjiga podliježe kritici u kojoj će čitaoci za pojedine stavove prezentirane u njoj iskazati svoje negodovanje. Takvu vrstu kritike autor je prevazišao određivanjem referentnih tačaka koje je uklopio u historijski tok dešavanja. Pažljivi čitalelj će u ovoj knjizi pronaći određeni broj faktografskih pogrešaka, kao što su: komandant 1. Dobrovoljačkog odreda nije bio Hakija Đelitović, već Ha-

kija Đelilović, shematski prikaz napada postrojbi HVO na selo Ahmiće i pravci izvlačenja civilnog stanovništva nisu u legendi ispravno prikazani, zamijenjeni su. Isto tako, kada govorimo o upotrebi jedinica 325. bbr. ne možemo to spominjati u vremenskom periodu prije 01.12.1992. godine, jer do tada nije zvanično formirana brigada, ali su postojale druge vojne formacije. Naravno, ovom knjigom nije sve rečeno, ali je mnogo toga kazano i kada pronađemo pojedinačne primjedbe u njoj moramo istovremeno imati na umu veliku količinu uložnog rada i truda za izradu ovakvog djela. U tom slučaju te primjedbe trebamo prezentovati sa mnogo skromnosti koja će istovremeno biti podržana sa jednom zahvalnošću.

Pored toga, čitalac će se brzo uvjeriti da knjiga, pored prezentiranja historijskih činjenica, posjeduje i druge vrijednosti. Neke od njih se ogledaju kroz sposobnost autora za razumijevanjem različitosti koje je vješto ukomponovao kroz svoj izražajan stil pisanja, kao i posjedovanje neophodne širine znanja i obavještenosti o predmetu istraživanja koja je neophodna za jednu sintezu ogromne količine materijala koju je autor koristio u izradi svoga djela. Ta sveobuhvatnost je sama po sebi dovoljan razlog za interesovanjem za ovom knjigom. Ali posebno postoji jedna stvar koja će knjigu gospodina Kajmovića preporučiti kao nezaobilaznu kariku u svim narednim naučnim, ali i političkim raspravama o dešavanjima na području općine Vitez o njezinoj neposrednoj prošlosti. To je sistematski prikaz bitisanja i ukupnih odnosa različitosti, koje su podržane velikim brojem činjenica i podataka koji se nepogrešivo inputuju u glavne događaje na prostoru općine Vitez.

Knjiga pored uloge čuvara i svjedoka dešavanja na području općine Vitez, treba da posluži i kao podsticaj za sve druge koji žele da se bave istraživačkim radom, ne samo iz historijske oblasti, već iz raznih sfera ljudskog bitisanja.

Na kraju, još jednom bih se zahvalio prvenstveno autoru na realizaciji ovoga projekta, kao i svima ostalim koji su svojim prilogom doprinijeli da knjiga „48 sati pepela“ ugleda svjetlo dana, čime je postala svjedokom dešavanja na prostoru općine Vitez.

NA VRIJEDNOSTI NOB-A 1941.-1945. MORAMO BITI PONOSNI

Obilježen jubilej – 70-godišnjica ustanka naroda Bosne i Hercegovine

Ove godine navršava se 70 godina od dizanja ustanka naroda Bosne i Hercegovine protiv fašističkog zavojevača i domaćih izdajnika. Nenaoružan narod, predvođen Komunističkom partijom Jugoslavije, oružano se suprostavio najvećoj vojnoj sli u Evropi – Hitlerovom i Musolinijevom fašističkom pohodu na osvajanje Evrope i svijeta.

Krajem tridesetih godina XX stoljeća Hitler osvaja dio Kontinenta i prijete cijelom svijet. U Evropi nema značajnijeg otpora, države jedna za drugom kapituliraju i priznaju Hitlerovu vlast.

Napadnuta Kraljevina Jugoslavija nije bila niti spremna niti je imala interesa za odbranu. Kraljeva porodica bježi iz zemlje, vlada i vojska u rasulu. Država se u nekoliko dana raspada. Bosna i Hercegovina je pripojena fašističkoj tvorevini Hezavisnoj državi Hrvatskoj.

Dolaskom Pavelića na vlast u NDH i Nedića i ostalih četničkih prvaka, u BiH nastaje vrijeme užasa, zločina i pokolja. Narod je ostavljen fašističkoj nemani.

KPJ na čelu sa Josipom Brozom Titom odlučuje da spasi narod od fašističkog progona dizanjem ustanka. Na osnovu odluke i poziva CK KPJ, u Sarajevu 13. jula 1941. godine Pokrajinski komitet KPJ za Bosnu i Hercegovinu donosi odluku i poziv o dizanju narodnog ustanka.

U malom bosanskom mjestu Drvaru planula je prva puška na neprijatelja 27. jula 1941. godine. Planuo je ustanak koji se proširio na cijelu teritoriju BiH.

Veliko brojčano prisustvo njemačkih oružanih snaga i ustaša, onemogućavali su frontalan otpor okupatoru. Međutim, grupa istaknutih sarajevskih komunista (Rato Dugonjić, Hasan Brkić, Vojo Ljujić i drugi), u julu mjesecu formiraju na Paljevu, proplanku nedaleko od Sarajeva, prvu oružanu jedinicu koja će vrlo brzo da učestvuje u prvim diverzantskim i oružanim akcijama oko Sarajeva.

U samom gradu organizovan je ilegalni antifašistički i politički rad u kojem su Sarajlije svih uzrasta, nacionalne i vjerske pripadnosti, pružale otpor i organizirale pomoć jedinicama Narodno-oslobodilačke vojske.

Ilegalnim radom u Sarajevu rukovodio je legendarni Vladimir Perić - Valter.

Bosna i Hercegovina postaje najveće bojište na Balkanu. Od sedam neprijateljskih ofanziva tu se realizovale njih šest. Zbog sve većeg i jačeg otpora NOV-a, Hitler je prisiljen da angažuje blizu 40 divizija, pa čak da određene jedinice sa istočnog fronta prebacuje na BiH ratište.

Sve veći broj stanovništva prilazi Narodnooslobodilačkom pokretu. Sa gerilskog ratovanja prelazi se na frontalno, formiraju se proleterske i elitne jedinice koje zadaju teške udarce i gubitke njemačkim i italijanskim, daleko brojčano većim i po ljudstvu i opremi. Na pozicionim položajima su jedinice vezane za oslobođenu teritoriju.

Teške gubitke civilnom stanovništvu nanose domaći izdajnici, ustaše i četnici. Ovi posljednji su do nogu potučni u bitci za ranjenike kod Jablanice i nakon toga nisu se više pojavili kao moćna vojna formacija.

Ustaše su se održale i zločinački djelovali do samog kraja rata, čak i na putu prema Blajburgu.

Različiti su podaci o gubicima i žrtvama u Drugom svjetskom ratu na području Jugoslavije, a najčešće je korišten onaj od 1.700.000 žrtava.

Na čelu julskog ustanka i naredne četiri godine, koliko je trajala narodno-oslobodilačka borba, bio je Vrhovni komandant Maršal Josip Broz Tito koji je ušao u brojne vojne enciklopedije i akademije kao vojni strateg koji je u praksi dokazao da nema bezizlaznih situacija. Od nekih par desetina hiljada ustanika 1941., NOV je 1945. godine imao u sastavu oko 800.000 boraca.

Ovaj kratak pregled rađanja i razvoja NOV-a, te značaj 27. jula 1941. godine, odnosno značaja doprinosa antifašističkoj koaliciji u slamanju fašizma i rađanju jednog novog demokratskog i slobodnog svijeta nepoznat je, pa čak i omalovažen kod mladih. Ili ga nema u udžbenicima, a ako ima onda je to minorno i neistinito. Velike neistine lansirale su vladajuće poratne nacionalne stranke u kojima su znatne pozicije imali pojedinci i grupe radikalne nacionalističke opcije koji su proizvodili i sijali strah jednima od drugih i zagovarali život u svojim zasebnim torovima, pa ma koliki tamo smrad bio.

Narodi BiH vijekovima su živjeli bez torova, zajedno, jedni sa drugima. Poštivali se, uvažavali. Taj mir, taj sabur uvijek su narušavali začetni izvana uz pomoć izroda iz svojeg naroda, ostrašćenih čovjekomrzaca i zločinaca.

A naš čovjek je uvijek i ponovo nalazio načina i potrebu da opet bude uz i sa svojim komšijom.

Period 1941-1945. i 1992-1995. jeste sa jedne strane sablastan, ali je isto tako opomena da se slično što nikada i nikome ne dogodi, niti ponovi. Sjećanje na časne dvadesetsedmjulske dane četrdesetiprve treba da nam ulije ponos na učinjeno djelo vrijedno divljenja cijelog antifašističkog demokratskog svijeta i maksimu za budućnost, „da uvijek ima izlaz samo ga treba naći“.

Budemo li ga tražili, moramo ga naći.

Radi naše djece i nas samih.

*

U okviru programa obilježavanja značajnih događaja i ličnosti za 2011. godinu, Kantonalni Savez antifašista i boaca NOR-a realizovao je planirane manifestacije u povodu 70-godišnjice ustanka.

VISOJEVICA

Tradicionalna kolona od oko 150 učesnika krenula je sa Vratnika, preko Hreše, Vučje Luke, Visojevice, Ozrena pa do Ilijaša 24.07.o.g. Usput su položeni vijenci na spomen obilježja, među njima, na grobove narodnih heroja Mustafe Dovadžije i Ranka Balorde. Održana su i sportska takmičenja, a najuspješnije je bilo na Ozrenu sa streljačkim udruženjima.

Veliki broj građana dočekaio je marševsku kolonu u Ilijašu.

PALJEVO

Odmah nakon odluke Pokrajinskog komiteta KPJ za BiH, grupa istaknutih komunista formirala je prvu partizansku četvu na Paljevu, prvu u sarajevskoj regiji i šire. Oružana dejstva imat će krajem jula i u avgustu 1941. godine na području Ilijaša.

Do 1980. godine ovo mjesto je bilo za 27. juli posjećivano sa par hiljada građana, ali je kasnije zanemareno. Naš je cilj vratiti ponovo Paljevo Sarajlijama koji mogu i treba da budu ponosni što su među prvima u Evropi formirali jedinicu sa ciljem oružanog otpora fašizmu.

Pripreme su dugo trajale, više od godinu dana, od obnavljanja spomenika prošle godine (sredstva obezbijedio Gradonačelnik Sarajeva) pa do uređenja lokalnog puta (sredstva obezbijedio Načelnik Općine Novi Grad).

O formiranju čete na Paljevu i daljem razvoju ustanka u BiH govorila je kćerka pripadnika čete, Tatjana Ljujić-Mijatović. Organizovanim prevozom brojnim autobusima i kombibusima na Paljevu se okupilo preko 300 građana. Kulturno-umjetnički program realizovao je KUD „Lola“.

IVAN SEDLO

Okupljanje građana počelo je u ranim prijepodnevnim satima 30.07., a do početka programa prisutno je bilo preko 2.000 učesnika. Na platou kod spomemnika organizovana su tradicionalna sportska nadmetanja. Strijelci iz Sarajeva, Tuzle, Doboja i Zenice imali su uspješno takmičenje. Pehare dobitnicima dodijelio je kantonalni ministar za boračka pitanja dr. Nedžad Ajnadžić, koji je i nadahnuto govorio sa pozivom na objedinjavanje antifasistickog fronta, zabranu organizovanja i rada fasistickih organizacija i ocuvanje tekovina antifasistickih ratova 1941.-1945. i 1992.-1995.

Događaje vezane za ovaj teren prilikom oslobođanja Sarajeva u martu i aprilu 1945., evocirao je nosilac Partizanske spomenice 1941. dr. Ferid Buturović.

Izvođenjem kulturno-umjetničkog programa nastalo je veselje koje je trajalo do kasnog poslijepodneva.